

Ajuntament
de Son Servera

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Son Servera

Origen i tradició

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE SON SERVERA

28 i 29 d'abril de 2017

Jornades d'estudis locals de Son Servera

Organització i coordinació:

Maria Arenas Zarco

Núria Gomila Bonet

Correcció lingüística:

Jaume Perelló Perelló

Servei d'Assessorament Lingüístic de l'Ajuntament de Son Servera

Edita:

Ajuntament de Son Servera

Fotografia portada:

Es Rentadors. Fotografia de l'exposició

"Mig segle de Son Servera. Mostra de fotografies antigues recollides per Margalida Nebot".

Primera edició:

Abril, 2018

Imprès a:

Impressions Cala Millor

Dipòsit legal:

PM 557-2018

ISBN:

978-84-09-01419-4

PRESENTACIÓ

Les Jornades d'Estudis Locals representen un orgull de poble, perquè permeten posar en valor tots aquells aspectes que ens caracteritzen com a serverins, perquè ens permeten conèixer, i sobretot no oblidar, l'immens i ric patrimoni sociocultural, arqueològic, històric... de què gaudim.

Un patrimoni que ara podem estotjar gelosament gràcies a la cuolla d'investigació de Pedro Fidel Castro Lliteras, Antoni Maria Llull Servera, José Antonio Bernad Suñer, Pau Tomàs Ramis, Celso Calviño Andreu, Laura Miró Bonnín, Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià, Mateu Servera Riera *Fena*, Gabriel Vives Ferrer i Núria Planas Novella, Miquel Capó Servera i Carles Cardona Ametller.

A tots i a totes els devem l'immens regal de poder conèixer temes tan diversos i transcendents com ara l'emigració a Son Servera a principis de segle XX, la vida i els fets al nostre poble de Pere Antoni Servera Carbonell, la visió de la pesta en diaris estatals, els torrers de la nostra costa i la feina dels carabiners en temps de la pesta, un tast sobre la vida dels jueus a Son Servera present en l'obra *Torquemadas Schatten* de Karl Otten, la depuració dels mestres que exercien al nostre poble durant la dictadura, les feines antigues de la fora vila serverina, els búnquers existents a la costa o l'anàlisi d'endemismes a les platges de la Costa dels Pins.

Un univers temàtic que demostra la nostra riquesa com a poble des de diverses facetes d'estudi i que conformen una recopilació més que interessant que us convidi a llegir.

Ara només queda seguir endavant amb les Jornades d'Estudis Locals de Son Servera, així que no perdem tots i totes la cuolla de seguir indagant en la nostra història, perquè és així com sabem d'on venim i cap on hem d'anar com a poble.

Moltes gràcies a totes les persones participants, tant com a ponents com a públic, i aprofit per convidar-vos a seguir investigant per tal d'arribar a unes noves jornades tan interessants i enriquidores com aquestes.

Antoni Servera Servera
Batle

PRÒLEG

Les Jornades d'Estudis Locals... patrimoni cultural de Son Servera

Benvinguts a l'edició en paper de les Jornades d'Estudis Locals de Son Servera, sota el títol *d'Origen i tradició*, que recopila les comunicacions i els estudis relacionats amb la cultura, la història, l'antropologia i el patrimoni locals exposats per autors i investigadors serverins en ponències presentades l'abril de 2017 a les Escoles Velles.

Uns treballs d'investigació sobre diversos àmbits que ens caracteritzen com a poble i que ens permeten saber d'on venim i ens permeten conèixer la riquesa històrica, patrimonial i cultural del nostre poble. I, alhora, també fomenten la participació local per tal que contribueixin des de diferents facetes a enriquir el patrimoni cultural municipal.

Les Jornades d'Estudis Locals són una iniciativa municipal del Departament de Cultura de l'Ajuntament de Son Servera, que encetàrem l'any 2014 per tal de tractar aspectes de la investigació social, cultural i patrimonial del nostre poble.

Com a regidora de Cultura vull agrair la feina de tots els autors i de totes les autores dels treballs presentats, que ens ajuden a conèixer la idiosincràsia i la riquesa del nostre poble, alhora que aprofit per engrescar-vos en endavant a seguir investigant tots els aspectes de la història, la sociologia, la cultura, l'antropologia i el patrimoni serverins, a fi que aquesta segona edició només sigui un inici d'una llarga trajectòria de les Jornades d'Estudis Locals de Son Servera.

Benvinguts i passau pàgina, que us sorprendran!

Maria Arenas Zarco
Regidora de Cultura

ÍNDEX

Presentació

Pròleg

1. L'origen dels habitants de Son Servera al segle XIX. Pedro Fidel Castro Lliteras.	13
2. L'emigració a Son Servera a principis del segle XX. José Antonio Bernad Suñer.	53
3. Pere Antoni Servera Carbonell. Una petita història de la seva vida i fets. Antoni Maria Llull Servera.	71
4. La perspectiva de la pesta de l'any 1820 vista des del <i>Diario Constitucional de Barcelona</i> i el <i>Diario Mercantil de Cádiz</i> . Una visió peninsular de l'epidèmia. Pau Tomàs Ramis.	91
5. Un esbós històric sobre els torrers, carabiners, cordons sanitaris i d'aguait a Son Servera (1850-1940). Celso Calviño Andreu.	131
6. El cos de carabiners a Son Servera. Històries i anècdotes Celso Calviño Andreu.	141
7. L'element jueu durant la Guerra Civil a Son Servera: un tast sobre el <i>Torquemadas Schatten</i> de Karl Otten. Laura Miró Bonnín.	169
8. La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques de Son Servera 1936-1943. Antoni Aulí Ginard; Joan Pons Julià.	189
9. Sa feina des camp en temps de sa meva infantesa. Mateu Servera Riera.	203
10. Els búnquers de la costa de Son Servera: revitalització d'un patrimoni inadvertit. Gabriel Vives Ferrer; Núria Planas Novella.	213
11. Detecció i anàlisi del caràcter invasiu de <i>Carpobrotus edulis</i> (L.) L. <i>Bolus</i> sobre les poblacions de l'endemisme <i>Limonium biflorum</i> (Pignatti) Pignatti a les platges de la Costa dels Pins (Son Servera). Miquel Capó Servera; Carles Cardona Ametller.	229

L'ORIGEN DELS HABITANTS DE SON SERVERA AL SEGLE XIX

(PRIMERA PART: DELS ABRINES ALS LUIS)

Pedro Fidel Castro LLiteras

Introducció

Quan na Núria em feu arribar el títol genèric de la nova edició de les Jornades d'Estudis Locals de Son Servera, *Origen i tradició*, de tot d'una vaig tenir una idea bastant clara del que volia explicar. Probablement hagués triat un títol com: *Quin és l'origen més directe de les persones que han habitat Son Servera a diferents èpoques?*

I, si l'hagués posat, us hagués parlat extensament d'històries i llegendes sobre l'origen geogràfic dels habitants de les nostres terres d'ençà de la prehistòria fins a l'actualitat. Vaig reflexionar-hi i vaig canviar de parer: de vegades, per afavorir la comprensió i sobretot per cridar l'atenció del públic, cal triar moments concrets de la història que siguin rellevants i reconeguts com a tals. A més, *qui molt abraça poc estreny*, i de la prehistòria a l'actualitat hi ha una partida de temes per tractar.

Així, en cas d'estar interessats en l'origen dels habitants de Son Servera -o, més en general, de Mallorca- a diverses èpoques, no puc fer menys que recomanar algunes publicacions certament interessants i aclaridores, com ara:

- *Del Myotragus a Cecili Metel* (2016), de Mark van Strydonck, traduït per Antoni Puig Palerm. Ofereix informació sobre els mallorquins de la prehistòria a l'alta edat mitjana.
- Diversos estudis de Ramon Rosselló Vaquer en què investiga l'origen dels habitants islàmics de Mallorca.
- *L'origen dels mallorquins* (2008), d'Onofre Vaquer Bennàsar. Aclareix els llocs de procedència dels repobladors cristians després de la conquesta de Mallorca.

Una vegada descartat aquest primer projecte, vaig recuperar una idea que fa temps que ronda per la meva ment: *quin és l'origen més directe de les persones que repoblaren Son Servera just després de l'epidèmia de l'any 1820?*

Creació del nucli de Son Servera i evolució del procés migratori

D'ençà del que he identificat i descrit diverses vegades com el punt de fundació i d'inici de creació del nucli de Son Servera, hi ha hagut tres períodes importants d'immigració al poble. Aquests serien els períodes que tendria més sentit analitzar en un intent d'aclarir l'origen de les persones que han donat lloc a l'actual societat serverina (*gràfica 1*):

1. Naixement del poble (1666-1750). La normativa inicial (1666-1684) indicava que els compradors havien de ser veïnats de la vila (d'Artà); per tant, potser no seria el període més interessant per dedicar un estudi a l'origen d'aquestes persones.
2. Una vegada finalitzada l'epidèmia de la pesta (1820-21), l'augment de la població fou exponencial durant la dècada següent fins a arribar a doblar la població -recuperant les xifres anteriors al desastre- en només una dècada.
3. A la segona meitat del segle XX i fins ben entrat el segle XXI es produeix l'època d'immigració més forta, relacionada amb el *boom turístic* i la necessitat de mà d'obra per al treball en aquest nou sector. És un procés en cara en marxa, alentit els darrers anys, que serà interessant revisar en un futur (de fet, una part de la meua família arribà a Son Servera dins aquest corrent migratori).

Aquests tres períodes es poden definir clarament com excepcionals dins la història de Son Servera, com ja deixa clar Jaume ALZINA (1993). Segon les seves dades, per primera i única vegada abans del canvi total de paradigma econòmic succeït a la segona meitat de segle XX el saldo migratori de Son Servera és molt positiu entre 1817 i 1838 (*gràfica 2*). Podem matisar encara més aquestes dades: sembla que el període clarament immigratori acabaria molt abans del 1838, però la falta de llistes de pobladors completes entre 1820 i 1838 no fa possible identificar més clarament un nou punt d'inflexió en el procés migratori. A més, hi veim reflectit el període emigratori de finals de segle XIX que ha estudiat José Antonio BERNAD, que ha estat presentat en aquestes mateixes Jornades, i pens que complementa perfectament l'estudi que aquí present.

En relació amb l'origen dels habitants de Son Servera just després de l'epidèmia de l'any 1820, existeix una nota en les actes de l'Ajuntament de l'any 1846 que diu així:

[En Son Servera] la clase proletaria es mucho mas numerosa que en otras partes en propor ción á su vecindario con motivo de la gran pérdida que sufrió la población con la peste le vantina de 1820 que vino a ser reemplazada con la gente más pobre de muchos otros pue-blos.

Per altra part, ALZINA en fa la seva pròpia anàlisi:

És difícil, de moment, calibrar amb detall les conseqüències de la crisi esmentada [la pesta], encara que tot indica que la recuperació demogràfica es produí ràpidament a causa, sobre tot, d'un important corrent migratori – que òbviament hauria compensat les pèrdues poblacionals- les característiques del qual caldria analitzar detingudament.

[...] Sens dubte, caldria estudiar [...] la procedència exacta d'aquests immigrants.

La nota de l'Ajuntament no fa referència a l'origen geogràfic dels nous habitants de Son Servera, però sembla deixar clar que la població anterior s'ha vist substituïda en gran mesura per nous nadius. Sí que aclarim que aquest nou contingent poblacional està format per les persones més pobres d'altres pobles.

Trauré a la llum aquí, llavors, una primera part dels resultats de l'anàlisi que proposava Alzina l'any 1993, ampliat i desenvolupat de diverses formes per diverses raons, per exemple: la pobresa d'aquestes famílies juntament amb la pobresa de Son Servera (que ja havia donat lloc a una contínua emigració durant pràcticament tota la seva història passada) em fa sorgir el dubte de si seran aquestes persones que acaben d'arribar les primeres a abandonar el poble quan s'hagi restablert *la normalitat* del procés tradicionalment migrador serverí. Per incloure aquest i altres dubtes que aniran sorgint m'ha estat necessari canviar el títol i deixar-lo com ha quedat finalment: *L'origen dels habitants de Son Servera al segle XIX*.

Objectius i metodologia

Els objectius d'aquesta recerca els he dividit en diversos blocs:

1. Identificació de les famílies ¹ residents a Son Servera a diversos moments del segle XIX:
 - a. Abans de la pesta.
 - b. A les dècades de 1820 i 1830.
 - c. A finals de segle XIX, més concretament a l'any 1887, just abans de l'inici del procés emigratori general estudiat per BERNAD.

¹ És important explicar com s'ha tractat el terme família en aquest estudi: es tracta de les persones que tenen relació de sang directa i, a més, comparteixen llinatge. Així, la desaparició d'un llinatge ofereix com a resultat la desaparició d'una família en tots els casos, malgrat hi hagi descendents: és un fet comú la desaparició d'un llinatge (i, per tant, d'una família) quan només el porten dones, malgrat tinguin descendència. No hi he volgut entrar per la falta de dades per estudiar les línies materns en els documents, amb l'única excepció dels eclesiàstics (batejos, matrimonis i defuncions)

Per fer-ho, he recollit documents de totes les èpoques, des del 1662 fins al 1898, que tenien propòsits diversos: fiscals, demogràfics, eclesiàstics... i que ofereixen visions molt diverses de la població: referències només als caps de família, als habitants del nucli, als propietaris... Però tots ells inclouen noms, llinatges o malnom i filiació, i poden incloure també altres elements com el lloc de residència o l'edat, cosa que em permet identificar relacions familiars.

El total introduït a la base de dades suma 38 documents i més de 24.000 entrades.

2. Anàlisi de les famílies identificades en el primer punt:
 - a. Anàlisi de l'efecte de l'epidèmia sobre cada família resident a Son Servera entre 1815 i 1820.
 - b. Anàlisi de la tipologia i l'origen de les famílies formades just després de la pesta.
 - c. Anàlisi de la relació d'aquestes famílies amb les anteriors: aclarir si són descendents del grup de serverins *antics o dels nous*.

Cadascuna d'aquestes anàlisis les he realitzat a través de l'estudi de diversos padrons i llistes de propietaris i pagadors d'imposts. Comparant els residents a Son Servera a moments propers i completant les dades amb els naixements, matrimonis i defuncions, s'obté una visió bastant clara de l'evolució de les famílies.

3. Resum dels resultats de les diverses anàlisis per a cada llinatge, tot creant una petita història de la seva presència al poble.
En aquest resum donaré resposta a la pregunta sobre l'origen dels habitants de Son Servera al segle XIX, tot diferenciant llinatges i, en la mesura que sigui possible, grups familiars propers.

Resultats

En aquests moments la informació encara l'estic processant per poder oferir conclusions definitives i respondre clarament a la pregunta de *quin és l'origen dels serverins del segle XIX?* Fins ara, els tres blocs explicats anteriorment només els he pogut aplicar completament a devers la meitat dels llinatges que apareixen a Son Servera en tota la documentació estudiada: dels Abrines als Luis.

Tot i això, abans de passar a la llista de llinatges amb el corresponent resum històric de la seva presència a Son Servera, estic en disposició d'oferir una primera aproximació a alguns dels resultats obtinguts amb la identificació i anàlisi de totes les famílies (aplicació dels blocs d'objectius 1r i 2n). Però abans d'entrar en matèria voldria deixar clar que aquestes primeres conclusions estan subjectes a possibles canvis en funció de l'anàlisi final completa de totes les dades.

1. Famílies residents a Son Servera.

- a. Llinatges de les famílies residents a Son Servera abans de la pesta (1820-1821). Època d'arribada i origen.

Caps de família abans de 1821				
1662-1684	1709-1723	1750-1766	1800	1815
Artigues	Ballester	Alzina	Binimelis	Andreu
Brunet	Cabrer	Bauçà	Blanquer	Bibiloni
Català	Carrió	Carbonell	Ferrer*	Crespi
Ferrer*	Fornés	Esplugues	Fortesa	Duran
Garcies	Frau	Fonticelli	Llabrés	Flaquer
Juan	Gelabert	Galera	Miquel	Galmés
Llteres	Ginard	Mas	Pasqual	Orpí
Llull	Pons	Melis	Ribot	Pisales
Massanet	Riera	Sitges	Rosell	Pou
Moll	Serra		Tries	
Morey	Santandreu			
Nebot	Vaquer			
Riutort				
Sanxo	39 d'Artà o Capdepera			
Sard	7 de Manacor o Sant Llorenç			
Servera	de Ciutat, de Felanitx, de Santanyí, de Muro, de Petra			
Sureda				
Terrassa				
Tous				
Verd				
Vilanova				
Vives				

Tal com ens podíem imaginar, en les primeres èpoques les noves famílies arribades a Son Servera són procedents d'Artà i de Capdepera (altament dit: del territori associat a l'antiga Universitat d'Artà). Amb el temps arriben altres famílies principalment de pobles molt propers com ara Manacor i Sant Llorenç, i puntualment n'arriben procedents de municipis més llunyans. De manera excepcional tenim dues famílies estrangeres: els Fonticelli, família comerciant d'origen genovès que durant un temps tengué casa a Son Servera; i els Pisarès, resultat de l'arribada d'un home de Càller.

2. Anàlisi de les famílies identificades

- a. L'efecte de l'epidèmia sobre les famílies residents a Son Servera entre 1815 i 1820.

L'anàlisi de l'efecte de l'epidèmia sobre les famílies s'ha duit a terme, sempre que ha estat possible, realitzant un esquema com el del següent exemple, de la família Binimelis:

Miquel Binimelis - Francinaina Tomàs (matrimoni de Felanitx, arriben ca 1760)				
1	1. Antònia Binimelis - Sebastià Vives			
2	Joanaina			
3	Francinaina			
4	Sebastià			
5	Antònia			
6	2. Miquel Binimelis Tomàs (fuster) - Margalida Massanet			
7	Francinaina - Bartomeu Gili			
8	Miquel			
9	Bartomeu			
10	Miquel Binimelis Massanet - Joana Maria Servera			
11	Miquel			
12	Àngela			
13	3. Jaume Binimelis Tomàs (teixidor) - Antònia Terrassa			
14	Miquel Binimelis Terrassa - Margalida Perelló			
15	Antònia			
16	Jaume			
17	Francinaina Binimelis - març 1821- Miquel Nebot => 9 fills (1822-1840)			
18	Sebastià			
19	Antònia Maria			
20	Jaume			
21	Pere Domingo			
22	Sebastià Binimelis Terrassa			
23	4. Francina Aina Binimelis - Gabriel Terrassa			
24	Sebastià			
25	Miquel			
26	Margalida			
27	5. Joana Binimelis - Jordi Llull			
28	Margalida			
29	Francina Aina			

Apareixen a l'esquema totes les persones que portaven el llinatge Binimelis en les dècades anteriors a la pesta: en vermell he destacat les persones de la família que moriren durant la pesta; en blau, els que moriren abans o després de la pesta, sense descendència; en verd, aquells que sobrevisqueren a la pesta i tengueren

descendència; i en negre, aquells que no tornam a trobar en la documentació, probablement perquè partiren de Son Servera i no hem pogut identificar el moment de la seva mort (i no tengueren descendència a Son Servera).

- b. Resum de l'anàlisi de la relació de les famílies existents després de la pesta: aclarir si són descendents del grup de serverins *antics* o dels *nous*.

En els documents consultats apareixen uns 250 llinatges relacionats amb la història de Son Servera, dels quals 128 els identific com a *caps de família*.² Els *caps de família* es classifiquen de la següent manera (torn a recordar que són resultats provisionals):

- Arriben abans de la pesta (1662-1815)	60, dels quals
* Desapareixen abans de la pesta	16
* Desapareixen a causa de la pesta	9
* Es mantenen després de la pesta	35
- Arriben després de la pesta (1820-1887)	68, dels quals
* Arriben en les dècades de 1820-30	
- Hi són a finals de segle	29
- No hi són a finals de segle	16
* Arriben després del 1840	23

Les dades anteriors podrien donar a entendre que gran part de la població existent a Son Servera a finals del segle XIX és descendent dels repobladors arribats després de la pesta. No podem obviar, però, que cada *cap de família* pot representar moltíssimes persones. Així, els 35 llinatges *antics* classificats com a *caps de família* corresponen al voltant del 86 % de la població existent l'any 1887 i els 52 (29+23) llinatges *nous* es corresponen només al restant 14 %.

A primera vista, les anteriors podrien semblar dades gairebé definitives, però estan subjectes a una darrera observació que obligaria a un estudi de detall (persona a persona) per acabar d'afinar les dades: quina part dels portadors dels llinatges *caps de família antics* són descendents de gent provinent d'altres pobles i que porta un llinatge ja existent a Son Servera amb anterioritat?

El fet és que en molts casos he pogut constatar que els nous habitants de Son Ser-

² Cap de família: llinatge portat per almenys un home amb esposa i, possiblement, descendents.

vera, sigui quina sigui la seva aportació a la composició poblacional de finals de segle XIX, provenen de pobles molt propers: Manacor, Artà, Felanitx,³ Sant Llorenç i Capdepera són els orígens més comuns per ordre de major a menor representació a la documentació.

3. Resum dels resultats de les diverses anàlisis per a cada llinatge, tot creant una petita història de la seva presència al poble.

En les següents pàgines, com he promès en el títol d'aquesta conferència, parlaré de l'origen i de l'evolució de les famílies dels habitants de la vila de Son Servera del segle XIX a partir del seu llinatge. Això sí, només d'aquells dels quals ja estic en posició de fer-ne una història raonablement acurada: dels Abrines als Luis.

Abrines

A la dècada del 1820 arribà a Son Servera Margalida Abrines amb el seu espòs Miquel Gamundí, tots dos de Llucmajor, amb tres fills. Tengueren almenys dos fills més a Son Servera. Sembla que acabaren abandonant el poble i no tornam a trobar el llinatge en la documentació.

Adrover

L'any 1887 viu a Son Servera na Maria Adrover, nascuda a Felanitx i casada amb Josep Santandreu, de Son Servera. Sembla que a la dècada del 1870 podria haver viscut una altra dona del mateix llinatge a Son Servera.

Aguiló

Només trobam els Aguiló instal·lats a Son Servera a partir de la segona meitat del segle XIX, així que no els podem relacionar directament amb el procés repoblador posterior a la pesta. Almenys tres famílies arriben entre 1870 i 1880 per instal·lar-se a Son Servera: el Aguiló Valls d'Artà són els més nombrosos, però també trobam els Aguiló Fortesa de Sant Llorenç i els Aguiló Valls de Petra.

Alemany

Josep Alemany, sabater natural d'Andratx, s'instal·là a Son Servera al voltant del 1830 amb la seva esposa Francisca Rosselló, de Manacor. Tengueren almenys tres fills i seguiren al poble almenys fins al 1845.

³ En una entrevista a Son Macià, l'amo en Sebastià Llinàs Garriguer (xxxx-xxxx), en saber que jo era de Son Servera, em contà la història del Camí des Felanitxers que, segons havia sentit a contar, era el que havien seguit els que anaren a repoblar Son Servera després de la pesta.

Alzamora

Poc abans de la pesta és batiada a Son Servera una nina de pares artanencs amb aquest llinatge, però no sembla que la família quedi instal·lada al poble. Es tracta d'una família de majorals, els Alzamora *Tunió*, que treballava en terres de Son Servera, però que era d'Artà: trobam Bartomeu Alzamora a Son Brotat (ara més conegut com Rafal des Sants) l'any 1856 i Joan Alzamora a Son Comparet l'any 1887, tots dos d'Artà.

Alzina

Tot i que no apareix el llinatge en la documentació anterior, ja en el segon any en què es permeten i registren els baptismes a Son Servera (1742) apareix un pare anomenat Miquel Alzina *Calet*. A principis del segle XIX tots els Alzina semblen descendents d'aquest primer. La família, que no era molt extensa i estava formada sobretot per dones, quedà molt afectada per la pesta. L'any 1887 tots els que comparteixen el llinatge semblen ser descendents de Pere Josep Alzina Sanxo (nat el 1822), fill del picapedrer Miquel Alzina *Calet*.

Ambrós

Maria Ambrós, de Banyalbufar, es casà l'any 1838 amb el serverí Sebastià Sureda i tengueren almenys una filla que seguia a Son Servera a finals de segle.

Amer

L'any 1669, Rafel Amer, ciutadà militar, és un dels primers compradors d'establints a Fra Garí, el que es convertiria en Son Servera; però l'any 1684 ja no el trobam en la documentació dels caps de família de la zona. En la dècada del 1710 Llorenç Amer, de Manacor, residia a Son Servera. Després, aquest llinatge apareix quatre vegades i sempre el portaren només dones a Son Servera durant el segle XIX. La primera, Antònia Amer, esposa d'Amador Bauçà, morí per la pesta juntament amb el seu marit i els seus fills. La segona, Joana Maria Amer, de Sant Llorenç, esposa primer de Pere Vives de Son Servera i després de Pere Joan Massanet de Sant Llorenç, tengué almenys tres fills en les dècades de 1830 i 1840. La tercera fou una monja manacorina de nom Margalida Amer, i la quarta fou Margalida Amer Ximeres, provinent de la Inclusa de Palma, encara que probablement havia estat adoptada pels Amer *Ximeris* de Manacor.

Amorós

Només trobam Maria Amorós, d'Artà, que era casada amb Jaume Juan l'any 1887. No coneixem cap fill d'aquest matrimoni.

Andreu

L'any 1794 viuen a Son Servera Joan Andreu i Miquel Andreu amb les respectives famílies, però no apareixen en els padrons de 1800 i 1810, potser a causa que viuen fora del nucli. La família d'Antoni Andreu *Jan* apareix l'any 1815 a una casa fora del poble que, segons *l'Apeo* del 1818, seria l'actual carrer des Jans («casa con 2 q», prop de Can Corb). Tot i que la família no sembla gaire afectada per la pesta, es fa complicat establir la relació amb els Andreu de la dècada del 1820 perquè els llinatges dels fills i esposes no lliguen clarament. El primer d'aquest llinatge nascut a Son Servera és Joan Andreu Mesquida (1823), dels manacorins Antoni i Bàrbara, que segurament acaben d'arribar a Son Servera. El segon és Jaume Andreu Llull (1825) i el document indica que el seu pare, també Jaume, és nascut a Son Servera; tot indica que Jaume és fill del Joan Andreu que ja vivia a Son Servera l'any 1794. Sembla que els Andreu *Jan*, instal·lats fora del poble en les dècades del 1810 i 1820, provenen de Manacor. Els Andreu *Barraca* que comencen a aparèixer durant la dècada del 1820 semblen descendents de Joan Andreu, de Felanitx. Devers el 1830 s'instal·la a Son Servera Miquel Andreu, de Manacor, que no sembla relacionat amb els Jan. A la dècada del 1840 entra una nova família, d'un altre Miquel Andreu, també de Manacor. En resum, els primers Andreu arriben poc abans de la pesta però altres famílies del mateix llinatge s'instal·len a Son Servera durant tota la primera meitat del segle XIX. Sembla que totes aquestes famílies tenien descendents i s'havien instal·lat definitivament l'any 1887. Així, tot i ser un llinatge relativament recent a Son Servera, arriba a ser un dels deu més comuns a les darreries del segle XIX.

Arbona

Salvador Arbona *Marxando*, d'origen desconegut, parà per Son Servera almenys entre 1826 i 1827. No tenim més notícies de gent d'aquest llinatge.

Artigues

És un dels llinatges que apareix a Son Servera d'ençà de l'establiment de Fra Garí (Jaume Artigues compra els anys 1667 i 1669) i Antoni Artigues ja es troba entre els primers caps de família l'any

1684. És un llinatge clarament relacionat amb el poble, però mai no arriba a situar-se entre els deu més comuns. Aproximadament la meitat dels Artigues de Son Servera morí per la pesta, sobretot infants i dones. No sembla que la continuïtat de la família arribàs a estar en perill. Tots els portadors d'aquest llinatge que han estat identificats són nascuts a Son Servera. La família Artigues Sureda, de Josep i Caterina, és d'origen desconegut; s'instal·la a Son Servera poc abans del 1820 i és molt afectada per la pesta; probablement abandona el poble pocs anys més tard.

Aulet

El Sr. Francesc Aulet Sureda, metge cirurgià de Manacor, casà a Son Servera l'any 1847 amb la Sra. Cecília Nebot Bennàssar. Sembla que no quedaren a viure a Son Servera.

Ballester

Llinatge present a Son Servera almenys des de principis del segle XVIII, encara que mai no ha arribat a trobar-se entre els més comuns. L'any 1709 Antoni Ballester Lliteres (*Lliteres* podria ser un malnom en aquest cas), molt probablement d'Artà, té una casa a Son Servera i una altra casa amb terra i vinya a Son Comparet. A la segona meitat del segle XVIII queda clar que ja s'han instal·lat almenys dues famílies d'aquest llinatge clarament diferenciades: els Llis i els Gener. Entre els anys 1815 i 1819 arribà d'Artà Ramon Ballester, que havia casat amb la serverina Magdalena Bauçà. Així, el 1820 la presència d'aquest llinatge s'havia ampliat fins a arribar almenys a set famílies i unes 25 persones, de les quals 15 moriren per la pesta. A la dècada del 1820 arriba des de Manacor la família Ballester Frau. Tots els Ballester residents a Son Servera l'any 1887 són nascuts al poble i sembla que tots ells són descendents de les famílies ja instal·lades abans del 1815.

Barceló

Una primera notícia aïllada sobre els Barceló a Son Servera és la del naixement de cinc nins i nines entre 1751 i 1762, fills de Serafi Nebot i la seva esposa * Barceló. Més tard arriba la santanyinera Antònia Barceló, que casa amb Pere Josep Massanet l'any 1816, amb qui té set fills al llarg dels següents vint anys. En ambdós casos, com que són dones, el seu llinatge no es transmet a les generacions següents. Durant les dècades posteriors a la pesta, s'instal·len ja amb la seva família o es casen a Son Servera diferents homes de llinatge Barceló: Jaume de Santanyí, Jacint de Deià i An-

toni, Joan i Jaume de Felanitx. Sembla que l'única família que es quedà a Son Servera fou la de Joan Barceló Gayà: els seus descendents foren els Barceló *Cantador*.

Barra

Barra és un dels llinatges l'arribada del qual a Son Servera pot ser mal d'entendre. Vicenç Barra, de Nàpols (Itàlia), i la seva esposa Monserrat Mas, de Ciutat, batiaren el seu fill Bartomeu a l'església de Son Servera l'any 1827.

Bassa

Només trobam dues dones amb aquest llinatge, arribades a Son Servera a la dècada del 1830 i ja casades: Margalida Bassa, esposa de Pere Joan Massanet, tots dos de Manacor; i Caterina Bassa, de Sant Llorenç, casada amb el serverí Andreu Bauçà. A finals de segle XIX només queden descendents del segon matrimoni a Son Servera.

Bauçà

Tot i no ser un dels llinatges que apareixen des del primer moment entre els habitants de Son Servera, Bauçà es troba sempre entre els 10 més comuns al poble entre 1815 i finals del segle XIX. El primer Bauçà del que tenim notícia és en un document de 1741 on s'especifica el nom d'alguns dels habitants del poble de Son Servera i és anomenat «Pere Bausa de Pere». Molt probablement es tracti de Pere Bauçà Galmés de Sant Llorenç que, després d'enviudar de la manacorina Francina Veny, casà amb la serverina Magdalena Galmés. A la dècada del 1750 ja s'ha instal·lat un altre Bauçà, de nom Jordi i malnom *Parrino*, també provinent de Sant Llorenç. La major part dels caps de família existents en els documents de la dècada del 1810 semblen descendents de Pere Bauçà Galmés. Entre 1815 i 1818 s'instal·la a Son Servera Joan Bauçà de Manacor amb la seva família. Just abans de la pesta vivien a Son Servera unes 65 persones d'aquest llinatge, de les quals moriren 32, sent un llinatge bastant afectat. La majoria dels Bauçà residents a Son Servera l'any 1887 són descendents de Pere Bauçà Galmés (els Blanc, Vermell, Cul-alt, Botó, Metxa, Barral i Dorell) i de Jordi *Parrino*. L'any 1888 s'inicia a Son Servera una nova nissaga de Bauçà, els *Teret*, quan Joan Bauçà Mas de Valldemossa té la seva primera filla amb Caterina Bauçà de Son Servera. Joan *Teret* era un mariner que s'instal·là a Cala Bona després d'haver accedit als drets sobre una almadrava a la badia de Son Servera.

Bennàssar

Entre 1810 i 1857 apareix en gran quantitat de documents la Sra. Elisabet Bennàssar de Campanet, esposa del Sr. Joan Nebot, que ara és conegut com Can Joanet. A part de la Sra. Elisabet, el llinatge el porta també Joana Maria, esposa d'Antoni Barceló, ambdós de Felanitx, que tengueren alguns fills a Son Servera a la dècada del 1830. Sembla que aquesta segona família abandonà el poble.

Bernat

L'any 1794 Joana Maria Bernat és l'esposa de Bartomeu Bauçà. Tot i el pas de quasi trenta anys, és possible que aquesta parella tenguí un fill l'any 1822. A aquesta partida de baptisme s'indica que ella havia nascut a Son Servera mateix. A la dècada de 1820 Pere Bernat té una propietat a Son Servera, però ja no hi resideix l'any 1826. Tornam a trobar aquest llinatge l'any 1844, quan Margalida Bernat de Sóller casa amb Antoni Sureda d'Artà, tot dos són vidus de 49 anys i no tenen fills; i també quan Joana Anna Bernat d'Alaró passa a viure amb la seva família a Son Servera entre 1844 i 1849.

Bestard

A finals del segle XIX la mestra de l'escola de nines de Son Servera era Aina Bestard, però no sabem d'on era.

Bibiloni

Entre 1800 i 1810 s'instal·la a Son Servera la família formada per Pere Joan Bibiloni, viudo de Magdalena Guardiola, els seus tres fills i la família de la seva cunyada. No sabem amb seguretat d'on procedeixen, però probablement són de Muro. Viuen en el conegut com a carrer Curt, que l'any 1815 ja s'anomena carreró del Majoral Bibiloni. Pere Joan i un dels seus fills moren per la pesta. A la dècada del 1820 no trobam cap membre de la família residint a Son Servera. A partir de la dècada del 1850 apareix diverses vegades esmentat un home anomenat Gabriel Bibiloni, *Carlos* de malnom. Potser aquest Gabriel és el pare dels cinc germans Bibiloni Sansó que han format les seves respectives famílies a Son Servera l'any 1887. Alguns Bibiloni de Son Servera també podrien ser descendents de la parella formada per Miquel (en Miquel *de na Bet*), nascut a Manacor i procedent de la Inclusa de Palma, i Margalida Bibiloni de Binissalem; en alguns casos els seus fills tenen el llinatge Bibiloni en primer lloc.

Binimelis

Sembla que al voltant de l'any 1760 arribà a Son Servera la família formada per Miquel Binimelis, de Felanitx, i la seva esposa Francina Anna Tomàs. Tengueren almenys dos fills i tres filles, i l'any 1815 hi ha, a més de les seves famílies, les d'almenys vuit nets. L'any 1820 la família és pràcticament exterminada per la pesta, només una persona d'aquest llinatge sobreviu: Francina Anna Binimelis Perelló, neta del primer Miquel Binimelis. Aquesta dona casa amb Miquel Nebot i l'any 1887 encara eren vius quatre dels seus nou fills, els darrers portadors del llinatge a Son Servera.

Bisbal

A principis de la dècada del 1830 arriba a Son Servera Mateu Bisbal Campins, d'Alaró. L'any 1833 casa amb Margalida Servera Vadell, de Manacor, i durant la dècada següent tenen quatre fills, dels quals tan sols sobreviuen Mateu i Margalida. Mateu morí fadrí i el llinatge es perdé a Son Servera. A més, del matrimoni de Margalida Bisbal amb Joan Lliteres tampoc no nasqué cap fill.

Blanes

L'any 1775 mor a Son Servera Caterina Blanes *Pastora*, mare de cinc fills nascuts a Son Servera en la dècada anterior. No hi ha altra referència a persones d'aquest llinatge vivint a Son Servera, encara que a partir del 1831 apareix repetidament en la documentació serverina Rafel Blanes *Patró*, propietari de Son Pou i resident a Artà.

Blanquer

Jeroni Blanquer de sa *Torre Nova* apareix en la secció de Son Servera del cadastre d'Artà de l'any 1723, però no consta que hi posseeixi cap casa. Les següent mencions a persones d'aquest llinatge ja són de finals de segle XVIII quan el 1794 resideix al carrer de la Mar Caterina Blanquer, esposa de Jaume Carrió, i mare de dos fills de quatre i dos anys. L'any 1800 s'hi ha instal·lat la família formada per Jeroni Blanquer, de Manacor, la seva esposa, Caterina Bauçà, i els seus fills Llorenç, Maria, Caterina, Jaumeta i Antònia. És una família que creix ràpidament i resulta poc afectada per la pesta (només dos morts), però Llorenç n'és l'únic fill mascle i tots els Blanquer nascuts a Son Servera durant la resta del segle XIX són descendents seus.

Bona

En els padrons del 1826 i 1827 apareix el matrimoni format per

Tomàs Pou i Joana Maria. En el primer apareixen tots dos com un afegit posterior sense datar i ella sense llinatge; en el segon ella és Juana M. Bona; no creim que sigui un llinatge.

Bonet

L'any 1828 Francina Aina Bonet Galmés, de Manacor, casa amb el fuster serverí Sebastià Vives. Durant la dècada següent tenen almenys cinc fills, dels quals dos encara són vius l'any 1887 i són els darrers portadors del llinatge.

Bonnín

L'any 1815 per primera vegada trobam un Bonnín en la documentació; es tracta del matrimoni de Joan Bonnín, d'Artà, amb Elisabet Fortesa, de Son Servera. Sembla que després de la boda no quedaren a viure a Son Servera. L'any 1887 vivia a Son Servera Francisca Bonnín, fadrina, també d'Artà.

Bordoy

Tan sols una dona porta aquesta llinatge: Bàrbara Bordoy, de Felanitx, esposa de Joan Nebot Sureda.

Bosch

Immediatament després de l'aixecament del cordó militar l'any 1821 es casen a Son Servera Pere Bosch i Margalida Garau. Tots dos són viudos d'Artà i no queden a viure a Son Servera. L'any 1887 Aina Bosch d'Artà és casada amb el serverí Jaume Servera i viuen amb els seu fills a Son Servera.

Brunet

Alguns Brunet d'Artà passen a Son Servera des del primer moment de l'establiment de Fra Garí i la creació del poble, quan Mateu i Martí Brunet compren establits a l'Ajuntament d'Artà (any 1666). És un dels llinatges més comuns al poble, sobretot a partir de l'any 1766, i arriben a un 10 % de la població total a finals del segle XIX. Sembla ser una família establida a fora vila en la seva major part i per això en molts documents tan sols n'apareix una petita part, cosa que en dificulta l'estudi (són els encarregats de Fetget almenys entre 1765 i 1810; l'any 1794, també des Rafalet i de Sant Jordi, i en la dècada del 1830 són els arrendataris de Fetget, Son Janer i es Rafalet). En el padró del 1826, que només inclou els habitants dins el nucli, els Brunet són poc menys del 3,5 %; en canvi, en el padró del 1815 veim que dins el poble només són els 2, 8%, però a fora vila són gairebé el 25 % del total d'habitants. Possiblement per raó de viure fora poble sembla una família relativament

poc afectada per la pesta: moren al voltant d'un terç dels portadors del llinatge. L'any 1835 es casa a Son Servera Bartomeu Brunet, nascut a Artà, però que tanmateix segueix sent de les mateixes famílies que s'encarreguen d'algunes possessions serve-rines i pocs anys després és l'arrendatari de Son Janer.

Burguera

En la dècada del 1820 viuen a Son Servera diverses persones d'aquest llinatge, que no tornam a trobar en la documentació del poble. Hi ha Coloma Burguera, viuda de Taverner, amb les seves filles; també Antonina Aina Burguera, esposa de Cosme Rosselló, amb les seves filles; i finalment Bartomeu Burguera amb la seva esposa Cecília Coves i la seva filla.

Busquets

Després de la pesta i abans del 1826 arriba a Son Servera la família formada per Sebastià Busquets, Antonina Ribot i els seus fills, tots de Manacor. A finals del segle XIX tots els Busquets residents a Son Servera són descendents d'aquesta família. Els descendents del fill menor, Gaspar, porten el malnom Salero.

Cabrer

Llinatge no gaire comú però present de forma contínua a Son Servera almenys des del segle XVIII. L'any 1713 apareix mestre Guillem Cabrer *Scriptor*. A partir del 1741 queda clar que Miquel Cabrer *Guilló* és instal·lat al poble juntament amb la seva esposa Joana Servera. Tan sols els seu fill Miquel arriba a adult i forma una família i, al seu temps, tan sols el seu nét, també Miquel, té descendència. L'any 1820 només dos homes, pare i fill, que semblen descendents de l'anterior (altra vegada Miquel ambdós), porten el llinatge: moren per la pesta i l'antiga família Cabrer de Son Servera es perd per línia paterna. A la dècada del 1820 s'instal·la a Son Servera la viuda Francina Andreu amb els seus fills, de llinatge Cabrer i provinents tots de Manacor, però sembla que abandona el poble poc anys més tard i queden a Son Servera només les dues filles que s'hi han casat: Gabriela i Maria. Així, a finals de segle XIX tampoc no queda cap persona de llinatge Cabrer descendent dels nouvinguts després de la pesta.

Calafat

Llinatge que apareix tan sols lligat al carabiner Guillem Calafat Pastor, que l'any 1887 era a Son Servera amb la seva esposa Francisca Hernández i els seus nou fills nascuts a diferents llocs de les Balears i de Tarragona.

Calafell

Ramona Calafell, de la parròquia de Sant Nicolau de Ciutat, casa l'any 1833 a Son Servera amb Llorenç Mulet de la mateixa parròquia. L'any 1836 ha enviadat i torna a casar, aquesta vegada, amb Carles Ignaci de Sant Llorenç de Balàfia (Eivissa).

Caldentey

Un dels primers matrimonis una vegada aixecat el cordó militar de la pesta és el de Guillem Caldentey Colombrans, de Petra, amb Joana Maria Bennàssar, de Manacor. Abandonaren el poble molt poc temps després. Més tard, a l'inici de la dècada del 1830, arriba Rafel Caldentey, «comerciante» de Felanitx, amb la seva esposa Francina Rigo, d'Algaida. Durant la dècada següent tenen almenys cinc fills. L'any 1845 Rafel Caldentey Timoner és propietari d'una tenda «de géneros ultramarinos, taberna o albacería». A finals de segle XIX hi ha dues famílies d'aquest llinatge: els Caldentey Servera i els Caldentey Lliteres semblen descendents del Rafel abans esmentat; els Caldentey Palou *de sa Punta* són a Son Servera almenys d'ençà de la dècada del 1860.

Campins

Entre 1821 i 1824 arriba a Son Servera el matrimoni format per Sebastià Campins i Sebastiana Guasp, tots dos d'Alaró. Ja tenien dos fills, Antoni i Joan, i neixen dues filles més a Son Servera. Antoni Campins no torna a aparèixer en la documentació, però en la dècada del 1840 Joan Campins Guasp *Carbonés* és teixidor i a finals de segle XIX tots els Campins de Son Servera són descendents d'aquest home.

Cànoves

A finals de la dècada del 1820 s'instal·la a Son Servera Guillem Cànoves de Manacor amb la seva esposa Caterina Soler, també manacorina. Probablement tota la família abandona el poble abans del 1860. No hi habitants portadors d'aquest llinatge a finals del segle XIX.

Cantallops

L'any 1838 Margalida Cantallops Febrer de Manacor casa amb Miquel Servera Ferrer, també de Manacor, i tenen nou fills. Encara és viva l'any 1887.

Capellà

Don Rafel Capellà *Portero* apareix com a mort per la pesta sense cap informació addicional. No tornam a trobar el llinatge en cap altre document.

Capó

L'any 1826 apareix per primera vegada Jaume Capó Torrens de Manacor amb la seva mare Elisabet Torrens, viuda de Capó i casada ara amb Joan Riera. L'any 1837, el seu germà Antoni Capó Torrens es casa a Son Servera i té un fill, però sembla que torna a abandonar el poble poc temps més tard. L'any 1838 Jaume Capó Torrens *Tarruga* casa amb Margalida Lull, serverina. Encara és viu l'any 1887 i tots els Capó que trobam a Son Servera a finals de segle XIX són descendents seus.

Carbonell

Miquel Carbonell *Matgí*, ferrer de Manacor, s'instal·la a Son Servera probablement entre 1766 i 1769 i forma una família. A principis de segle XIX només trobam Pere Carbonell -pare de Miquel, Antoni-, Magí, Pere Josep i Joan Carbonell. Sembla que els dos primers moriren joves però els altres tres havien format les seves famílies i tenien descendents abans del 1820. Tota la família de Pere Josep Carbonell morí per la pesta; en canvi, les famílies del dos germans restants no foren afectades. No arriben noves famílies d'aquest llinatge a Son Servera i així tots els Carbonell residents al poble a finals de segle són descendents dels germans Magí i Joan Carbonell. Els fills de Magí són ferrers a mitjan segle XIX, com ho fou el seu primer avantpassat a Son Servera; Joan és el padrí matern del senador Pere Antoni Servera Carbonell, de Ca s'Hereu.

Carrió

En els cadastres del 1709, 1723 i 1759 apareixen sempre tres cases a Penya Roja pertanyents a homes d'aquest llinatge; una d'aquestes famílies porta el malnom Bedey. Com que viuen a fora vila, no sempre apareixen en la documentació lligada a Son Servera. En el padró del 1810 queda clar que segueixen ocupant les mateixes cases, o almenys altres tres també a Penya Roja. L'any 1815 ja només ocupen dues d'aquestes cases però segueixen sense establir-se en el nucli. L'any 1818 trobam quatre famílies. Primer, la de Joan Carrió i Bàrbara Vives -dels seus vuit fills només sobreviu Margalida Carrió. Segon, la de Salvador Carrió i Francina Bauçà amb els seus sis fills; no sabem si havien abandonat el poble l'any 1820, però cap d'ells apareix a la llista de morts de la pesta ni en cap document posterior. Tercer, Joan Carrió Artigues i Caterina Bauçà, que moren per la pesta sense haver tengut descendència. I quart, Jaume Carrió Artigues i Antònia Blanquer, que sobreviuen

a la pesta i arriben a tenir nou fills a la seva casa de Penya Roja. A més, per la llista de morts de la pesta, sabem que en el municipi també vivien les famílies de Bernat Carrió, que perdé els seus fills a la pesta, i de Gabriel Carrió, que morí juntament amb la resta de la seva família mentre era estadant al Rafal d'Algaire. En la dècada del 1830 s'instal·la a Son Servera Antoni Carrió de Sant Llorenç amb la seva família. Els Carrió de finals de segle XIX segueixen vivint en cases de fora vila i són descendents tan sols de Jaume Carrió i Antònia Artigues.

Caselles

Entre 1815 i 1819 arriba a Son Servera Francesc Caselles amb la seva esposa Joana Maria Massanet, tots dos artanencs, i s'instal·len al carrer de la Mar. Tenen almenys cinc fills i finalment abandonen el poble en algun moment després del 1834. A finals de segle apareix Bàrbara Caselles, també d'Artà, vivint a Son Servera, però no sembla descendent de Francesc.

Castelló

En el *Conveni per fer una calçada a na Monja* del 1741 trobam l'única menció a un home d'aquest llinatge a Son Servera: Miquel Castelló, que probablement era d'Artà. Encara que no n'estam totalment segurs, però sembla que la Joana Castelló que casà amb Salvador Servera i tengué set fills era filla de Miquel Castelló. El darrer mort abans d'iniciar-se la pesta fou un fill de Joana Castelló: Pere Servera Castelló.

Català

Català és un dels llinatges que trobam a Son Servera des del moment de l'establiment de Fra Garí l'any 1666. En els documents de finals de segle XVII i principis de segle XVIII sempre apareix almenys un home d'aquest llinatge: Jaume, Pere o Joan. L'any 1765 per primera vegada apareixen dos homes: Antoni Català *Collcurt* i Pere Català *Cotó*. No sabem si abandonaren el poble o no tengueren descendència masculina, però l'any 1800 ja només hi ha notícia de dues dones amb aquest llinatge: Margalida mor entre 1800 i 1810 i Rafela mor a la pesta. Aquest llinatge no torna a aparèixer en tot el segle XIX.

Catany

Aquest llinatge tan sols el porta la monja Tobia Catany de Bunyola, que es troba al convent l'any 1887.

Caules

L'any 1827 Joana Caules Orfila, de Fornells (Menorca), casa amb Gabriel Sanxo. L'any següent tenen un fill. Potser abandonen el poble perquè no tornen a aparèixer en la documentació.

Clar

Després de la pesta s'instal·la a Son Servera la família formada per Gabriel Servera, Àngela Clar i els seus cinc fills. Tots són nascuts a Llucmajor. Tots els fills casen i queden a viure a Son Servera.

Coll

Aquest llinatge tan sols el porta la monja Clara Coll que es troba al convent l'any 1887.

Colom

En la dècada del 1880 s'ha instal·lat a Son Servera la família dels sollerics Antoni Pons i Catalina Colom, que tenen set fills. No sabem si queden a Son Servera o tornen a partir, però sembla que almenys un dels fills emigrà a Cuba.

Colomar

Entre 1844 i 1849 s'instal·len al poble Bernat Colomar i Joana Aina Bernat amb un nin i quatre nines, tots ells d'Alaró. L'any 1849 neix un altre fill de la parella. Sembla que només Antoni Colomar Bernat, que casa amb Joana Maria Fluxà *Crespina*, transmet el llinatge i tots els Colomar de finals de segle són descendents seus.

Conies

Poc després de la pesta arriba a Son Servera Miquel Conies, vidu i religiós llec, amb els seus cinc fills i filles. L'any 1827 ja només queden vivint amb ell els dos més joves. No torna a aparèixer en la documentació ningú amb aquest llinatge.

Cortès

L'any 1817 Josep Cortès de Ciutat i Elisabet Pomar d'Algaida batien un fill a Son Servera. No sembla que quedin a viure al poble. A principis de la dècada del 1880 Francesc Cortès, de Ciutadella, casa amb la serverina Rosa Sanxo i tenen almenys tres fills. No sabem si segueixen a Son Servera o parteixen més tard.

Coves

L'any 1826 Cecília Coves, esposa de Bartomeu Burguera i mare d'una nina, viu a Son Servera. L'any 1827 la família ja no hi és.

Crespí

En els documents de la primera meitat de segle XVII apareixen sempre Joan Crespí, amb casa i terra a Son Comparet, i Miquel

Crespí, amb casa probablement al nucli. No sabem si la família partí de Son Servera o s'extingí el llinatge per haver tengut només filles, però el fet és que l'any 1800 ja només trobam dues dones d'aquest llinatge al poble: Antònia i Maria Anna; de la primera desconeixem l'origen encara que probablement era artanenca com la segona. Antònia morí entre 1815 i 1820 i Maria Anna morí a la pesta. L'any 1864 Rafel Crespí tenia una propietat al terme, però no residia al poble.

Cunill

L'any 1844, Elionor Cunill de Banyalbufar casa amb Miquel Andreu de Manacor. No sembla que arribin a tenir descendència i a finals de segle XIX la trobam vivint sola al carrer Major.

Cursach

En la Junta de l'any 1741, per la construcció d'una calçada a na Monja, apareix per única vegada Antoni Cursach. En la segona meitat del segle XVIII viu a Son Servera Anna Cursach, esposa de Pere Joan Brunet, amb qui té almenys sis fills. No hi ha altra notícia d'aquest llinatge fins a finals de segle XIX, quan viuen a Son Servera els quatre germans Cursach Vanrell, d'Artà, tots casats amb serve-rins i serverines i amb descendència.

Dalmau

Antoni Dalmau i la seva família apareixen sempre lligats a sa Jordana almenys en les dècades de 1840 i 1850. Mai no s'instal·la a Son Servera; sa Jordana era una possessió tradicionalment lligada a Artà.

Danús

Almenys entre els anys 1709 i 1723 Bartomeu Danús té una casa al poble i un tros de terra a sa Teulera i Joan Danús té una casa al poble i una terra amb casa amb Son Comparet. El llinatge no torna a aparèixer a Son Servera i les cases de Joan Danús passen a Salvador Garcies. Probablement eren d'Artà, on el llinatge hi és d'antic.

de Jesús

Aquest llinatge tan sols el porta la monja que trià el nom d'Esteva de Jesús, procedent de Felanitx i que es troba al convent l'any 1887.

d'Olesa

Aquest llinatge, normalment escrit «de Oleza», només el trobam en la persona que fou vicari de Son Servera en la dècada del 1880:

Jordi d'Olesa Sáenz, de Ciutat. Amb ell viuen a Son Servera la seva mare i les seves germanes amb les respectives famílies.

Diana

Antoni Diana apareix per primera vegada l'any 1800 com a pàrvul (menor de 7 anys), vivint amb Lluís i Maria Tries. Potser es tractava d'un al·lot adoptat o almenys acollit per aquesta família. És en els padrons del 1810 i 1815 també vivint amb Maria Tries, però no el tornam a trobar en cap altre document.

Domenge

Entre finals del 1815 i mitjan 1817 arriba de Manacor la família formada per Sebastià Galmés (ferrer de professió), la seva esposa Francisca Domenge i sis fills. Tenen un altre al·lot abans de la pesta, en què moren tots excepte Rafel Galmés Domenge. En la dècada del 1870 arriba, també de Manacor, Pere Joan Domenge. Pere Joan casa amb i té almenys quatre fills.

Duran

A finals de segle XVIII viu a Son Servera el matrimoni format per Rafel Grimalt i Apol·lònia Duran, que té sis fills. Sembla que tots són de Manacor i abandonen el poble abans del 1800. Poc abans de la pesta es formen a Son Servera dues famílies en què el marit és de llinatge Duran, procedents de Manacor tots dos. Mateu Duran casa amb Margalida Llull l'any 1817 i tenen una filla: elles dues moren a la pesta i ell probablement abandona Son Servera. Andreu Duran, espòs de Maria Blanquer, també perd la seva dona i els seus tres fills a la pesta i desapareix de la documentació posterior. L'any 1828 són instal·lats a Son Servera els manacorins Andreu Duran i Magdalena Gomila, que durant els següents anys tenen almenys dues filles; aquesta família també abandona Son Servera. Des del final de la pesta, a més, almenys quatre dones d'aquest llinatge procedents de Manacor i Sant Llorenç casen amb serverins i queden a viure al poble.

Ensenyat

Margalida Ensenyat, esposa de Bartomeu Grimalt, s'instal·la amb la seva família a Son Servera al voltant del 1824. Tenen almenys vuit fills. De vegades és esmentada com a manacorina i altres com a ciutadana: potser és de Ciutat però ha viscut a Manacor, d'on és el seu marit.

Escala

Tan sols dues dones porten aquest llinatge. L'any 1794 Margalida

Escales és l'esposa de Mateu Ferrer i tenen quatre fills. En el padró del 1826 Caterina Escales i la seva família apareixen taxats a una casa del carrer Major, cosa que indicaria que abandonaren el poble durant aquell any o a principis del 1827.

Escanelles

Tenim la referència del bateig l'any 1838 d'un filla de Joaquim Escanelles d'Inca i de la defunció de la mateixa nina l'any 1841. Posteriorment sembla que la família abandona el poble.

Esplugues

Antoni Esplugues *Fesol* és un dels primers establidors de Fra Garí l'any 1666, però ja no apareix en la documentació de Son Servera ningú del seu llinatge fins al registre de baptismes de l'any 1742. L'any 1765 Bartomeu *Mevet* Esplugues apareix en el *tall de camins* i la família de Joan Esplugues *Mevet*, potser el seu fill, apareix l'any 1800. Joan *Mevet* ja és mort aquell any, però la seva esposa Caterina Servera s'encarrega dels tres fills i dues filles del matrimoni: Joan Esplugues mor a la pesta sense haver tengut descendència; Pere Esplugues mor encara infant, abans de 1810; i Antoni Esplugues *Mevet* casa per primera vegada l'any 1819 amb Maria Bauçà, que mor a la pesta, i per segona vegada amb Maria Sanxo amb qui té cinc fills, dels quals només Joan *Mevet* (nat el 1831) es casa i té fills que viuen a Son Servera l'any 1887.

Estelrich

L'any 1826 Bartomeu Estelrich viu al carrer Major amb la seva esposa (Caterina Escales) i fills (Margalida i Antoni), de Felanitx. Sembla que a partir de l'any 1827 viuen a fora vila. En la dècada del 1830 Apol·lònia i Margalida de Felanitx casen i tenen fills. Antoni Estelrich, que apareixia l'any 1827, mor l'any 1841 amb 23 anys. Sembla que a finals de segle tan sols els descendents de Margalida i el seu segon espòs, Francesc Pellisser de Manacor, segueixen a Son Servera.

Esteva

Onofre Esteva és el primer del seu llinatge a Son Servera i té un tros de terra a sa Teulera almenys entre els anys 1709 i 1723. Durant gran part de la resta del segle XIX no tenim notícies d'aquesta família al poble, molt probablement perquè es tracta d'un llinatge de persones lligades al treball com a estadants o majorals de les possessions. L'any 1800 viu a Son Servera el vicari i Dr. en teologia Pere Joan Esteva, que es va guanyar un carrer amb el seu nom i

aconseguí la construcció de l'aqüeducte per dur l'aigua al centre del poble des de la font d'en Llista. La resta de referències són de famílies artanenques instal·lades en possessions: l'any 1794 Jeroni Esteva s'encarregava de Son Pentinador; l'any 1845 un altre Jeroni Esteva era a Son Pentinat; l'any 1887 Bartomeu Esteva a Son Sard i Agustí Esteva a s'Estepar; a més, Maria Esteva era casada amb Bartomeu Brunet de Fetget i una altra Maria Esteva, amb Antoni Gili de Son Pentinat.

Expòsit

Al llarg dels anys alguns expòsits que es casaren i tengueren família arribaren a transmetre un llinatge (vegeu els Falconeri, els Ignaci i els Maria), però en altres casos sembla que els descendents agafaren el llinatge de la mare o no tengueren segon llinatge si ella era l'expòsita. L'any 1826 al carrer de ses Creus viu «sa viuda Clovas i dos allots» que són «de sos pares» anomenats Bernat i Francisca. No tornam a tenir notícies d'en Bernat, però na Francisca podria ser l'expòsita que casa amb Bernat Mir de Manacor i té tres filles entre 1827 i 1832. A finals de segle a Son Servera viuen almenys sis expòsits: Damiana és una nina acollida per la família Aguiló Fortesa; Maria és l'esposa de Bartomeu Morey i té quatre fills; Francesc, de cinc anys, és acollit per la família Servera Lliteres; «en Miquel de na Bet» és un expòsit casat amb Margalida Bibiloni; «en Miquel Sineu» és un altre expòsit casat amb Maria Servera; i na Maria, de tres anys, és acollida a la família Tous Vives.

Falconeri

L'any 1887 Maria Falconeri, expòsita, és casada amb Sebastià Sureda, amb qui ha tengut cinc fills. Arriba a Son Servera abans del 1870. Actualment el llinatge no existeix a Espanya i és molt poc comú a Itàlia. El més normal és que sortís de la Inclusa de Palma ja amb aquest llinatge estrany, però també és possible que fos una expòsita italiana que ja hagués arribat amb aquest llinatge. Per informació oral coneixem un possible cas similar a Manacor a la mateixa època.

Far

L'any 1810 el vicari de Son Servera és el Dr. Josep Far, que viu amb Margalida Far al carrer «de la iglesia al moli», actual Pere Antoni Servera.

Febrer

Abans de la pesta tan sols trobam una referència a Joan Febrer

l'any 1794, probablement el mateix Joan Febrer *Roig* de Manacor que té algunes terres al terme de Son Servera l'any 1818. En la dècada del 1830 s'instal·len al poble Francesc Febrer *Fraret* i Margalida Perelló i hi tenen alguns fills, però sembla que més tard parteixen altra vegada. Després de la pesta, i fins a mitjan segle XIX, almenys sis dones d'aquest llinatge casen amb serverins o arriben amb els seus marits a Son Servera. Provenen d'Artà, Manacor i Sant Llorenç. L'any 1841 mor a Son Servera Bartomeu Febrer, manacorí de 69 anys, viudo i pobre de solemnitat. A més, en la segona meitat de segle ve d'Artà Joaquim Febrer, que casa amb la serverina Maria Vives i té almenys un fill i dues filles.

Femenia

Joan Antoni Femenia *de ses Toltes*, a Sant Llorenç, apareix en el cadastre del 1723. El llinatge no el tornam a trobar a Son Servera fins al matrimoni, l'any 1799, de Llorenç Bauçà amb Francisca Femenia.

Femenies

L'única persona que porta aquest llinatge és Aina Femenies, de Manacor, que contrau matrimoni amb Miquel Santandreu a finals de la dècada de 1820. Tenen un fill i una filla (Monserrat Emili Ferran i Joana Maria) que resideixen a Son Servera amb les respectives famílies a finals de segle.

Ferrà

L'any 1800 viu a Son Servera Maria Aina Ferrà a la mateixa casa que Maria Aina Pasqual, potser eren mare i filla. La següent aparició d'aquest llinatge és en la llista de morts de la pesta, quan morí fra Antoni Ferrà, religiós carmelita llec. A la dècada del 1820 s'instal·la Vicenç Ferrà amb la seva família, però sembla que abandona el poble pocs anys més tard.

Ferrer

Tot i que alguns Ferrer ja viuen a les proximitats de Ca s'Hereu l'any 1662 i, a més, accedeixen als darrers establiments de Fra Garí l'any 1684, sembla que el llinatge quasi es perd a Son Servera durant el segle XVIII. L'any 1794 trobam a Son Servera el matrimoni format per Mateu Ferrer i Margalida Escales amb quatre fills. Segurament ja havien viscut a Santanyí, hi tornen i allà neixen els seus fills. Quatre dels cinc fills (Joan, Jaume, Coloma i Andreu *Tixedor*) contrauen matrimoni a Son Servera entre 1831 i 1836. A part dels Ferrer Escales, durant les dècades posteriors a la pesta s'instal·len a Son

Servera almenys sis homes de llinatge Ferrer que formen la seva família a Son Servera: alguns abandonen el poble més tard, altres només tenen filles i el llinatge es perd; tan sols Joan Ferrer Arbona *es Fossier*, de Sòller, té un fill, anomenat Cristòfol, que viu a Son Servera a finals de segle XIX. Tota la resta de Ferrer de Son Servera són descendents d'Andreu Ferrer Escales *Tareu*. Del llinatge Ferrer per part de mare potser el més destacable sigui l'arribada de Margalida Ferrer, d'Orient (Bunyola), que amb la seva relació amb Sebastià Bauçà dona lloc als Bauçà *Botó*.

Ferrero

L'any 1826 viu a Son Servera la viuda Caterina Llull amb dos al·lots de nom Josep i Miquel Ferrero. No sembla un error perquè en el document hi ha altres Ferrer i, a més, no és possible situar aquesta dona i al·lots en cap família de llinatge Ferrer que puguem identificar. No tornen a aparèixer en la documentació i en desconeixem l'origen.

Fiol

Just després de la pesta, l'any 1822 neix a Son Servera Pere Josep Servera Fiol, fill de Miquel Servera de Manacor i d'una dona de qui no hem pogut llegir el nom en el document, també de Manacor. No tornam a trobar el llinatge a Son Servera.

Flaquer

El llinatge Flaquer és present a Son Servera abans de la pesta, almenys des de mitjan segle XVIII. Sempre el porten dones, probablement procedents de Capdepera i d'Artà, i així el llinatge no es transmet a les següents generacions. A finals de segle Antoni Flaquer és el majoral des Rafalet, on viu amb els seus fills i nets, tots d'Artà.

Florit

Després de la pesta s'instal·la a Son Servera Francesc Florit, viudo, amb les seves dues filles. No en sabem la procedència. Deixaren el poble després del 1827.

Fluxà

Els Fluxà residents a Son Servera a finals de segle XIX són descendents de Jordi Fluxà Sansó *Crespí* de Manacor, que casa l'any 1827 amb Caterina Servera. Tan sols hi ha l'excepció de Bartomeu Fluxà, de Ciutat, que és regidor de l'Ajuntament de Son Servera en la dècada del 1890 i probablement tengui alguna relació amb el Bartomeu Fluxà que té una tenda al poble l'any 1845.

Font

De vegades es confon amb el llinatge Fons en la documentació. Pere Font és un dels establidors de Fra Garí l'any 1666, però el seu llinatge no torna a aparèixer en la documentació fins al segle XIX. L'any 1818 Pere Francesc Font (dels Font dels Olors d'Artà) és el propietari de Son Janer, així com ho és Pere Francesc Font Mayol l'any 1864. El mateix any de 1864 apareix Lluçia Font *Giundando*.

Fons

De vegades es confon amb el llinatge Font i en alguns casos amb el llinatge Tous. En tots els casos en què es registra aquest llinatge, en documents entre 1794 i 1887, es tracta sempre de les mateixes set dones, així que el llinatge no es transmet a les generacions posteriors. De les que en sabem l'origen, cinc són de Sant Llorenç i una de Manacor. En un cas apareix repetidament «Font», així que aquest podria ser el llinatge correcte.

Fonticelli

«Enrich Fontinxelli» apareix en els *talls de camins* i de l'aigua dels anys 1765 i 1766; molt probablement es tracti d'un fill d'Enrico Fonticelli Weimer (†1766), mercader d'origen genovès que s'havia instal·lat a Ciutat durant la primera meitat del segle XVIII.

Formosa

L'any 1817 fou batiat a Son Servera Francesc Xavier Vanalli Formosa, fill de Miquel i Caterina, de l'illa de Malta. Sembla que la família només estava de passada pel poble.

Fornaris

Jaume Fornaris Taltavull (Maó, 1876 - Son Servera, 1931) arribà a Son Servera l'any 1893 per ser el mestre de l'escola de nins.

Fornés

No és un dels llinatges que apareixen a les primeres dècades de la història de Son Servera, però a partir de l'any 1723 en el cadastre ja apareix Gabriel Fornés *Banya* com a propietari d'una casa. L'any 1765 trobam Antoni i Gabriel Fornés *Banya* i sembla que la família ja és totalment establerta al poble. A partir del 1800 trobam diferents homes d'aquest llinatge amb les respectives famílies encara que no tots surten a tots els documents, fet que indicaria que almenys una part de la família resideix a fora vila. Sembla que just abans de la pesta existeixen tres o quatre branques de la família: els descendents de Jaume Fornés i Caterina Sanxo, que moren tots a la pesta; els d'Antoni Fornés i Joana Maria Vives, que també que-

den extingits a la pesta perquè només sobreviuen dues filles; i els fills de Gabriel Fornés *Banya* amb Margalida Servera i de Gabriel Fornés *Siulo* amb Antònia Sanxo *Corb*, dels quals Gabriel *Banya*, Miquel *Corb* i Melcion *Banya* tenen descendents que encara resideixen a Son Servera a finals de segle XIX.

Fortesa

L'any 1800 viu a Son Servera la família formada per Josep Fortesa, Joana Maria Picó i les seves quatre filles, nascudes a Felanitx. Tot i que només alguns dels nets moren a la pesta, el llinatge per aquesta branca es perd per falta de descendència masculina. L'any 1815 s'ha instal·lat al poble Francesc Fortesa amb Margalida Pinya i els seus fills. Francesc i el seu fill major, també Francesc, moren a la pesta i sembla que Margalida Pinya abandona Son Servera poc temps després. Tot i això, el llinatge Fortesa es manté a Son Servera a finals del segle XIX per l'arribada a la dècada de 1830 del matrimoni format per Joan Fortesa de Sant Llorenç i Coloma Miró de Petra; aquests tenen només un fill mascle, conegut com Miquel Calixto, que és l'avantpassat dels Fortesa de finals de segle.

Frau

En alguns documents es podria confondre amb el llinatge Garau (sovint escrit «Grau»). A partir de l'any 1709 apareixen en diversos documents Francesc i Joan Frau. En la segona meitat del segle XVIII ja només trobam Joan Frau Xech, moliner, mort el 1776 i probablement avantpassat de Joan Frau Solalles *Barri o Burí*, que l'any 1800 ja era casat amb Francina Lliteres. Aquest és l'únic Frau resident a Son Servera a l'inici de segle XIX i sabem que té almenys cinc fills: un mor abans del 1810, tres moren a la pesta i el darrer no torna a aparèixer en la documentació i probablement havia mort entre 1815 i 1820. Així, la família Frau originària de Son Servera sembla que queda extinta per la pesta. En la dècada de 1820 arriben els germans Rafel, Margalida i Rosa Frau Galmés de Manacor. D'aquests, Rafel tan sols apareix en la documentació d'abans del 1830; les germanes es casen amb altres manacorins i tenen descendència però sembla que potser acaben abandonant el poble. L'any 1887 tan sols una persona porta aquest llinatge: Miquel Andreu Frau, de malnom *Solalles* (ca 1796-1889), que segurament és família (cosí, potser?) del Joan Frau Solalles abans esmentat.

Fullana

A mitjan segle XVIII Elisabet Servera Fullana és batiada a Son Servera però no tenim més notícies d'aquest llinatge fins després de la pesta. En la dècada de 1820 s'han instal·lat dues dones manacorines d'aquest llinatge amb les seves famílies i durant la dècada de 1830 arriben altres tres dones de Sant Llorenç i Manacor que tenen almenys un fill batiat al poble. L'únic home d'aquest llinatge és Joan Fullana, casat amb Antonina Riera, que duu els seus tres fills Francina, Miquel i Antoni a Son Servera. A finals de segle només queden dues filles d'Antoni Fullana Riera *Cantó* i, per tant, el llinatge desapareix a la següent generació.

Fuster

Esporàdicament apareixen diversos Fuster en la documentació sense aparent relació entre ells. Primer Miquel Fuster apareix en el cadastre de 1723. Més tard, l'any 1815, Francesc Fuster d'Artà casa amb Margalida Fortesa de Manacor. En la pesta mor Maria Fuster, esposa de Francesc Fortesa. Son Sard i Fetget són propietats de Joan Antoni Fuster l'any 1822. I, finalment, l'any 1887 viu a Son Servera la família formada per Joan Fuster de Montuïri, Caterina Valls de Felanitx i els seus sis fills.

Galera

Els anys 1765 i 1766 Josep Galera, de Ciutat, és en la llista dels talls de camins i de l'aigua de Son Servera.

Galmés

Sebastià Galmés viu a una casa que era de la seva esposa l'any 1723. Probablement es tracta del mateix Sebastià Galmés Pont (+1750) de Sant Llorenç, que l'any 1723 batia una filla a Son Servera. Durant la segona meitat del segle XVIII només trobam un altre Sebastià Galmés *Metxa* i algunes dones d'aquest llinatge vivint a Son Servera; el llinatge sembla extingir-se a la dècada del 1810. Entre 1815 i 1820 s'instal·la a Son Servera la família manacorina formada per Sebastià Galmés Truylol, ferrer, la seva esposa Caterina Domenge i sis fills: cap d'ells sobreviu a la pesta. Després de la desgràcia, arriben al poble almenys sis homes d'aquest llinatge procedents tots de Sant Llorenç, Manacor i Artà. La major part dels Galmés de finals de segle són descendents de quatre d'aquests homes; la resta semblen arribats a la segona meitat del segle XIX i també instal·lats definitivament a Son Servera.

Gamundí

Al voltant de l'any 1822 arriba a Son Servera Miquel Gamundí de Lluçmajor amb la seva esposa Margalida Abrines i tres fills. Batien dos fills més a Son Servera fins al 1827 i després no tornen a aparèixer en la documentació.

Garau

Molt sovint escrit «Grau», a principis del segle XIX viuen a Son Servera algunes dones d'aquest llinatge, procedents d'Artà i de Capdepera. L'any 1815 ja viu a Son Servera Miquel Garau Pasqual *Gabellí*, de Capdepera. L'any 1821 casa amb Caterina Llull i tenen cinc fills: Magdalena, Antoni, Magdalena, Gabriel i Gabriel. Almenys cinc dels sis Garau que trobam l'any 1887 són descendents d'Antoni Garau Llull; l'altra és una dona de Lluçmajor.

Garcies

Els Garcies són una família instal·lada a Son Servera almenys des del 1684 i sembla que desapareix poc abans de la pesta per falta de descendència masculina. Antoni Garcies és el primer, apareix en la reunió dels caps de família de l'any 1684. En els cadastres del segle XVIII trobam Miquel, Salvador i Joan Garcies; en el conveni del 1741 són Antoni i Salvador Garcies; en el *tall de camins* del 1765 són Joan, Miquel i Salvador; en els censals de Ca s'Hereu l'any 1766 ja tan sols apareix Bàrbara Garcies (fet que podria significar que els altres Garcies residien a la part de ponent del poble). L'any 1779 és batiat a Son Servera Joan Baptista Nebot Garcies, fill de Joan i Margalida, propietaris de Son Xerubí. Margalida Garcies és la darrera del seu llinatge a Son Servera i viu almenys fins al 1815.

Gayà

Només trobam Joan Gayà, que és majoral (no sabem de quina finca) l'any 1857, i mossèn Miquel Gayà Bauçà, que és vicari de l'església de Son Servera entre 1893 i 1897.

Gelabert

En la primera meitat del segle XVIII apareix Jaume Gelabert com a propietari, primer d'un trast de cases a Fra Garí i més tard d'unes cases. Entre 1741 i 1766 el nom que trobam és el de Miquel Gelabert. No sabem si no residien a Son Servera o només tengueren filles, però el llinatge sembla estar en procés de desaparició a principis de segle XIX, quan només el porten la viuda Antònia Gelabert *Casolera* i Joana Maria Gelabert, que sembla formar part del servei de Can Joanet. Tot just després de la pesta s'instal·len a Son Ser-

vera dos matrimonis procedents de Manacor (encara que un d'ells apareix format per serverins) en què la dona porta aquest llinatge. Només torna a aparèixer en un home en l'*Amillarament* del 1864 en la persona de Pere Gelabert *Jaumí* i, en el cas de les dones, només trobam l'artanenca Francina Gelabert l'any 1887, casada i amb alguns fills.

Gener

Amb el llinatge Gener o Janer només trobam Sebastià en el capbreu de Ca s'Hereu de l'any 1779.

Genovard

Aquest és un altre llinatge que trobam en els cadastres de la primera meitat del segle XVIII i després desapareix a Son Servera: Bartomeu i Joan Genovard tenen terra a sa Teulera i cases a Fra Garí respectivament. A principis de segle XIX Bartomeu Severa *Nyana* casa amb la gabellina Apol·lònia Genovard i tenen dues filles, però tots moren a la pesta.

Gil

Antònia Gil, d'Artà, tengué un fill amb el serverí Montserrat Lliteres que batiaren l'any 1831. També apareix en el padró de l'any 1800 una dona amb aquest llinatge, però la comprovació a través d'altres documents ens permet afirmar que en realitat era Gili.

Gili

En els padrons de la primera meitat del segle XVIII apareixen cases a nom de Miquel i Sebastià Gili, i «cases mitjes i altres mitjes cases» de Joan Gili. A partir dels llibres de baptismes i de defuncions podem saber que entre els anys 1748 i 1776 han passat per Son Servera Miquel Gili *Frare*, Miquel Gili *Fraret* i Bartomeu Gili *Fraret*. Sembla que es tracta de famílies dedicades a la gestió de possessions, com el Alzamora i els Esteva, així que és difícil seguir l'evolució de la família només amb documents de Son Servera perquè es van movent també per Artà i Capdepera. Sembla que la gran majoria dels Gili residents al municipi de Son Servera a finals de segle XIX són descendents de Miquel i Antoni Gili *Frare*, que alguns anys apareixen entre els pobladors de Son Servera a principis del mateix segle. Hi havia una altra família, els Gili *Siulo*, que queda exterminada per la pesta quan moren el cap de família i tots els seus fills. A més, el Sr. Felip Gili Moranta de Fuster és el propietari de Fetget l'any 1684.

Ginard

L'any 1709 Antoni Ginard (probablement Antoni Ginard Colombers, d'Artà) posseeix dues cases juntes a Son Servera. A partir del 1723 trobam Jaume i Pere Joan Ginard amb una casa cadascun. La darrera referència a un home d'aquest llinatge abans de la pesta que hem localitzat és a la defunció de l'esposa de Sebastià Ginard *Xicot*, l'any 1774. En el padró de 1794 només apareix una dona d'aquest llinatge, Joana Maria Ginard, que resideix a Pula amb Antoni Lliteres i els seus fills. En els següents padrons observam que arriben a conviure tretze dones del llinatge entre 1800 i 1815. Després de la pesta, l'any 1823 Gabriel Ginard de les Eres casa a Son Servera amb Magdalena Ginard, però tots dos són d'Artà i sembla que no queden a Son Servera. A finals de segle tornam a trobar dues dones d'Artà vivint amb els seus marits a Pula i a Rafalet.

Gomila

Al voltant del 1755 Joan Gomila *Rebosillo* de Manacor casa amb Antònia Servera. Tenen almenys tres fills durant els anys següents, però només Antònia és viva i ha tengut descendència a principis de segle XIX. Antònia Gomila Servera mor a la pesta, ja viuda de Jaume Servera *Siulo*. El llinatge no mor amb ella al poble perquè l'any 1818 Simó Gomila de Manacor casa amb Joana Maria Vives i tenen diversos fills, dels quals Miquel Gomila *Simó* encara resideix amb la seva família a Son Servera a finals de segle. Després de la pesta segueixen arribant altres Gomila de Manacor: primer, Pere Joan Gomila de Manacor arriba a Son Servera on batia un fill, però sembla que parteix; segon, Francesc Gomila, també de Manacor, l'any 1834 es casa i té fill anomenat Jaume Gomila *Garrover*, que trobam a Son Servera amb la seva família l'any 1887; tercer, Joan Gomila Llinàs de Sant Llorenç, que s'instal·la amb la seva família abans del 1856; i quart, Lluís Gomila *Bou* de Manacor, que arriba abans del 1864 i té sis fills que viuen a Son Servera a finals de segle.

González

L'any 1887 Vicente González Sendra viu a Son Servera amb la seva esposa Matilde Miralles i la seva filla Maria, tots són de Ciutat. L'any 1898 Vicente és regidor de l'Ajuntament.

Grimalt

A finals de segle XVIII viu a Son Servera el matrimoni format per Rafel Grimalt i Apol·lònia Duran, que té sis fills. Sembla que tots

són de Manacor i abandonen el poble abans de 1800. Entre els anys 1825 i 1844 trobam a Son Servera sis matrimonis en què el marit porta aquest llinatge, cinc provinents de Manacor i un de Felanitx. El darrer en arribar és Jordi Grimalt *Tareu* poc abans del 1844, que és un teixidor de Manacor i l'únic Grimalt que s'estableix definitivament a Son Servera. L'any 1887 ja és mort, tres dels seus quatre fills no viuen a Son Servera i el darrer és fadrí, així que potser el llinatge es perd al poble.

Grua

Almenys a partir de 1822 resideix a Son Servera Maria Anna Grua amb el seu marit Bartomeu Sansó i els seus fills Magdalena i Antoni (de Ciutat, però Antoni nascut a Montuïri). A Son Servera neixen Francisca Maria i Ramon. Els fills de Maria Anna segueixen residint a Son Servera a finals de segle XIX.

Guardiola

Elisabet Guardiola de Muro s'instal·la a Son Servera poc abans del 1815 amb el seu marit Domingo Sales. Viu amb el seu cunyat Pere Joan Bibiloni (viudo de Magdalena Guardiola) i els seus tres nebots. Després de la mort de Pere Joan per la pesta abandonen el poble.

Guasp

Entre 1821 i 1824 arriba a Son Servera el matrimoni format per Sebastià Campins i Sebastiana Guasp, tots dos d'Alaró. Ja tenien dos fills, Antoni i Joan, i neixen dues filles més a Son Servera.

Guiscafrè

Tot i que l'any 1742 ja és batiat un al·lot d'aquest llinatge a Son Servera, no sembla que la família fos establerta al poble perquè no apareix en cap altre document a excepció dels Censals de Ca s'Hereu del 1779. A partir del padró del 1794 ja trobam Antònia i Francina Guiscafrè, d'Artà, casades amb serverins i vivint fora de poble. A partir del 1800, a més, apareix la Sra. Monserrat Guiscafrè casada amb el Dr. Serafí Nebot, la Sra. Caterina Guiscafrè casada amb el Sr. Bartomeu Servera, i la viuda d'Antoni Llull, Jerònia Guiscafrè. Com que tot són dones, el llinatge es perd. Després de la pesta casen a Son Servera els anys 1824 i 1829 els germans Miquel i Antònia Guiscafrè d'Artà, però no sembla que quedin a viure gaire temps al poble.

Hernández

Francisca Hernández Bosch, de Ciutat, és l'esposa del carabiner

Calafat i resideix a Son Servera l'any 1887.

Huguet

Les germanes Maria i Sebastiana Huguet, felanitxeres, filles de Jacint i Joana Maria, casen a Son Servera a la dècada del 1830. Són les úniques que trobam d'aquest llinatge. Els seus fills són al poble a finals de segle.

Ignaci

Carles Ignaci, expòsit procedent de Sant Llorenç de Balàfia (Eivissa), casa l'any 1836 amb Ramona Calafell de la parròquia de Sant Nicolau de Ciutat. Tenen tres fills a Son Servera que sembla que agafen com a llinatge el segon nom del pare. No els trobam al poble a finals de segle XIX.

Jaume

Només apareix a partir de l'any 1794; Andreu Jaume és l'espòs d'Antònia Servera *Bova* i tenen dues filles. L'any 1800 Francesc Jaume viu a Ca s'Hereu amb la família Servera i a la pesta mor Antònia Jaume, esposa d'Antoni Vives. Cap d'aquests sembla ser avantpassat dels Jaume que resideixen al poble a finals de segle. Immediatament després de la pesta passen a viure al poble Antoni Jaume, casat de Felanitx, i Andreu Jaume de Sant Llorenç, però aquests no queden a viure gaire temps. En la dècada de 1830 arriben Jordi Jaume de Sant Joan i Antoni Jaume Prohens de Felanitx, que tampoc no queden definitivament a Son Servera; i Antoni Jaume Pou *Trimpano* de Felanitx, espòs de Miquela Rosselló de Santanyí, i Miquel Jaume Pou de Manacor, que casa amb Antònia Tous *sa Corredora*. Aquests dos darrers matrimonis són els avantpassats de tots els Jaume de finals de segle XIX a Son Servera, a excepció de dues dones de Sant Llorenç.

Jordà

Les germanes Maria i Caterina Jordà viuen a sa Canal entre 1800 i 1810. L'any 1815 ja només trobam na Caterina, aquest cop a Son Sard. Fins a finals de segle no tornam a trobar algú d'aquest llinatge: Margalida Jordà d'Artà, casada amb Jordi Bauçà *Parrino*.

Jover

L'any 1835 Antoni Jover *Rayo* d'Estellencs casa amb Margalida Fons de Sant Llorenç i queden a viure a Son Servera, on tenen dos fills: Gabriel i Andreu. En Gabriel *Rayo* és l'únic que queda a Son Servera i ha format una família amb aquest llinatge a finals de segle. En l'*Amillament* de 1864 apareix també Cándido Jover, que no hem pogut relacionar amb la família Rayo.

Juan

A l'establiment de Fra Garí apareix Miquel Juan l'any 1669 i en la reunió de tots els caps de família de Son Servera de l'any 1684 surt Rafel Juan. En els cadastres de la primera meitat del segle XVIII ja podem distingir algunes famílies: les de Jaume Juan Servera, Jaume Juan Vives, Joan Juan *Llarg* i Llorenç Juan *Ferrernou* (els Ferrernou ja eren una família diferenciada almenys d'ençà de la dècada de 1630). En la dècada del 1750 queda bastant clar que els Juan es divideixen entre els *Llarg*, els Ferrernou i els *Pejuli*. Els Juan *Llarg* desapareixen de la documentació a partir del 1766, potser perquè abandonen el poble Joan i Martí *Llarg*; els *Pejuli* s'extingeixen quan Jaume Juan *Pejuli* només té dues filles amb Caterina Vives que arriben a adultes (Magdalena i Miquela), però el seu malnom perviu en el nom del carreró on tenien les cases. Els Ferrernou estan representats just abans de la pesta per Rafel i Miquel Juan Servera, dels quals només Rafel *Ferrernou* té descendents vius a finals de segle XIX que resideixen a Son Servera. A part d'aquestes famílies instal·lades des de més antic, en la dècada del 1780 arriben els Juan *Cama* d'Artà, entre els quals només Gabriel Juan Ferrer *Cama* forma una família que sobreviu a la pesta, però el seu llinatge desapareix perquè només té dues filles. Després de la pesta passen per Son Servera amb les seves famílies Joan Juan *Llenudit* d'Artà, Jaume Juan *Ximenes*, un altre Joan Juan, Llorenç Juan i Sebastià Juan Ginard d'Artà. Només aquest últim, ferrer de professió, que casa primer (1821) amb Caterina Aina Nebot i després (ca 1825) amb Damiana Soler, té un descendent viu a Son Servera a finals de segle: Sebastià Juan, torrer major, que té dos fills nascuts a Múrcia i a Sant Joan d'Alacant.

Jusama

Teresa Jusama Nebot, nascuda a Felanitx devers l'any 1837, és l'esposa del manacorí Gabriel Servera l'any 1887. Tot i que sembla que no resideix mai a Son Servera, Elisabet Jusama és la mare de Miquel Servera Jusama, que casa l'any 1809 amb Maria Aina Brunet.

Llabrés

Dues són les famílies que podem identificar d'aquest llinatge. La primera és la de Joan Llabrés i Joana Brunet, instal·lada a Son Sard almenys des del 1794 amb els seus dos fills, Joan i Antoni, que casen amb Maria i Caterina Jordà. Sembla que poc després de la

pesta tots ells abandonen el terme de Son Servera. La segona família és la de Bartomeu Llabrés, d'Artà, que l'any 1799 casa amb Antònia Massanet. Viuen al carrer Major i són molt afectats per la pesta. Només els descendents de Joan Llabrés Massanet i Maria Nebot viuen al poble a finals de segle XIX. A més, l'any 1845 Joan Llabrés (no hem pogut aclarir si és Joan Llabrés Massanet o Joan Llabrés Jordà) és l'encarregat d'un molí d'aigua que funciona entre tres i sis mesos l'any.

Llaneres

Al voltant del 1826 arriba a Son Servera la família formada per Bartomeu Llaneres, Miquela Binimelis i els seus fills, tots de Felanitx. Els Llaneres residents al poble a finals de segle XIX són descendents de Bartomeu Llaneres Binimelis i la seva esposa Margalida Rosselló, de Manacor. A la dècada del 1830 es casen a Son Servera Pere Llaneres de Manacor i Joana Maria Rosselló de Felanitx, però sembla que no hi queden a viure gaire temps.

Lledó

Aquest llinatge tan sols el porta la monja Càndida Lledó, d'Ariany, que es troba al convent l'any 1887.

Llinàs

Tot i que trobam aquest llinatge ja en els darrers establits de Fra Garí (Joan Llinàs, 1691), no és gens comú en la documentació serverina. No apareix a cap cadastre o padró del segle XVIII i tan sols trobam alguns baptismes al voltant del 1780. Dins l'actual terme de Son Servera trobam dues dones d'aquest llinatge abans del 1820. Després de la pesta arriben a Son Servera les famílies de Gabriel Llinàs de Sant Llorenç i Guillem Llinàs de Manacor, moliner de vent. Tot i que els fills de Guillem Llinàs es casaren a Son Servera, sembla que no quedaren a viure-hi. A finals de segle l'únic home que porta aquest llinatge és Jaume Llinàs Llull de Sant Llorenç, que viu a Ca na Cavallera.

Lliteres

Llinatge comú a Son Servera que es troba entre els deu més comuns al llarg de gairebé tota la història del poble i només surt de la llista en la primera meitat del segle XIX. A l'establiment de Fra Garí ja apareixen tres homes d'aquest llinatge: Bartomeu Lliteres de Pere, que hem pogut identificar clarament amb Bartomeu Lliteres Ginard *Rotget* (1635-1710) i que hem calculat que és l'avantpassat directe de poc més de la meitat de tots els Lliteres batiats a Son

Servera entre 1741 i 1868; Pere Lliteres, que es correspon amb Pere Lliteres Sard (nat el 1614 i mort entre 1669 i 1684), que és l'avantpassat de devers un 5 % dels batiats del mateix llinatge a Son Servera en el mateix període i la seva família mai no arriba a ser molt extensa i s'extingeix amb la pesta; i Antoni Lliteres de Pere, que no podem identificar clarament però pensam que podria ser fill de l'anterior, encara que no hem pogut seguir la seva línia segurament per algun error en la documentació original. Altre 28 % dels Lliteres batiats a Son Servera en els anys ja esmentats són descendents d'Antoni Lliteres i Magdalena Sureda (casats al voltant del 1735 i que creim que són els descendents directes d'Antoni Lliteres de Pere). A més, aquests són els avantpassats del Dr. Lliteres que actuà durant la pesta. Només una altra família Lliteres s'ha instal·lat a Son Servera abans del segle XX i hi ha fixat la seva residència: la d'Antoni Lliteres Sanxo *Mal* i Margalida Pons, que arribaren just abans de la pesta i només entre 1819 i 1868 ja comprenen un 11 % dels baptismes de tot el període 1743-1868.

Llodrà

Poques persones que portin aquest llinatge apareixen en la documentació serverina. Francina Llodrà s'instal·la a Son Servera als voltants del 1826. No en tornam a trobar cap més fins al 1864 en què Mateu Llodrà Llinàs apareix en *l'Amillament*. A finals de segle viuen a Son Servera les germanes Maria Aina i Elisabet Llodrà Sureda.

Llull

Els Llull són una família o un conjunt de famílies importants a Son Servera al llarg de tota la història i representen al voltant del 5 % de les persones esmentades a cada document. Una característica d'aquestes famílies és que resideixen de forma preferent al nucli i trobam molt poques persones d'aquest llinatge a fora vila. L'any 1662 dues cases del conjunt de Son Servera pertanyen a Pere Llull (poden ser dues persones diferents) i entre 1666 i 1689 Miquel, Pere i Jaume accedeixen cada un a un establiment de Fra Garí. Sembla que la família creix ràpidament o s'instal·len encara més persones d'aquest llinatge: l'any 1709 són almenys 12 homes que posseeixen 17 cases a Son Servera i l'any 1723 ja són almenys 14 homes amb 16 cases (més 6 cases d'esposes i viudes de diferents Llull). En aquesta època trobam, entre d'altres, els Llull *Barraca*, *Maniac* o *Caparro*. A partir de la segona meitat del segle XVIII apareixen

altres malnoms que arriben a ser comuns, com ara els Gravat,, Pau o Maria. Calculam que aproximadament una quarta part dels Llull de Son Servera moriren durant la pesta, un percentatge baix si tenim en compte que la majoria vivien al nucli. En els anys posteriors a la pesta tan sols s'instal·len al poble dos homes d'aquest llinatge no nascuts a Son Servera: primer, Mateu Llull Burguera de Manacor, que casa i té família; i, segon, Antoni Llull Caselles, de la parròquia de Santa Creu de Ciutat, fill del comerciant serverí Jaume Llull, que arriba a ser secretari de l'Ajuntament de Son Servera. Aquest segon també forma una família i queda a viure a Son Servera.

López

Només tres vegades hem trobat aquest llinatge en la documentació. Maria López és l'esposa de Jaume Nebot, amb qui resideix a Son Pentinador l'any 1794. Sembla que es tracta d'una altra Maria López que sabem que és d'Artà i que batia un fill amb Jaume Servera a Son Servera l'any 1823. Finalment trobam Bàrbara López de Capdepera, que resideix a Son Servera l'any 1887 com a esposa de Jaume Servera.

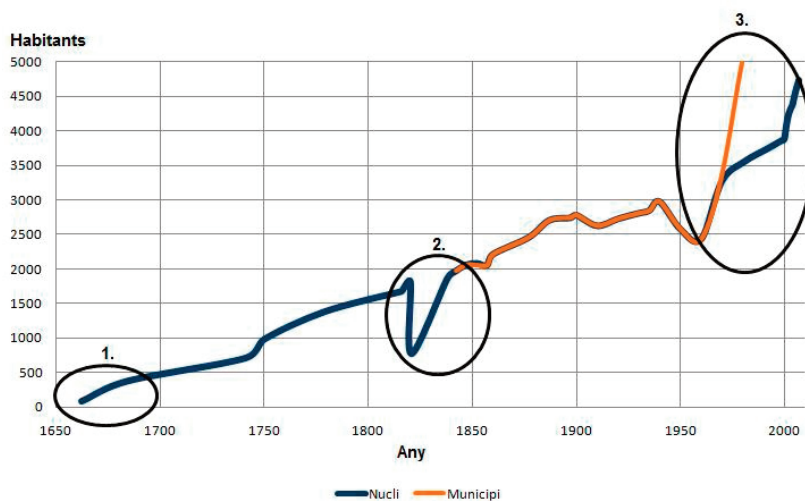
Lozano

Tot i que apareix una sola vegada i amb l'escriptura totalment ratllada, és el llinatge d'Àgueda Lozano Prats de Villacarlos (actualment anomenat es Castell, a Menorca). Potser resideix a Son Servera només durant un període curt de temps l'any 1887.

Luis

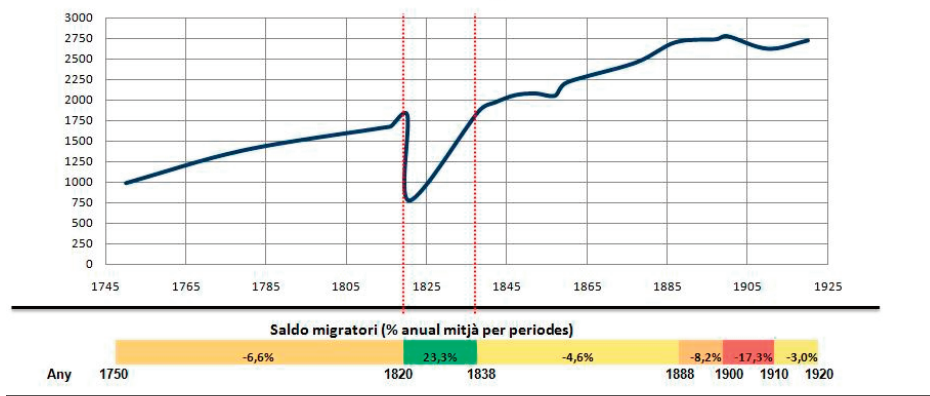
Can Martí Carlos és el nom de la casa número 12 del carrer de la Vilanova l'any 1887. És habitada per Martín Luis Román, la seva esposa Caterina Fullana i els seus tres fills. El document sembla indicar que Luis és el seu llinatge i no un segon nom, i els seus fills el porten com a tal. Tot i que no ho hem pogut confirmar ni descartar, s'ha de fer menció que és possible que el llinatge real fos Vallcaneres, que d'ençà d'almenys la meitat del segle XIX i fins a l'actualitat es troba relacionat amb el malnom Lluís.

Gràfica 1. Evolució de la població de Son Servera

Font: elaboració pròpia.

Gràfica 2. Evolució del saldo migratori a Son Servera.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de Jaume ALZINA (1993)

L'EMIGRACIÓ A SON SERVERA A PRINCIPIS DEL SEGLE XX

José Antonio Bernad Suñer

Parlar dels inicis del segle XX a Mallorca ens obliga a fer referència a l'emigració de milers de mallorquins que es varen veure obligats a deixar el seu lloc d'origen per tal de poder subsistir. Aquest fet s'esdevé perquè la segona meitat del segle XIX es caracteritzà per una millora de la sanitat, fet que produeix un descens de la mortalitat alhora que es mantindrà una alta natalitat, i això provoca un augment considerable de la població. En el cas de Son Servera això es traduirà que a principis del segle XX hi ha una població de 2.740 persones.

Aquest augment demogràfic coincideix amb una crisi dins el camp mallorquí i la manca d'una indústria consolidada. Això provocarà en molts pobles com Son Servera una forta emigració a principis del segle XX. A més, Son Servera havia estat un poble emigrant amb una baixa taxa d'immigració d'altres pobles, exceptuant la repoblació que es produeix en els moments posteriors a la pesta de 1820. Tot i això, en les primeres dècades del segle XX ens trobarem amb alguns habitants procedents d'altres pobles, tot i que no seran molt considerables; el municipi que més població aporta a Son Severa a principis del segle XX és Artà.

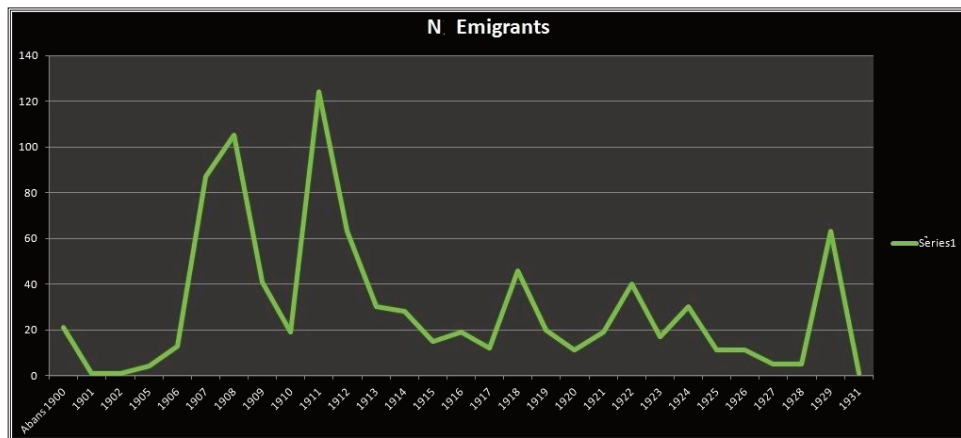
Municipi	1905	1910	1915	1920	1925	1930	1935
Artà	61	65	68	61	69	94	83
Manacor	17	6	5	6	16	26	7
Sant Llorenç	11	1	7	2	18	24	16
Capdepera	3	3	5	7	19	19	9
Palma	12	7	7	3	9	27	4
Felanitx	2	4	4	3	6	4	12
Altres	10	8	13	26	13	7	11
Menorca	1	1	3	2	2	1	0
Eivissa	0	0	0	1	1	1	1

Les dades s'han extret dels documents de l'Arxiu Municipal de Son Servera i de la llista d'emigrants presents en la bibliografia. Pel que fa als documents de l'Arxiu, s'han consultat els padrons de 1888 a 1936; cal dir que el padró de 1888 a 1900 presenta molts de buits i que en el període de 1926 a 1936 (exceptuant 1930) es tracta de llibres d'altres i baixes. Un altre document que s'ha consultat han estat les quintes, tot i que només es conserven per 4 anys: 1920-1924; normalment aquest document ens mostra un tall de població, és a dir, els joves de 21 anys del poble alguns dels quals són declarats pròfugs per no presentar-se a la quinta, ja que es troben emigrats, ja sigui per no fer el servei militar o a causa que varen

emigrar amb els seus pares quan eren petits. Un altre document interessant que només s'ha trobat en l'Arxiu Municipal de Son Servera són els certificats mèdics d'emigració, tot i que només els trobam de 1925-1927 i no tots els emigrants realitzen aquest certificats.

A partir de la informació extreta dels documents s'ha confeccionat una base de dades amb un total de 18 camps: identificador familiar, carrer, número, nom, llinatge, edat, any de naixement, lloc de naixement, estat, sexe, llegir i escriure, professió, any emigració, 2a emigració, lloc d'emigració, any del document, tipus de document, document). Aquesta base de dades està formada per un total de 804 registres.

En el cas de Son Servera, a finals del segle XIX no es documenta una gran emigració fora de Mallorca, ja que molts d'emigrants en un primer moment decideixen establir-se en altres pobles com Manacor o Palma, ja que en molts casos aquesta seria una primera emigració per tal de cercar feina abans de partir fora de l'illa. Serà a principis del segle XX quan es comença a documentar una emigració important de serverins.

Per mitjà del gràfic dels emigrats veim que entre 1907 i 1912 emigren més de 40 persones anuals, tot exceptuant 1910, quan parteixen unes 20 persones en dos moments de màxima emigració: un el 1908, amb 105 emigrants; i el 1911, amb 124 persones emigrades. Després ens trobam amb una emigració constant fins al 1930, amb tres moments de màxima emigració: el 1918 després de la fi de la Segona Guerra Mundial; el 1922 i el 1929. Cal dir que entre 1918 i 1929 molts dels emigrants d'aquests anys es documenten en la *Guia de Balearicos d'Argentina* que

es publica durant aquests anys. Sabem els serverins que en aquests anys es troben residint a Argentina, però això no implica que sigui l'any d'emigració.

El 75 % dels emigrants serien homes. Això representaria un total de 569 emigrants, dels quals un 57 % són fadrins i un 43 % són casats. Aquest fet no implica l'emigració de tota la família, ja que molts d'ells deixen la dona i els fills a Son Servera. L'emigració d'un nombre tan elevat d'homes casats ens fa pensar que molts d'ells parteixen per tal de dur a terme una emigració de caràcter temporal i no per establir-se de manera permanent en el país al qual parteixen. En el cas d'altres pobles com Manacor l'emigració de molts joves fadrins ens mostra una emigració totalment diferent, ja que molts d'ells formaran famílies en els llocs on arriben i es converteixen en molts casos en una emigració de llarga durada o fins i tot definitiva. Cal dir que el fet de partir casat no implica que una vegada arribats als ports del destí alguns emigrants declarin que són fadrins i formin una nova família.

Un exemple d'aquests serverins que formen família a fora seria el cas d'en Jeroni Lliteras Massanet, fill de Jaume i Joana Maria; ens apareix a les quintes del 1924 en les quals és cridat a fer el servei militar i apareix emigrat a Cuba. Gràcies al padró del 1933 sabem que aquest any Jeroni havia retornat a Son Servera juntament amb la seva dona Estela Suma González (1893), originària de l'Havana (Cuba), a la casa familiar de Son Servera, al carrer Bisbe, on també vivien els tres fills del matrimoni: Federico (1928), Jaume (1929) i Joan (1930), tots ells nats a l'Havana.

Un altre que emigra casat i deixa la família a Son Servera és en Miquel Andreu Sard (1879), que vivia al carrer Penya Roja, del qual es documenta la seva emigració a Argentina el 1907 i retorna el mes d'abril del 1908. El mes de juliol d'aquest mateix any partirà amb la seva dona Joana Maria Brunet Servera (1892) i els dos fills del matrimoni, Joana M. i Joan, a Goyena (Argentina), fins que el 1916 la família retorna a Son Servera. Sabem que amb ells també emigren dos germans de Miquel: Joan (1891) i Catalina Andreu Sard (1882), juntament amb el marit d'aquesta, Serafí Llull Fullana (1881), i els dos fills del matrimoni, Serafí i Joan; i també emigra un germà de Joana Maria, en Miquel Brunet Servera.

També ens trobam amb alguns exemples d'homes que emigren viudos, com és el cas d'en Bartomeu Pons Nebot (1856), que vivia al carrer Creus i que en el padró de 1908 ens apareix emigrat juntament amb els seus dos fills: Bartomeu (1888) i Margalida Pons Vives (1890).

Pel que fa a la professió dels emigrants illencs, seran sobretot pagesos o jornalers i petits propietaris que una vegada arribats als destins s'adaptaran a l'oferta de

feina existent. Dins les primeres onades d'emigració ens trobam que molts de jornalers es convertiren en arrendataris; d'altres esdevendran propietaris de grans finques productores de sucre o cafè; i d'altres s'establiran en zones urbanes, com ara forners, fusters o sabaters tot aprofitant els coneixements que havien adquirit en els seus llocs d'origen, on la producció artesana es trobava cada vegada més en declivi. Aquesta bonança econòmica els permetrà crear un nucli familiar estable i durant les primeres dècades del segle XX es traduirà en xarxes d'emigració. Però no tots els emigrants coneixeran la mateixa sort; alguns viuran en la misèria, mentre que d'altres es convertiran en una petita burgesia que es podrà permetre invertir en propietats a les illes.

Per mitjà dels documents de l'arxiu de Son Servera i gràcies a les llistes d'altres i baixes de cada any sabem que molts de serverins protagonitzen emigracions temporals amb una durada determinada d'un any o que molts d'ells ens apareixen emigrats i retornats de manera consecutiva durant diversos anys. Això es deuria al fet que molts de serverins parteixen cap a Amèrica en els mesos d'hivern mallorquins, ja que en l'hemisferi sud serien els mesos d'estiu i és quan es realitzen les tasques de recol·lecció de les collites.

Això fa que els que emigren siguin principalment jornalers o llauradors, pel fet que eren els més abundants a Son Servera, encara que també trobarem alguns fusters (6), sabaters (2), picapedrers (4), pescadors (2) i fins i tot un moliner.

Són nombrosos els exemples d'aquests emigrants que parteixen per dur a terme les collites; els documents ens diuen "regresa de las cosechas de Argentina". Alguns d'aquests seran Bartomeu Galmés Vives, que emigra el 1907, retorna el maig de 1908, a finals del 1908 emigra i retorna a mitjan de 1909; Gabriel Lliteras Servera, que emigra el 1907, retorna el maig de 1908, emigra a finals de 1908, retorna el 1909 i emigra el 1911; Pere Domenge Nebot, que emigra el 1907, retorna el juliol de 1908, emigra el març de 1909 i retorna el 1910. D'altres, després d'una primera emigració, en realitzen una segona de més llarga durada, com és el cas de Llorenç Blanquer Tomàs, que emigra el 1907, retorna el març de 1908, emigra l'octubre de 1908 i retorna el 1912. Aquest tipus d'emigració es documenta en unes 84 persones que emigren en més d'una ocasió.

Quant a l'emigració de dones, només representaria un 19 % del total, ja que normalment la seva emigració la trobam lligada a l'emigració amb família. Parteixen un total de 147 dones, de les quals el 72 % estan casades i emigren amb família i la resta, el 28 %, solen ser joves que emigren amb algun familiar o conegut.

Algunes dones casades que emigren soles per tal de reunir-se amb els seus marits seria el cas de Maria Àngela Nebot Nebot, que emigra el 1906 i retorna el 1907; Bàrbara Sard Lliteras, el setembre de 1908; Francisca Palmes Vives, el 1908; Margalida Tous Servera, el març de 1909; Margalida Tous Pallicer, de 26 anys, que emigra el 1909 juntament amb dos dels seus fills, Joan de 6 anys i Jaume Llull Pallicer de 4 anys; Damiana Andreu Sansó, el 1924, que emigra amb el seu fill cridats pel seu marit; i Catalina Sureda Bauzà, el 1925.

D'altres emigren cridades per alguns familiars que havien emigrat; serà el cas de Catalina Servera Llull, que tot i que ens apareix emigrada el 1911 i retorna el 1912 sabem que des del 1908 el seu germà Joan es trobava emigrat a Argentina i que probablement Catalina és cridada pel seu germà, ben igual que Antònia Bauçà Sansó el 1911, que retorna el 1912 i sabem que la seva germana Maria es trobava emigrada amb la seva família des del 1910; de Maria Pallicer Vives, el 1908, sabem que el 1911 emigra la seva germana Catalina juntament amb el seu marit Joan Vives Llinàs i els dos fills del matrimoni, Maria i Miquel, i això ens fa pensar que Maria hauria emigrat per casar-se i s'establí definitivament a Argentina.

De les poques dones que ens apareixen emigrades soles, seria el cas de Paula Riu-tort Carrió el 1907; Magdalena Lliteras Bauzà el 1908; Francisca Aina Sureda Jaume el 1908; Francisca Palmes Vives el 1908; Francisca Aina Pons Cursach el 1909 i retorna el 1912; Bàrbara Vives Massanet el 1913; Rafela Arnau Mora el 1914; Margalida Adrover Suñer el 1919, i Margalida Gomila Servera el 1924.

Les dones durant l'emigració tendran un paper molt actiu, ja que en moltes ocasions seran les encarregades de transmetre als seus fills el lligam amb Mallorca a través de les tradicions com ara la llengua i la gastronomia, entre d'altres, ja que elles eren les que cuidaven de la casa i educaven els fills mentrestant els homes es trobaven fent feina.

Aquells descendents d'emigrants que han mantengut alguns elements tradicionals dels seus llocs d'origen descendeixen d'aquelles famílies en què tant el pare com la mare eren mallorquins; en canvi aquells emigrants que formen família amb dones de la zona on emigren no conservaran tants d'elements del seu lloc d'origen. Normalment aquest lligam amb Mallorca el trobam a través de la gastronomia o la dansa. El primer element que desapareix seria la transmissió de la llengua, ja que normalment aquesta sol mantenir-se com a màxim tres generacions i a partir d'aquesta resulta molt complicat que es tenguí un coneixement de la llengua, tot exceptuant algunes paraules soltes que es conservaran sobretot per referir-se a

elements tradicionals com la gastronomia.

Els nins també seran un altre grup d'aquests emigrants; en aquest cas consideram nins a aquells menors de 15 anys, ja que hi ha molts de joves que amb 15 anys ja els trobam emigrats sols. S'ha de tenir en compte que a principis del segle XX la idea de l'edat no era la mateixa que l'actual i des de ben prest els nins ajudaven com podien a casa; molts d'ells amb 7 anys ja passaven a guardar porcs. Ens trobam amb un total de 49 menors de 15 anys que emigren; aquesta reduïda emigració de nins ens fa pensar amb una baixa emigració de famílies completes, que ja s'havia comprovat amb l'emigració d'homes casats que parteixen sols. Algunes d'aquestes famílies en què emigren tots els seus membres són les següents:

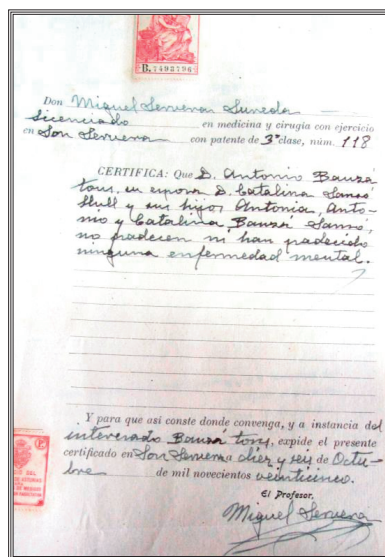
- La família Fluixà Diaz -Jordi Fluixà Sureda- ens apareixen emigrats en el padró de 1911 juntament amb la seva dona Bàrbara Diaz i els 4 fills del matrimoni: Rosa, Isabel, Maria i Damià, tots ells a Argentina. Damià també ens apareix emigrat a les quintes de 1923 i això fa pensar que emigrà amb la seva família quan era un nin i no retornà a Son Servera.

- La família Bauçà Sansó. el 1925 ens apareix emigrat Antoni Bauçà Tous, de 43 anys, amb residència al carrer Dr. Lliteras n. 9; juntament amb ell emigrà la seva dona, Catalina Sansó Llull, també de 43 anys, i els tres fills del matrimoni: Antonia (1910), Antoni (1917) i Catalina (1922).

En altres famílies tan sols emigren els homes, entre els quals trobam alguns nins que parteixen amb els seus pares:

- La família Sureda Servera. Antoni Sureda Bauçà, de 41 anys, amb residència al carrer Teulera n. 2, emigra el 1911 a Argentina juntament amb dos dels seus fills: Jaume de 15 anys i Joan Sureda Servera de 12 anys. Sabem que Antoni retorna un any més tard el 1912 i Jaume el 1916.

- La família Fornès Servera. Joan Fornès Llaneras, de 42 anys, amb residència al ca-

Certificat mèdic d'Antoni Bauçà Tous.

rrer Passió n. 1, emigra a Argentina juntament amb el seu fill Sebastià Fornès Lla-
neras, de 13 anys; a Son Servera Joan deixa la seva dona Monserrata i 3 fills.

- Els Ballester Nebot. Antoni Ballester Servera, de 42 anys, amb residència al carrer
Penya Roja n. 52, emigrà a Argentina el 1911 juntament amb el seu fill Serafí Ba-
llester Nebot, de 15 anys. Antoni deixà a Son Servera la seva dona Isabel i 6 fills, i
retornà el 1913, i el 1921 un altre fill seu, Jaume Ballester Nebot, també emigra a
Argentina.

- Els Blanquer Servera. El 1907 Llorenç Blanquer Tomàs ens apareix emigrat a Ar-
gentina amb 43 anys, juntament amb el seu fill Jeroni Blanquer Servera. Els dos
retornen el 1908 i emigren a finals del mateix any. Sabem que el 1919 un altre
membre de la família també emigra: serà el cas d'Andreu Blanquer Servera, que
quan el seu pare i germà emigraren tan sols tenia 7 anys.

- Joan Pascual Nebot emigra el 1909 a Argentina amb 15 anys, probablement cridat
pel seu germà Gabriel, que hi havia emigrat el 1908. Joan ens apareix retornat a
Son Servera el 1910.

Alguns dels joves de Son Servera que trobam emigrats sols són els següents:

Estació de Son Servera, d'on partien la majoria d'emigrants.

- Joan Fornés Sureda serà un d'aquests exemples dels joves que amb 14 anys emigren sols; vivia al carrer Creu n. 28 i el 1908 el trobam emigrat a Argentina "en busca de trabajo".

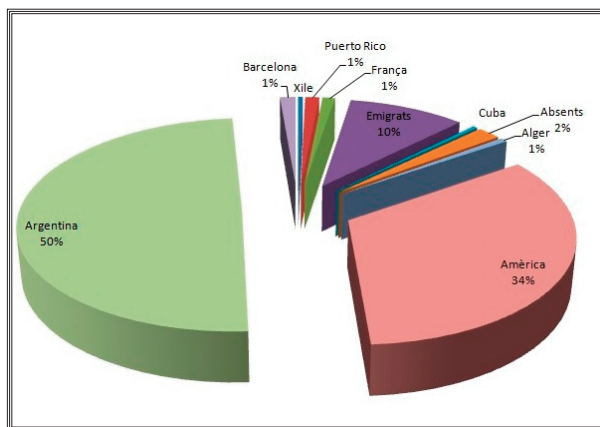
- Monserrat Santandreu Brunet vivia al carrer Teulera n. 1 i ens apareix emigrat el 1911 amb 12 anys a Goyena, Argentina, i retornat el 1912; probablement en aquest primer viatge el trobarem fent feines temporals al camp, però el tornarem a trobar emigrat el 1929 amb 30 anys.

Cal dir que no tots els emigrats ens diuen cap on parteixen; alguns tan sols ens apareixen com a emigrats, cap a Amèrica o absents; aquest grup representaria el 46 % del total dels emigrants.

S'ha de tenir en compte que el viatge d'emigració s'iniciava en el mateix poble quan els emigrants agafaven el tren per dirigir-se fins al port de Palma; molts d'ells partien acompanyats de la família que els acomiadaven al port d'altres i s'acomiadaven a la mateixa estació de Son Servera.

El principal port de destí d'aquests emigrants era Barcelona, on ens trobam un total de 10 serverins que parteixen a aquest destí i tots ells ens apareixen retornats l'any següent d'haver partit; això ens fa pensar que es trobin emigrats a Argentina per realitzar tasques agrícoles, ja que el port de Barcelona era des d'on els emigrants partien cap a Argentina amb vaixells de companyies espanyoles com la Transatlántica Española o italianes com la Lloyd.

Argentina es va convertir en el país d'emigració per excel·lència dels espanyols. Ens trobam amb una legislació favorable des de finals del XIX, un clima molt semblant al peninsular i amb certes facilitats a l'hora d'accedir a la terra ja que hi havia grans extensions de terra sense explotar com ara la Pampa, on es podien desenvolupar activitats agrícoles importants. El factor cultural també va ser molt important a causa de la

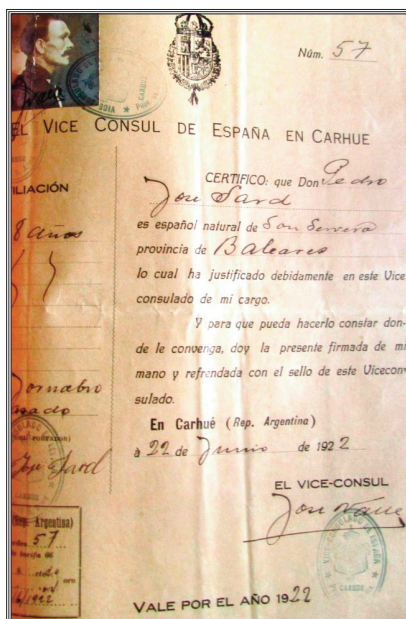
llatinitat, la religió i la llengua, que convertirien Argentina en el lloc perfecte. Blanca Sánchez¹ defensa que una de les majors causes d'atracció d'Argentina per part dels espanyols va ser la diferència de la renda per càpita entre un i altre país. Quant a l'emplaçament dels emigrants una vegada arribats a l'Argentina, a finals del XIX molts d'ells se situaran en nuclis urbans o en les colònies desenvolupades amb la creació del ferrocarril. Però a principis del XX moltes de les terres ja es trobaven repartides i explotades. La major rendibilitat de les terres a partir de la seva explotació agrícola i ramadera provocaren l'augment del seu preu, cosa que provocà que molts pocs immigrants poguessin accedir a la propietat de terres durant aquests anys.

Tal vegada el fet que els serverins emigrin a principis del segle XX i molts d'ells no acceixin a la propietat de la terra seria una de les causes per les quals ens trobam amb una emigració estacional o d'oronelles que partien els mesos d'octubre i novembre amb la finalitat de les feines agrícoles, i tornaven el mes de març o abril tot aprofitant així les diferents estacions en els dos hemisferis.

Es documenten uns 651 serverins que passen per Argentina; s'ha de tenir en compte que 75 persones ens apareixen com a emigrats i probablement ho serien a Argentina. Entre els emigrants a Argentina, 510 seran homes i 141, dones.

Se'n poden diferenciar dos llocs principals: Argentina i Cuba.

Argentina. Els trobarem a Trenque Lauquen, a Saavedra, a San Pedro a 9 de juliol, però sobretot a Goyena. Per a aquest darrer destí és molt interessant el treball publicat per Maria del Mar Caro i Jordi Pons, *De les oronetes a les platges de cereals*, del 2002, que se centra en l'emigració de mallorquins a Goyena amb el pes destacat dels serverins. Es tractava d'una colònia agrícola fundada per la família Oliver Fullana, originaris de Manacor. La nombrosa emigració de serverins a

Document de Pedro Pou Sard, resident a Carhué, Bones Aires.

¹SÁNCHEZ, B. 1988. Op. cit., pàg. 213.

aquesta població és deguda a un xarxa migratòria a partir de la qual molts de serverins hi emigren i és una de les poques xarxes de Son Servera que es poden documentar clarament, ja que gairebé tots els pobles de les illes tendran les seves pròpies xarxes migratòries que fan que els seus emigrants es decideixin per determinats destins; per exemple en el cas dels felanitxers serà San Pedro de Bones Aires i els artanencs a Los Corralitos de Mendoza, entre d'altres. Altres llocs on què trobarem serverins serà a Mendoza, San Juan, la Pampa, Santa Fe, Córdoba, Entre Rios, entre d'altres. Sobretot els trobarem situats en llocs on l'agricultura tindrà un pes important.

Cuba. Durant els anys colonials el conjunt d'immigrants espanyols fou predominant sobre la resta de la població. Com a conseqüència de la guerra d'Independència i de l'ocupació militar nord-americana el procés d'emigració es veurà reduït però no aturat. Seguirà augmentant en els primers anys del segle XX, sobretot a partir de la Llei de 1906 a través de la qual la nova república de Cuba pagava el viatge als agricultors canaris i europeus. Així es convertia en el segon destí dels espanyols després d'Argentina.

La importància de l'emigració espanyola es mantindrà en les dues primeres dècades del segle XX, però en condicions diferents ja que la trobarem menys lligada a l'aparell administratiu i més en el productiu. Els trobam en la reconstrucció de les centrals sucres danyades per la guerra, en la construcció de vies ferroviàries i en la creació de grans infraestructures necessàries per al creixement sucrer i en explotacions mineres; també trobarem una emigració temporal lligada a la producció de safrà.

En el cas de Son Servera aquesta illa no serà una destinació destacada per als seus emigrants, ja que tan sols es documenten 3 serverins a Cuba: Joan Pons Colomar, que ens hi apareix emigrat el 1888 amb 14 anys; Bernat Colomar Fluixà, que hi apareix emigrat el 1888 amb 27 anys (viví al carrer Penyes Roges, 48, estava casat amb Bàrbara Vives Tous amb la qual tenia 6 fills i sabem que el 1911 ens apareix emigrat en el padró, en aquest cas a Argentina); i el darrer serverí que es documenta a Cuba és Jeroni Lliteras Massanet, que hi apareix emigrat el 1924 amb 21 anys

Puerto Rico. Ben igual que a Cuba, a les darreres dècades del segle XIX el Govern espanyol impulsarà una política d'emigració cap a aquesta illa, que es veurà afavorida per l'existència de línies regulars des de la península i amb unes condicions favorables per als emigrants espanyols. Els emigrants se situaran a les zones urba-

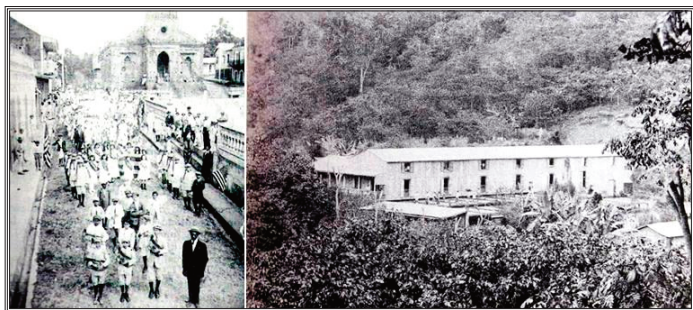
nes de San Juan, Ponce, Mayagüez, Arecibo i Bayamón, on els trobarem dedicats sobretot al comerç com a dependents i oficinistes. Pel que fa a les zones rurals, els trobarem principalment en zones de plantacions de cafè. El 1898, tot i la pèrdua de la sobirania espanyola de l'illa, es mantindrà una certa emigració tot disminuint-ne les proporcions.

A l'hora de parlar de Puerto Rico i de Mallorca hauríem de fer referència sobretot a dos pobles: Sóller i Artà. El primer, connectat amb el municipi de Lares i el segon, amb Mayagüez. En ambdós casos ens trobaríem un pioner cridat per un capellà destinat a Puerto Rico i a partir del seu establiment actuarien com a atracció per als sollerics i artanencs. Tot i que l'emigració dels serverins no serà tan important, hi trobam 10 emigrants que triaran Puerto Rico com a destí. En aquest cas es documenten dues de les emigracions més antigues: es tractaria de Gabriel Lliteras Terrasa i de Miquel Lliteras Terrasa. Gabriel, nat a Son Servera cap al 1835, va morir a Puerto Rico als 17 anys, fadrí, per mort accidental, i fou sepultat al cementeri de Santa Maria Magdalena de Pazzis de San Juan; i Miquel no sabem si va emigrar amb el seu germà, però el 1863 ja es trobava a Puerto Rico i es casà amb Elvira Garcia de Rivera (Rio Piedras), amb qui va tenir una filla, Juana, nascuda el 1864. Miquel va quedar viudo i el 28 de juny del 1873 es va casar a San Juan amb Tomasa Pardo Medina, amb qui va tenir un fill, Manuel, que va morir 10 mesos més tard. I deu anys després, novament viudo, es va casar en terceres núpcies amb María Cornelia Rodríguez Rodríguez (Santurce), amb la qual va tenir una filla el 2 de setembre del 1884, Providencia Antonia Marta. Cap al 1910 Miquel ja havia mort, ja que María Cornelia apareix com a viuda.

- Joan Llull Serra era fill de Pere i Antonia, i va arribar a Puerto Rico el 1893 amb 23 anys. Es va establir a Maricao, una petita població situada a la serralada Central que va tenir el seu moment àlgid a finals del segle XIX amb les plantacions de cafè. Després de la pèrdua de la sobirania de l'illa, Joan va mantenir la seva ciutadania espanyola.

- Joan Tous Lliteras ens apareix emigrat a Puerto Rico en el padró de 1888 i el 1908 ens apareix a Amèrica Antoni Tous Lliteras; no sabem si eren germans i tal vegada si es trobaven emigrats al mateix lloc.

La majoria dels emigrants que apareixen a Puerto Rico tendran llinatges que tradicionalment s'han considerat xuetes i també s'ha de tenir en compte que en el cas d'altres pobles s'ha documentat que aquests emigrants eren els que tenien més èxit a l'hora de fer fortuna, probablement perquè aquest col·lectiu eren els

Vista del centre de Mariaco i d'una finca de cafè, on s'establiren alguns serverins.

més emprenedors a l'hora d'arriscar-se a les terres on arribaven. A més, en moltes ocasions partien amb certa preparació.

Alguns d'aquests emigrants serverins que trobam a Puerto Rico són:

- Gaspar i Miquel Aguiló Forteza. Gaspar va arribar a Puerto Rico cap al 1901 amb 19 anys, era comerciant i es va casar a Juncos el 14 d'abril del 1907 amb Isabel Costa Morales (Juncos, 1883), amb qui va tenir tres fills: Gaspar, nat el 7 d'agost de 1908 a San Juan; José, nat el 1912 a San Juan; i una filla, Isabel, nascuda a Mallorca. Sabem que la família va tornar a Mallorca abans del 1920, probablement amb el seu germà Miquel, i el 1927 Gaspar i el seu fill José varen tornar a Puerto Rico. Miquel es casà el 15 de juny del 1914, amb 26 anys, amb Angelina Bonilla Martín (Aibonito, 1887); el matrimoni va tenir un fill, Miguel Ángel, nat el 17 d'abril del 1915. En el padró de Son Servera del 1919 Miquel ens apareix retornat a Son Servera.

- Jaume i Francesc Miró Picó, fills de Francesc i Maria. Els dos germans varen arribar a Puerto Rico el 1880 a través d'un descendent seu i s'establiren a Maricao cridats per un familiar seu, Francisco Picó, que era comerciant i natural de Manacor. Jaume Miró Picó fou el capità de la 1a Compañía de Maricao. El 1885 Jaume, juntament amb el seu soci Joan Bonnín, varen llogar a la viuda de Francesc Picó les hisendes Nueva Vida i Santa Rosa, dedicades al cultiu de cafè. Posteriorment, Jaume va comprar la Nueva Vida. El 26 de maig del 1894 Jaume es casà amb Flora Antonia de las Mercedes Sojo Freire (Mayagüez), amb qui va tenir 5 fills: Francisco (1895), Jaume (1897), José (1898), Antoni (1900) i Rafel (1905). Jaume va mantenir la seva ciutadania espanyola després de la independència. El 1915 la família es va traslladar a la ciutat de San Juan, on va morir Jaume el 5 de gener del 1926, als 65 anys. D'altra banda, Francesc, nat cap al 1863, agricultor de cafè, va arribar a Puerto Rico cap al 1887 i es va casar a Maricao el 16 de febrer del 1896 amb Francisca Barnecet Ribot (Maricao, 1878), filla de Joan Barnecet Cortés i Teresa Ribot. Va retenir la seva ciutadania espanyola després de la guerra colonial contra Espanya. El matrimoni va tenir 10 fills, tots nats a Maricao: Francisco (1897), Joan (1898), Maria

(1900), Jaume (1903), José (1906), Miquel (1908), Rafel (1910), Teresa (1914), Margalida (1917) i Antònia M. (1918). Francesc va morir a Maricao el 31 de maig del 1918. El 1920 Maria, juntament amb els seus fills, residien a la finca de Café de la família. A Mariaco, encara hi viuen alguns descendents que encara es dediquen al cultiu de cafè.

França i Alger. En el cas de França, una de les principals causes d'aquesta emigració serà el major nivell de vida del país veí i el seu ràpid desenvolupament industrial i urbà. Atesa la proximitat territorial dels dos països i les bones comunicacions, es documenten desplaçaments des de finals del segle XIX sobretot de caràcter estacional o temporal, des d'aquelles zones més pròximes a la frontera. Els emigrats s'encarregaven de treballs com ara vermadors al Midi francès després de la recuperació de la vinya, obrers de la construcció, servei domèstic, etc. S'ha de tenir en compte que des de la Constitució francesa del 1848 Algèria es va convertir en una part integrant de França i es convertia així en província francesa. Les Illes Balears i França gaudiren de bones comunicacions al llarg del segle XIX; a més, les illes esdevenien una escala gairebé obligatòria a l'hora de dirigir-se al nord d'Àfrica des de França. Durant el XIX s'establiren línies regulars, primer amb companyies franceses com Valéry o Transatlantique, tot i que ben prest sorgirà la competència espanyola entre la qual trobam una empresa illenca, La Isleña Mallorquina, que enllaçava Barcelona i Algèria amb una escala a Palma, amb els vapors *Miramar*, *Balear* i *Bellver*.

Un dels documents del Consolat espanyol a Alger, present a l'arxiu de Son Servera.

Una mostra d'això va ser la participació dels menorquins en la colonització d'Algèria. Quan es parla de l'emigració de Mallorca a França sobretot es fa referència a dos pobles: Sóller i Andratx en el cas de s'Arracó. Ja des de la primera meitat d'aquest segle XIX trobam una certa connexió comercial des de Sóller relacionada amb la venda de cítrics, però a la segona meitat del XIX també trobarem contactes amb França des dels ports de Palma i Porto Colom. Tan sols ens apareixen 5 serverins emigrats a Alger:

- Joan Sancho Bauçà: seria dels primer emigrants a l'Alger, ja que ens apareix emigrat en el padró del 1888.

- Antoni Vives Bauçà: ens apareix emigrat a l'Alger a la quinta del 1924, on es diu que era agricultor comunal, fill de Salvador i Catalina, una família que vivia al carrer Parres de Son Servera; en la quinta del 1921 un germà seu, Jaume Vives Bauçà, ens apareix emigrat a Amèrica.

- Antoni Bauçà Vives: ens apareix a l'Alger a la quinta del 1924; a l'arxiu de Son Servera es conserva un document en què es diu que s'ha avisat al recluta que s'ha de presentar a quintes per tal de no ser declarat pròfug.

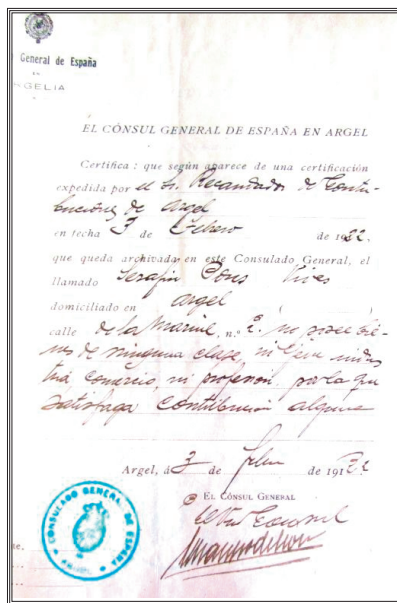
- Serafi Pons Vives: a través d'un document del cònsol espanyol a l'Alger sabem que el 1922, quan és cridat a quintes, residia a l'Alger.

- Bartomeu Caldentey Cano: ens apareix emigrat a l'Alger en el padró del 1924, fill de Bartomeu i Vicenta, i vivia a la plaça d'Antoni Maura n. 12.

En el cas de França trobam un total de vuit serverins. S'ha de tenir en compte que tots ells ens apareixen emigrats durant els anys de la Primera Guerra Mundial; no sabem ben bé quins eren els motius pels quals aquests serverins decideixen emigrar en aquests anys en un país que es troba en conflicte bèl·lic.

- Lluís Ballester Servera ens apareix emigrat a França en el padró del 1917; vivia a Can Serra n. 14.

- Maria i Francesc Miró Aguiló eren fills d'Antoni Miró Pico i de Francisca Aguiló Forteza, que vivien al carrer Major. Francesc era nat a Son Servera el 1890 i Maria, el 1892. Francesc ens apareix emigrat a França el 1911 amb 21 anys i retorna el 1919. La seva germana Maria ens apareix emigrada el 1917 i retorna el 1919 amb el seu germà.

Document del cònsol espanyol a l'Alger sobre Serafi Pons Vives.

El 1925 Francesc ens apareix novament emigrat a França. Sabem que dos germans del pare de Maria i Francesc es dedicaven al cultiu del cafè a Puerto Rico. No hem d'oblidar que a través de l'emigració dels sollerics a França i a Puerto Rico sabem de les connexions que hi havia en els dos destins i això ens fa pensar que Francesc es trobàs a França donant sortida a alguns dels productes que els seus oncles cultivaven a Puerto Rico, ja que França serà un destí comú per als serverins. Una vegada que el seu oncle Francesc mor el 1918, ens trobam que Francesc i la seva germana retornen de França. Aquest retorn podria ser degut a les connexions entre les dues emigracions.

- Serafí Nebot Lliteras era fill de Serafí i Bàrbara, que vivien al carrer Major n. 39; ens apareix emigrat a França en el padró del 1917 i retornat un any després, i novament emigrat el 1919.

- Joan Pallicer Barceló vivia al carrer Parres n. 30 i apareix emigrat a França el 1919 amb 30 anys; a Son Servera ens apareix com a picapedrer i sabem que estava casat amb Maria Lliteras Sureda, i que el matrimoni tenia dos fills.

- Francesc Sard Llull emigra juntament amb Antònia Vallflorit Maria; els trobam emigrats a França en el padró del 1917 i tenien casa a Clot Fiol n. 3.

- Joan Servera Servera també ens apareix emigrat a França en el padró del 1916 i retornat un any després; vivia al carrer Fra Garí n. 3 juntament amb el seus pares Joan i Antònia.

Xile. En aquest cas ens trobam amb un extens país amb una baixa densitat d'habitants, cosa que serà vista com un problema a l'hora del desenvolupament econòmic i social. Al llarg del segle XIX Xile anirà expandint el seu territori i es veurà obligat a realitzar lleis per tal de colonitzar aquests nous territoris. El perfil dels emigrants seran sobretot homes, tot i que el procés de colonització pretenia atreure també famílies amb edat de treballar, majoritàriament jornalers que una vegada arribats al destí es dedicaran a la indústria i al comerç. També ens trobarem amb una immigració deguda a la necessitat de mà d'obra per treballar les mines de nitrat i de coure. Una de les principals dificultats de l'emigració a Xile era la seva llunyania de les rutes atlàntiques dels emigrants, ja que s'havia de navegar pel cap d'Hornos o a través del seu país veí, l'Argentina, que canalitzava la major part de l'onada migratòria, esdevenint així una via d'accés cap a Xile.

En el cas de Son Servera tan sols es documenten dues emigracions a Xile: Antoni

Bauçà Tous, que vivia al carrer Travessa n. 7 i que hi emigra el 1918 amb 17 anys; sabem que el 1922 encara es trobava emigrat i tenia la seva residència a Santiago de Xile, al carrer St. Diego n. 20. I l'altre emigrat és Sebastià Pons Vives, que hi apareix emigrat el 1908 amb 19 anys, fadrí, però allà es casà amb Maria Segura Obrador i el matrimoni va tenir dos fills, Jaume (1913) i Maria (1914), nats a Xile. El 1930 la família vivia a Son Servera a Can Serra n. 20.

A manera de conclusió podem establir que ens trobam amb una emigració que es produeix sobretot a principis del segle XX; de fet no es documenta una emigració important a finals del XIX tal com passa a altres llocs com ara Manacor. Això fa que alguns destins en què es documenten emigrants illencs a finals del XIX com Filipines o Brasil, en el cas dels serverins no els trobem. Emigren sobretot homes sols, tot i que també ens trobarem algunes famílies emigrades. Aquest fet fa que l'emigració en la majoria dels casos sigui temporal, ja que l'emigració amb la família normalment implica una estança de llarga durada i l'emigració dels serverins es caracteritzava per ser una emigració temporal que en la majoria de casos pretén ser de retorn. Aquest tipus d'emigració la podríem incloure dins la memòria redactada pel Consell Superior d'Emigració del 1916 sota el títol *La emigración española transoceánica*. L'emigració de les Illes Balears, ben igual que la canària, seran les úniques considerades com a beneficioses, ja que és qualificada com una emigració individual i temporal i que sol ser meditada, conscient i beneficiosa per al país a causa de les remeses enviades.

Per contra, l'emigració considerada inconscient, que sol ser familiar i definitiva, s'esdevenia a la resta d'Espanya. Segons aquesta memòria, l'emigració de les Illes Balears «[...] es un éxodo de gentes bien acondicionadas y dispuesta para él; que lo emprenden tras de unazonado cálculo de conveniencias i posibilidades; que lo mantienen con perseverante e inalterable finalidad hasta conseguir su propósito.»²

En el cas dels serverins, el principal destí serà Argentina i cal destacar Goyena com un dels principals destins de l'emigració temporal.

Bibliografia:

AV, 2016, *La aportación de los balearicos a la familia puertorriqueña*, Sociedad Puertorriqueña de Genealogía, Puerto Rico.

² CONSEJO SUPERIOR DE EMIGRACIÓN 1916. La emigración española transoceánica. Hijos de T. Minuesa de los Rios. Madrid, pág. 423.

- AMENGUAL, M.A. 1999. "L'emigració mallorquina a Amèrica del sud als anys vint". Dins MARIMON, A. i SERRA, S. (coord.). XVII *Jornades d'Estudis històrics locals*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma, pàg. 89-94.
- CARO, M. M. i PONS J. 2002; *De les orenetes a les platges de cereal. L'emigració mallorquina a Goyena*, "Els camins de la quimera", n. 4. Govern de les Illes Balears, Conselleria de presidència. Palma.
- ENSENYAT, J. 1992. *Mallorquins a Puerto Rico. Amèrica, l'altre història de les Illes Balears*. Comissió de les Illes Balears per a la commemoració del V centenari del descobriment d'Amèrica. Palma.
- GARCIA MOLL, 1918. *Guía de baleáricos residentes en la republica argentina*, Bones Aires.
1929. *Guía de baleáricos residentes en la republica argentina*, Bones Aires.
- SÁNCHEZ, B. 1988. "La emigración Española a la Argentina 1880-1930". Dins SANCHEZ-ALBORNOZ, N. (comp.). *Españoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*. Alianza. Madrid. pàg. 210.
1990. "Una nueva serie anual de la emigración española: 1882-1930". *Revista de Historia Económica*, Año VIII n. 1. Universidad Carlos III. Madrid, pàg. 133-170.
- VILAR, J.B. y VILAR, M.J. 1999. *La emigración española al norte de África (1830-1999)*. Arcos Libros. Madrid.

Pere Antoni Servera Carbonell. Una petita història de la seva vida i fets.
Jornades d'Estudis Locals de Son Servera. Abril 2017.

PERE ANTONI SERVERA CARBONELL

UNA PETITA HISTÒRIA DE LA SEVA VIDA I FETS

Antoni Maria Llull Servera

Introducció

Son Servera, 12 de març del 1912. Una multitud immensa es congrega a la casa i al pati de Ca s'Hereu per donar la benvinguda al senador del Regne, l'Excm. Sr. D. Pedro Antonio Servera Carbonell, que fa pocs dies que ha arribat de Madrid. En aquell mateix moment el Sr. Servera anuncia a la multitud reunida que ha decidit cedir gratuïtament al poble una porció del solar que ocupa l'edifici «El Sellé» perquè es pugui eixamplar la via pública en la unió de les places de Sant Joan i Antoni Maura. I el dia següent adreça una carta al batle en què confirma la cessió anunciada la nit anterior. La carta, literalment transcrita, diu:

Son Servera 13 de marzo de 1912.= Sr. D. Bartolomé Oliver, Alcalde presidente de este Ayuntamiento= Muy Sr. mío y apreciado amigo: ayer por la noche cedí graciosamente al pueblo de Son Servera una porción en la parte de Poniente de mi casa denominada “Es Sallé” sita en la plaza mayor de esta villa, para que sirva de ensanche a la principal vía de comunicación. Y como el representante legítimo del pueblo es él: Ayuntamiento que V. tan dignamente preside me apresuro a poner el hecho en su conocimiento para que se sirva dar cuenta a la Corporación municipal a fin de que se digne aceptarla y designar una comisión que conmigo o con mi representante deslinda el terreno que ha de ser vía pública y reciba la parcela cedida. En la seguridad de que V. se dará por enterado y tomará las medidas que el caso requiere me reitero de V. affmo S.S. y amigo QDGM. Pedro A. Servera

D'altra banda, l'acta municipal del mateix dia 13 de març diu:

Constituido el Ayuntamiento en sesión se acuerda, en primer lugar, y por unanimidad, suspender la sesión por el tiempo necesario y acudir en corporación a la casa de D. Pedro Antonio Servera para testimoniarle en nombre del pueblo su gratitud y ponerse de acuerdo para la pronta realización tan nobles propósitos. La cesión se concreta a la parte del edificio de construcción antigua determinada por dos líneas una de unos (*espai en blanc*) metros en la fachada de la plaza de San Juan y otro de unos (*espai en blanc*) metros en la otra fachada de la plaza de Antonio Maura unos y otros contados de oeste a este y desde las respectivas aristas o esquinas del actual edificio; que la cesión es gratuita por el aprecio que tiene al pueblo y que su propósito es que el Ayuntamiento derribe lo edificado y destine el solar al ensanche de la vía pública uniendo las plazas de San Juan y de Antonio Maura. Y, en segundo lugar, previa deliberación, acuerda aceptar la cesión que hace el Sr. Servera y proceder cuanto antes al derribo, comunicar al cedente la aceptación testimoniándole su gratitud en nombre del pueblo agradecido y perpetuar en forma ostensible y pública el beneficio recibido y el nombre del bienhechor.

Tres dies després, el 16 de març del 1912, l'Ajuntament acorda, per aquest i altres beneficis concedits pel Sr. Servera, declarar-lo fill il·lustre del poble, a més de col·locar el seu retrat en el saló de sessions i dedicar-li el carrer «del Molino» que d'ara endavant s'anomenarà «calle de Pedro Antonio Servera».

Dos anys mes tard, el 17 d'abril del 1914, el consistori, reunit en sessió plenària, acorda:

En Son Servera a diecisiete de abril de mil novecientos catorce ... (es alcalde Miguel Servera) habiendo tenido noticia de haber fallecido en Palma el Excmo. Sr. D. Pedro Antonio Servera Carbonell, exSenador del Reino e hijo ilustre del pueblo ha convocado la sesión ... acordó nombrar una comisión compuesta de los señores Presidente, esto es el propio alcalde y los señores (Miguel) Santandreu y (Antonio) Miró para que pasen a Palma al objeto de asistir al funeral y testimoniar a la familia el sentimiento del pueblo por la sensible pérdida y asistir en Corporación a los funerales que se celebrarán en esta villa.

Els personatges

Pedro Antonio Servera Carbonell neix a Son Servera dia 1 de febrer del 1848, fill de Juan Servera Sureda i de Catalina Carbonell Massanet. Els seus padrins paterns són Juan Servera i Catalina Sureda, i els materns, Juan Carbonell i Margarita Massanet, aquesta natural de Capdepera i la resta naturals de Son Servera. En el bateig rep els noms de Pedro Antonio Mariano Luis. Morí a Palma el 17 d'abril del 1914.

Ramón Servera Santander, persona de gran importància a la seva vida, tal com veurem, va néixer a Palma el 1805/1804 i morí als 72 anys el 26 de gener del 1876. Fill d'Antonio Servera Martorell i de María Josefa Santander. No era el fill major del matrimoni, ja que tenia aquesta condició el seu germà Pedro Francisco, que morí l'any 1833. Ramón Servera Santander fou batle de Son Servera els anys 1840, 1846 i 1847.

Antonio Servera Martorell, fill de Pedro Francisco Servera i de Francisca Ana Martorell, nasqué el 13 de setembre del 1767 i morí el 21 de novembre del 1830, als 63 anys d'edat. Quan morí era viudo de María Josefa Santander i deixà els següents fills: Pedro, Ramón, Antonio María, Eleonor, Francisca, Ana i Josefa, a més d'una germana Juana. El seu gendre era Juan Mir Danús. Atorgà testament el 29 de desembre del 1828 davant el notari de Palma Miguel Servera. Està enterrat al cementeri de Son Servera.

Context històric

Com hem dit abans, Pedro Antonio Servera Carbonell neix l'1 de febrer del 1848, durant el període de l'anomenada *Década Moderada*.

Amb la mort de Fernando VII, l'any 1833, comença el plet dinàstic entre els

partidaris de la seva filla, la que seria Isabel II, i els partidaris del germà del rei difunt, l'infant Carlos, i que engega les guerres carlistes en què les Illes Balears en queden bastant al marge.

El 1830 es produeix la conquesta francesa d'Algèria, fet que suposa la instal·lació en aquell país de milers de balears atrets pels importants incentius que el Govern francès concedia a tota persona que es volgués establir a la colònia nord-africana.

A més, se succeeixen les constitucions del 1812, derogada el 1814, reinstaurada l'any 1820 i novament derogada el 1823, fet que suposa la creació l'any 1812 de l'Ajuntament de Son Servera, que se segrega d'Artà, es dissol i reintegra de nou a Artà l'any 1814, i nova reinstauració l'any 1820 per tal de ser altre cop dissolt i reintegrat novament a Artà l'any 1823. Per fi, l'any 1837, amb motiu de la promulgació de la nova constitució, es constitueix novament l'Ajuntament de Son Servera, aquest cop de manera definitiva i ininterrompuda fins a dia d'avui.

Sota l'influx de les reformes liberals, que suposen una accentuació del centralisme, es crea el 1833 la província de Palma de Mallorca, amb jurisdicció sobre tot l'arxipèlag. L'estructura es basa en una organització jeràrquica: Govern de l'Estat, província i municipi. L'òrgan de govern de la província és la Diputació Provincial. També es creen les juntes provincials de Sanitat, Comerç, Beneficència, Instrucció Pública, Agricultura i Foment.

I també es creen els partits judicials: tres a Mallorca -Palma, Inca i Manacor- i dos a Menorca -Maó i Ciutadella. I se suprimeixen els senyorius, fet que implica el reconeixement de la propietat privada tal com avui la coneixem.

Altre canvi substancial és la desamortització, que ha suposat l'expropiació i subhasta dels béns patrimonials de l'Església; concretament a Mallorca, 46 finques rústiques i 151 finques urbanes.

El 1834 entra en servei la primera línia de transport marítim regular entre Barcelona, Palma i Maó.

Durant el regnat d'Isabel II el liberalisme es divideix en dues grans tendències: els moderats i els progressistes. El 1843 s'imposen els moderats, que promulguen la Constitució del 1845 i romanen al poder fins al 1854: és la denominada *Década Moderada*.

El 1845 es reorganitza el règim municipal i provincial. El Govern de l'Estat es qui anomena els batles i tinents de batles de les capital de província i els dels municipis que són cap de partit judicial de més de 2.000 habitants. Per la seva part, els batles i tinents de batles dels altres municipis són designats directament pel governador de la província.

Aquest mateix any, Alejandro Mon posa en marxa la reforma fiscal amb què implanta un dels impostos més odiats i que serà freqüent niu de problemes: els consums.

El període entre el 1854 i el 1856 és conegut com el *Bienio Progresista*.

Durant els anys 50 comença a desaparèixer l'emigració balear cap a Algèria, que és substituïda per l'emigració cap a Amèrica.

Les condicions econòmiques comencen a millorar lentament. Les Illes Balears s'integren en el món capitalista i apareixen els primers símptomes de la industrialització. De fet, l'agricultura i la ramaderia comencen a sortir de l'estancament i la societat pagesa evoluciona; els arrendataris i els comerciants s'integren entre els cercles de la noblesa.

El 1857 Mallorca té 203.993 habitants, 52.000 a Palma; Menorca en té 35.109; Eivissa, 22.171 habitants; i Formentera, 1.620 habitants.

A partir del 1860 els nobles posen a la venda part de les seves terres, fet que permet als arrendataris convertir-se en propietaris i facilita l'adquisició de parcel·les per als jornalers. S'inicia així l'explotació comercial de l'agricultura, amb el cultiu d'hortalisses, vinya, fruits secs..., i del sector alimentari (farina, oli, conserves vegetals, begudes...). També guanya importància la indústria de la manufactura, teixits i calçats.

Es desenvolupen els projectes de ferrocarril, encara que l'entrada en servei es demorarà uns anys més.

La Llei bancària del 1856 provoca la transformació de les antigues cases de crèdit en bancs. El Banco Balear neix el 1856 i el Crédito Balear es funda el 1872.

El 1868 esclata la Revolució de Setembre, una revolta militar que suposa el destronament i exili d'Isabel II i l'inici del Sexenni Democràtic (1868-1874), primer

com a monarquia parlamentària -Amadeo I de Saboya (1871-1873)- i després com a Primera República (1873-1876), sota la vigència, total o parcial, de la Constitució del 1869.

El 31 de desembre del 1874 Alfonso XII, fill d'Isabel II, és proclamat rei. És el temps conegut com la Restauració. Pedro Antonio Servera en aquests moments té 26 anys.

El règim de la Restauració es legisla a partir de la Constitució del 1876, que proclama la sobirania compartida entre el rei i les corts; ben igual que el poder legislatiu, el rei pot vetar lleis i dissoldre les cambres. També correspon al rei el poder executiu: nomena el cap del govern i els ministres. Les corts es componen del congrés, elegit per sufragi, i del senat, format per senadors vitalicis, senadors per dret propi i senadors electius. El poder judicial està compost per jutges elegits per oposició. Estableix un estat confessional catòlic, si bé tolera altres religions sempre que respectin la religió catòlica. Els ajuntaments i diputacions estan subjectes al control del govern. Organitza l'Estat de forma centralista.

Els artífexs del règim són Antonio Cánovas del Castillo, que encapçala el Partido Conservador, i Práxedes Mateo Sagasta Escolar, del Partido Liberal Fusionista, els quals es van alternant al govern en torns de poder provocats per un mecanisme de guanyar eleccions mitjançant xarxes de cacic que s'estenen fins al darrer racó del país.

Molts cops ni tan sols se celebren eleccions, ja que els dos partits es reparteixen les actes de diputats mitjançant el mecanisme de presentar només un nombre de candidats igual al nombre de diputats a elegir, ja que prèviament els dos partits ja s'han posat d'acord en la seva designació.

Els darrers anys del segle estan marcats per la Revolució Cubana (1895), la Revolució Filipina (1896) i la posterior guerra contra els Estats Units (1898).

La figura més important del període és el mallorquí Antonio Maura, nat el 1853, és a dir, cinc anys menor que Pedro Antonio Servera, que si bé inicialment milita en el Partido Liberal Fusionista es passa al Partido Conservador el 1902, i el segueixen en el trànsit la major part de la seva xarxa mallorquina, entre ells Pedro Antonio Servera, un dels més destacats. En aquest temps la preponderància del Partido Conservador és indiscutible fins que el 1909 Maura cessa en la presidència del Consell de Ministres i comença la decadència del Partido Conservador, que es

divideix entre els seguidors de Maura i els seguidors de Dato; el torn de poder entra en crisi.

En canvi, l'economia balear experimenta un notable canvi estructural. L'agricultura consolida la seva aposta pels cultius comercials (ametles, figues, cítrics, vinyes...); en concret la vinya experimenta un moment de gran prosperitat en la dècada del 1880, fins que el 1891 arriba la fil·loxera que suposa un cop demolidor. Les tècniques agràries se modernitzen. Els fraccionaments de les grans propietats segueixen a ritme imparable, fet que permet als petits i mitjans propietaris agafar la iniciativa. També es consolida la indústria del calçat, la tèxtil i l'agroalimentària (conserves, vi, licors, formatges...)

També en aquest temps s'introdueix l'electricitat i sorgeix una nova activitat econòmica: el turisme. Apareixen els primers hotels i es crea el Foment de Turisme de Mallorca (1905).

El 1902 acaba la negativa militar de cedir les murades de Palma que per a ells tenia un gran valor estratègic i defensiu; per aquest motiu es negaven absolutament a enderrocar-les. En canvi, per als sectors progressistes constituïa un endarreriment i un fre a la modernització de la ciutat. Així comença la demolició i l'eixample de la ciutat de Palma.

El 1900 la població de Mallorca és de 248.259 habitants, 63.937 a Palma; la de Menorca és de 37.576 habitants; i la d'Eivissa i Formentera, de 25.814 habitants, aproximadament 2.000 a Formentera.

Els principis del segle XX són coneguts com l'època d'or de les lletres mallorquines: és el temps de Costa i Llobera, de Joan Alcover, de Miquel dels Sants Oliver, d'Antoni Maria Alcover, de Maria Antonia Salvà, de Miquel Ferrà, de Llorenç Riber...

L'any 1914, el de la mort de Pedro Antonio Servera, esclata la Primera Guerra Mundial, a la qual ja no assisteix, ja que mentrestant aquesta comença el 28 de juliol, Pedro Antonio Servera ja havia mort el 17 d'abril.

En els anys posteriors assistim a l'aparició en l'escena política de Joan March, que eclipsa definitivament el *maurisme*, que mai no el va acceptar en el seu si. March representa el nou capitalisme emergent enfront de les idees ja considerades arcaiques de Maura. March divideix Mallorca en dos blocs: el dels seus seguidors -republicans, reformistes, liberals i alguns socialistes- i el bloc dels seus detractors,

format per *mauristes*, conservadors, carlistes i liberals de Weyler. March es presenta com un renovador de la vella política, encara que utilitza els mateixos sistemes de cacics. No obstant això, no aconsegueix introduir-se a Menorca.

PEDRO ANTONIO SERVERA CARBONELL

Vida personal

Com ja hem dit, nasqué l'1 de febrer del 1848 a Son Servera, fill de Joan Servera Sureda i de Catalina Carbonell Massanet, que eren els amos de la possessió de Ca s'Hereu. El senyor de la possessió en aquell temps era Ramon Servera Santander, que havia estat batle de Son Servera fins feia poc. Tenia dos germans i una germana: la major, na Margalida, tenia cinc anys més; el segon, en Joan, nascut el 23 de març del 1845; el tercer era ell i el més petit, en Sebastià, nascut un any després.

No he pogut saber res de la seva infància i joventut, excepte que en el cens de Son Servera del 1860, és a dir, quan tenia 12 anys, no consten com a residents ni ell ni Ramon Servera.

El 26 de gener del 1876, als 72 anys d'edat, mor Ramón Servera Santander, que designa com a hereu universal Pedro Antonio Servera Carbonell i li deixa en herència, almanco, les següents finques: Son Moro o Son Escrivà, Ca s'Hereu i una casa al carrer de la Concepció de Palma. Segons les descripcions registrals:

Son Moro o Son Escrivà: «Finca situada en Sant Llorenç, monte bajo y olivar, de extensión doscientas tres hectáreas, que linda por Norte con Pocafarina, por Sur, con la finca Sa Punta; por Este, con Ca s'Hereu y por Oeste, también con la finca Sa Punta.» Pertanyia a Ramón Servera, que l'havia heretat del seu pare, Antonio Servera Martorell.

Ca s'Hereu: «Finca en término de Son Servera, de extensión cuatrocientas cincuenta y tres hectáreas. Tiene una casa rústica y urbana, oficinas, almazara y molino de viento. Linda: por Este, con tierras llamadas Camp de Mar, con camino de Son Floriania, por el Sur, con ribera del mar, tierras llamadas Son Moro, de diversos propietarios; por Oeste con tierras llamadas Son Moro, de diversos propietarios, entre ellos el mismo Ramón Servera, con las calles Mayor, Parras y del Mar de Son Servera; y por Norte, con diversas propiedades de la Plaza Mayor, de la calle Pleta Freda, calle de la Iglesia, Son Corp de Dolores Servera de March y Es Verger de

Pedro Nebot Bordoy.»

També pertanyia a Ramón Servera Santander, que l'havia heretat del seu germà, Pedro Francisco, mort el 1833, a aquest a la vegada l'havia heretat del pare d'ambdós, Antonio Servera Martorell, mort el 1830.

Son Jordi: el 26 d'abril del 1892, en escriptura pública autoritzada pel notari de Palma, Miguel Ignacio Font, adquireix al comte d'Ayamans la finca de Son Jordi pel preu de dues-centes mil pessetes. Segons descripció registral de l'època: «De setecientas diecinueve hectáreas, sesenta y un áreas y 7 centiáreas, con casa rústica, dependencias y dos almazaras. Linda; por Norte, con predio Torre de Cañamel; por Sur, con mar y establecedores de Ses Planes y Son Sard; por Este, con mar; y por Oeste, con finca Son Sard.»

Son Vives Nou: finca de Sant Llorenç que compra per cent seixanta-sis mil pessetes a Gabriel Rosselló de Binissalem el dia 20 de novembre del 1886 en escriptura pública que autoritza el notari de Palma, Miguel Ignacio Font. La finca té una extensió de «135 has, 36 as y 6 cas. Linda; por Norte, con predio Font Pella; por Sur, con finca Ses Toltes Velles; por Este, con finca Son Vives de Dalt y por Oeste, con predio Can Nina».

Son Dragó: finca de Sant Llorenç, que compra també a Gabriel Rosselló de Binissalem el mateix dia i davant el mateix notari. Té una extensió de «43 has 3 as y 68 cas».

Però un certificat expedit per l'Administració de Contribucions de Balears el 19 d'abril del 1893 -recordem que Ramón Servera Santander mor l'any 1876- diu així:

Que examinados los repartos de Territorial... aparece que don Pedro Antonio Servera y Carbonell y don Ramón Servera y Santander [...] teniendo señaladas para cada uno de ellos como notas para el Tesoro [...] las fincas que a continuación se expresan:

- una casa en la calle de la Concepción de Palma.
- un predio denominado Son Parera, situado en el mismo término municipal del Palma.
- otro predio denominado Son Massanet en el término municipal de Lluchmayor.
- otro predio denominado Puig den Ros en el mismo término municipal de Lluchmayor.
- otro predio titulado Son Jordi en el término municipal de Son Servera.
- dos predios denominados Son Vives Nou y Son Dragó en el término municipal de San Lorenzo.
- otro predio denominado Son Moro o Son Escrivà en el término municipal de Manacor (sic).
- otro predio denominado Ca S'Hereu en el término municipal de Son Servera.
- otro predio denominado Son Mayol en el término municipal de Felanitx.

És a dir, encara fa referència a Ramon Servera Santander quan ja fa anys que és mort.

Cap al 1876 -no n'he pogut trobar la data exacta- Pedro Antonio Servera Carbonell es casa amb Isabel Fábregues Vidal, nascuda a Palma l'any 1858, és a dir, deu anys menor, filla de Mariano Fábregues Santander, de Palma, i de Josefa Vidal Albarera, de Badajoz.

De la unió matrimonial neixen nou fills, set homes i dues dones (curiosament les dues dones són les menors): Juan (com el padrí patern), Mariano (com el padrí matern), Ramon (com el seu protector), Pedro, Emilio, Antonio, Sebastián i les dues dones, Catalina (com la padrina paterna) i Josefa (com la padrina materna). Crida l'atenció que el pare de l'esposa també dugui el llinatge Santander. És tal vegada cosí de Ramón Servera?

En referència amb el llinatge Fábregues, el *Nobiliario Mallorquín* de Joaquín María Bover, editat el 1850, diu que Jaime Fábregues Santander és l'actual cap de la casa, que és tinent coronel d'infanteria i que altres germans seus són Pedro María i Ramón.

També hem de dir que quan a Son Servera, amb motiu de la pesta, s'estableix el cordó sanitari, un dels militars destacats al lloc és Jaime Fábregues.

Una altra curiositat que tal vegada no vengui al cas, o sí, és l'existència a Algaida d'una possessió anomenada Son Servera que fou propietat fins a començaments del segle XX de la família Fábregues; de fet, una de les darreres propietàries en fou Teodora Fábregues Santander.

Per tant, veim una mescla dels llinatges Fábregues i Santander, i per a més una persona que es diu Ramón Fábregues Santander. Devien ser cosins de Ramón Servera Santander i portaven el mateix nom en honor d'un padrí comú?

Tornant a Pedro Antonio Servera Carbonell, un seu germà, Sebastián Servera Carbonell, fou batle de Son Servera en diverses ocasions: concretament de l'1 de juliol del 1895 fins al 20 de febrer del 1897; del 29 d'abril del 1897 fins al 13 de maig del mateix any; de l'1 de juliol del 1899 fins al 31 de desembre del 1901, i de l'1 de gener del 1910 fins al 31 de desembre del 1911.

Fill seu és Juan Servera Camps, nat a Son Servera el 3 d'abril del 1888. La seva mare és María del Carmen Camps Vallespir, d'Establiments, filla de Rosa Vallespir Esta-

des, de Puigpunyent, i filla adoptiva de Juan Servera Massanet. Juan Servera Camps es llicencià en dret a Barcelona i en acabar obrí un despatx d'advocat a Manacor, on va ser batle els anys 1913-1915 i 1928-1930. Fundà les escoles rurals de Son Negre, Son Macià, s'Espinagar i la del puig d'Alanar. Figura entre els fundadors del Foment de Turisme de Mallorca (1905). És Fill Adoptiu de Manacor.

Net de Juan Servera Camps és Eduardo Servera Cariñena, batle de Son Servera els anys 1991-1995 i 1999-2000.

Els descendents de Pedro Antonio Servera, amb transcendència pública, són els següents:

- El seu fill major, Juan Servera Fábregues, es casà amb Juana Roca Philip, que té un carrer dedicat a Son Servera. En aquest cas és la seva dona qui té transcendència pública, ja que té un carrer dedicat a Son Servera amb motiu de la donació que va fer de terrenys per a la seva obertura. Filla de Juan Servera i Juana Roca, neta per tant de Pedro Antonio, és Elisa Servera, que també té dedicat un carrer.
- Fill segon és Mariano Servera Fábregues, que va ser regidor de l'Ajuntament de Palma, elegit pel districte sisè l'any 1909. Va ser jutge de pau de Son Servera. Morí el 28 de desembre de 1940.
- El fill tercer, Ramón Servera Fábregues, és el pare de Ramón Servera Moyà, que figura entre els mariners que varen morir en l'enfonsament del *Creuer Balears* el 6 de març del 1938. I també és el pare de Jaume Servera Moyà, nedador, guanyador de la travessia del port de Palma els anys 1931, 1932, 1933 i 1934. Campió regional de salt de trampolí i palanca el 1935 i 1936, campió militar d'Espanya de trampolí i salt de palanca, a més de ser integrant de l'equip de waterpolo del Reial Club de Regates.
- Filla de Josefa, la menor, i per tant neta de Pedro Antonio, és l'escriptora i pintora Catalina Juan Servera, més coneguda per *Caty Juan de Corral*.

L'any 1918 esclatà la que és considerada com la pandèmia més devastadora de la història de la humanitat: la gran grip. Fou d'una gran virulència i moltes de les víctimes foren joves i adults sans. Aquesta pandèmia va afectar també la seva família, ja que en el breu espai d'una setmana varen morir a les cases de Ca s'Hereu el seus fills Pedro -el 28 de novembre-, Juan -el 30 del mateix mes- i la viuda Isabel

Fàbregues -el 3 de desembre.

Vida política

Des del 3 de novembre del 1883 fins al 31 de desembre del 1890 Pedro Antonio Servera exerceix el càrrec de diputat provincial.

El 19 de març del 1893 és elegit senador per primer cop. Recordem que segons la Constitució del 1876 existeixen tres classes de senadors: senadors per dret propi, senadors vitalicis designats pel rei i senadors electius elegits per les corporacions de l'Estat i pels majors contribuents. Els diputats provincials de les Illes Balears, juntament amb els compromissaris, el triaren senador juntament amb Manuel Salas Palmer i Pedro Ripoll Palou. Prengué possessió del càrrec l'1 de juliol.

En la relació del Senat figura com a senador en les legislatures XVII, XVIII (1893-1895), XX (1898-1899), XXV, XXVI (1903-1905), XXVIII, XXIX, XXX (1907-1910) i XXXII (1911-1914). El RD de 13 de febrer del 1914 procedeix a la dissolució de la part electiva del Senat i a la convocatòria de noves eleccions.

En el Senat alterna, sense coincidir, amb Juan Massanet Ochando, que encara que era nascut a Muro el 8 de març del 1831 també tenia interessos a Son Servera, poble en el qual participà activament en la vida local ja que era el propietari de Pula. També hi ha un carrer de Son Servera que duu el seu nom.

Fidel seguidor d'Antonio Maura, forma part del Partido Liberal Fusionista. El 1891 integra la Junta Directiva del partit a Balears, càrrec que continua ocupant el 1898. El 1901, mentrestant s'està preparant per passar al Partido Conservador, mor Germán Gamazo, cunyat d'Antonio Maura i un dels líders destacats del partit, en el qual fins i tot té família parlamentària pròpia (*els gamacistes*) que donen suport a Sagasta, encara que sota certes condicions. Pedro Antonio Servera figura en la relació de les noranta-set personalitats destacades de la nació que es decanten per Antonio Maura, a qui proclamen com a líder indiscutible. Llavors, quan el 1902 Maura passa al Partido Conservador, Pedro Antonio Servera segueix les seves passes. I el 1913 figura entre els fidels que donen suport a Maura en un moment molt delicat, quan ha dimitit del càrrec de president del Partido Conservador i ha renunciat a l'acta de diputat.

El mateix any 1893 és molt criticat en la premsa local mallorquina per estimar que la seva feina entorpeix l'esbucament de les murades de Palma. En aquest sentit

cal dir que mentre els conservadors mallorquins no són partidaris del seu enderroc, fet al qual també s'oposen els militars, les forces progressistes són clarament partidàries del seu enderrocament per tal d'eixamplar la ciutat. Serà el 1902 quan definitivament les murades són cedides a l'Ajuntament de Palma que comença a enderrocar-les.

Vida empresarial

- Ferrocarriles de Mallorca. El 9 de juny del 1872 es crea la societat Ferrocarril de Mallorca, que construeix la línia Palma-Inca inaugurada el 24 de febrer del 1875. El 1876 es constitueix la Compañía de Los Ferrocarriles del Centro y Sud-Este de Mallorca, que té com a finalitat ampliar la línia fins a les poblacions de Manacor, Felanitx i sa Pobla. Ambdues entitats es fusionen aquest mateix any 1876 sota el nom de Ferrocarriles de Mallorca, S.A. Amb aquesta fusió acaba la brega mantinguda respecte de l'establiment d'una línia directa de Palma a Manacor, en controvèrsia amb els interessos de Felanitx de mantenir igualment la línia directa amb Palma.

La nova companyia acorda atorgar la mateixa preferència a l'establiment de l'eix Inca-Sineu-Manacor i de l'eix Palma-Llucmajor-Felanitx.

Com a resultat de la fusió posseeix un capital social de 10.125.000 pessetes, representat per 20.500 accions de 500 pessetes de valor nominal cadascuna.

Amb anterioritat a la fusió, Ferrocarril de Mallorca havia rebut la concessió signada per Estanislao Figueras, com a president del Govern de la República, d'un ferrocarril des de Palma de Mallorca a Inca i la declaració d'utilitat pública aplicable a tot allò que es refereix a l'ocupació de terrenys de titularitat pública i expropiacions.

Para a l'execució de la línia de Palma a Inca, la companyia compta amb el suport financer del Crédito Balear, que aportà 2.500.000 pessetes a Londres per als avançaments de contractació dels materials de tracció i fixa de via.

Els 29 quilòmetres de la línia es varen inaugurar el 24 de febrer del 1875 i començaren a oferir servei uns dies després. A sa Pobla arribà el 24 de setembre del 1878; a Manacor, el 19 d'abril del 1897, i a Felanitx el 7 de setembre del 1897. A Son Servera no arribà fins al 29 de març del 1921.

Pedro Antonio Servera és membre del Consell d'Administració de Ferrocarriles de Mallorca, S.A. al manco durant els anys 1893 i 1894.

Per atendre la construcció d'aquesta línia entre Manacor i Artà es concertà amb la societat Crédito Balear una emissió d'obligacions al 5 % d'interès anual per tal de cobrir el pressupost de les obres, calculat en 4.491.265 pessetes, tot comptant

amb la garantia de l'Estat. Les feines de construcció d'aquesta línia, iniciades el juny del 1916, necessitaren un préstec del Crédito Balear de 2.000.000 de pessetes al 5 % d'interès anual.

- Isleña Marítima. El 1855 Jaime Miró-Granada funda Empresa Mallorquina de Vapores. L'any 1879 Joaquín Quetglas funda Isleña, Empresa Marítima a Vapor. Aquestes dues societats es fusionen l'any 1885 per crear Isleña, Empresa Mallorquina de Vapores. D'altra banda, el 1870 José Astier havia fundat Empresa Marítima a Vapor. I l'abril del 1891 ambdues companyies -les dues navilières més grans de Mallorca- es fusionen per crear Isleña Marítima, amb un capital de 3.500.000 pessetes representat per 10.000 accions de 350 pessetes de valor nominal cadascuna.

Des dels seus inicis, Isleña Marítima va tenir seu a les oficines de l'actual carrer Palau Reial, en aquell temps conegut com calle Palacio. El primer president va ser Pedro Sampol i el Secretari Ramón Obrador.

L'agost següent la Junta va nomenar com a navilier director José Astier, que venia d'exercir el mateix càrrec amb gran encert a Empresa Marítima a Vapor. Durant gairebé tres dècades es va dedicar als serveis regulars de càrrega i passatge entre les illes i la península, així com amb Marsella i l'Alger. El 1909, amb motiu de la nova Llei de comunicacions marítimes, es va convocar un concurs per a la contractació de les comunicacions amb Balears per un període de deu anys, que va ser adjudicat a Isleña Marítima. L'empresa fou adquirida el 1918 per Transmediterrànea.

Pedro Antonio Servera va exercir com a vocal del Consell d'Administració d'Isleña Marítima.

Per cert, un dels bucs propietat de la companyia era l'*Isleño*, construït en les drasanes angleses Tod&McGregor el 1866. Isleña, Empresa Mallorquina de Vapores el comprà l'any 1889. Era un vaixell de vapor que utilitzava carbó. Transmediterrànea el va vendre a Naviera del Nalón i amb el nom de *Mina Entrego* es va dedicar a transportar carbó pel Cantàbric. Va arribar a ser el degà dels bucs espanyols en navegació fins que va ser desballestat al port de Gijón l'any 1969. En va formar part de la tripulació, com a pilot i almanco el 1910, Ramón Servera Fàbregues, fill de Pedro Antonio.

Salinera Española. Fins a la Desamortització de Madoz el 1871, totes les salines

del país eren propietat de l'Estat, ja que consideraven la sal com un producte estratègic pel fet de ser l'única manera de conservar els aliments. Aquest any es produeix la venda en pública subhasta de les salines d'Eivissa, que passen a mans privades pel preu d'un milió cent seixanta-dues mil pessetes, adquirides per un grup d'empresaris mallorquins entre els quals figuren José Astier, Juan Sureda Villalonga, Juan Bautista Socias Oliver i Manuel Salas Palmer, que el novembre del 1878 fundaren les empreses Salinas de Ibiza i Empresa de la Fábrica de la Sal de Ibiza. Els dos noms s'utilitzaren indistintament fins al 1886, quan finalment adquirí el nom que es manté en la actualitat: Salinera Española S.A. Pedro Antonio Servera formà part integrant del consell d'administració de l'empresa durant una partida d'anys.

El Crédito Balear. L'any 1864, amb motiu de la Llei de creació de nous bancs del 1856, es funda el Banco Balear. D'altra banda, el 9 de febrer del 1872, en escriptura atorgada davant el notari de Palma, Cayetano Socias, un grup de naviliers, comerciants, propietaris i professionals, entre els qual trobam Ramón Servera Santander, José Astier Cuevas, Juan Bautista Socias Oliver i Juan Sureda Villalonga, entre altres, constitueixen la societat anomenada El Crédito Balear. L'any 1874 aquestes societats es fusionen continuant amb la denominació social d'El Crédito Balear. Fins al 1967 no s'introdueix la paraula Banco en la seva denominació social. A la primera junta de govern de l'entitat figura com a vocal Ramón Servera Santander.

L'any 1883, quan hi exercia com a president el marquès del Reguer, Pedro Antonio Servera forma part de la Junta de Govern com a vocal. El 1901 és designat vicepresident de l'entitat i des del 1907 fins a la seva mort, el 1914, n'ocupa el càrrec de president. Durant el seu mandat entren, en l'òrgan de govern d'El Crédito Balear, Rafael Blanes Tolosa, que jugarà un important paper en l'arribada del tren a Son Servera, on també té dedicat un carrer, i Gabriel Massanet Verd, fill de Juan Massanet Ochando.

El 1911 deixa el càrrec de vocal de la Junta de Govern Manuel Salas Sureda, fill de Manuel Salas Palmer, es diu que per discrepàncies respecte d'una ampliació de crèdit que concedeixen a Juan March Ordinas, que també entra a formar part de la Junta de Govern l'any 1914, per sortir-ne el 1918 i fundar, ja el 1926, la Banca March.

Vida social a Son Servera

Encara que resident a Palma i a Madrid, Pedro Antonio Servera passa llargues tem-

porades a la seva casa de Ca s'Hereu. De fet, diversos dels seus fills són nascuts a Son Servera, concretament Ramón, Pedro i Sebastián. I també a Son Servera en moriran alguns d'ells i la seva esposa. El 1885 figura com a major contribuent del terme.

- Ca ses Monges. En la sessió plenària del 7 de maig del 1876 els regidors de l'Ajuntament expressen «sus vivos deseos de construir una casa-asilo de Monjas de la Caridad para el cuidado de los enfermos».

És el 1882 quan comença la construcció del convent de les monges de l'Orde Terciària de Sant Francesc, a les quals es confia la cura dels malalts i l'ensenyament de nines de primeres lletres. Del total del cost de l'edificació, que acaba el 1889, Pedro Antonio Servera hi contribueix amb una generosa quantitat, ja que suposa el 43 % del total de l'import. El 1896 es procedeix a engrandir el convent mitjançant l'adquisició de la casa veïnada. No obstant això, en aquesta ocasió es la mateixa congregació que paga totes les despeses, sense demanar cap contribució al poble de Son Servera.

- El campanar. Existia a Son Servera una torre de defensa que alhora acomplia les funcions de campanar. Davant l'amenaça de ruïna de la part superior, al poble s'obri un apassionat debat -segons reflecteixen les cròniques de l'època- sobre quina ha de ser la solució al problema. Una alternativa és construir un nou campanar just al costat de la torre de defensa; l'altra és reformar completament la torre de defensa. Com es pot veure en l'actualitat, s'imposà la primera de les alternatives i es començà a construir un nou campanar vora la torre de defensa. L'obra començà el 16 de setembre del 1888 i acabà a finals de juliol de l'any següent. També en aquest cas Pedro Antonio Servera contribuï a pagar l'obra.

- La vicaria. El 26 de novembre del 1893 comença la construcció de la vicaria, que s'acaba el 23 de juny del 1896. També contribueix econòmicament Pedro Antonio Servera.

- La carretera de Palma. El 1896 és senador Juan Massanet Ochando i adreça una carta a l'Ajuntament de Son Servera en la qual exposa que ha presentat una proposició perquè la carretera que ha d'unir Palma amb Artà passi per Son Servera i, després d'Artà, acabi a Capdepera. L'any 1898 és Pedro Antonio Servera Carbonell qui té l'escó en el senat. L'Ajuntament, en sessió de 27 de agost, acorda agrair la gestió ja que, efectivament, la carretera passa per Son Servera.

- La casa quarter de la Guàrdia Civil. El 3 d'abril del 1876, en la sessió plenària que duu a terme el consistori, el batle fa saber a la corporació la gran millora que seria per al municipi la incorporació de la Guàrdia Civil.

El 18 de març del 1883 s'acorda sol·licitar ajuda al governador perquè estableixi un lloc per a la Guàrdia Civil al municipi, ja que aquest es farà càrrec de cercar una casa apropiada i més tard una casa quarter.

El 30 de novembre del 1884 l'Ajuntament rep una comunicació del cap de la Guàrdia Civil en què proposa obrir casernes als pobles que els ofereixin una casa quarter. L'Ajuntament accepta i de moment promet cercar casa adequada per, posteriorment, construir una casa quarter.

El 10 de juny del 1893 el batle informa durant el ple de les queixes presentades per la Guàrdia Civil en relació amb el mal estat que presenten les dependències que fan la funció de casa quarter. Aquesta mateixa queixa és reiterada pel caporal de la caserna en la sessió del 19 d'agost.

El 29 d'octubre del 1895 la propietària de la casa que ocupa la Guàrdia Civil demana a l'Ajuntament que la desallotgin quan abans millor.

El 9 de novembre se sol·licita que es llogui la casa que la Sra. Teresa Sancho posseeix al carrer de l'Església per destinar-hi la Guàrdia Civil.

L'11 de juny del 1898 el batle manifesta que se segueixen fent gestions adreçades a construir una casa quarter per a la Guàrdia Civil.

El 4 de octubre, el tinent de la Guàrdia Civil de la Línia de Sineu passa per Son Servera per informar-se de l'estat de l'assumpte relatiu a la construcció de la casa quarter.

El 12 de novembre l'Ajuntament accepta l'oferiment que fa Pedro Antonio Servera de la donació gratuïta d'un dels solars de la seva propietat del carrer de la Mar perquè l'Ajuntament hi construeixi la repetida casa quarter.

Som ja a l'any 1899 i la Guàrdia Civil adreça cartes a l'Ajuntament per protestar pel pèssim estat dels immobles que li té destinats. En una d'elles, fins i tot adverteix que perilla l'establiment si no habilita d'una vegada per totes una casa en condicions per allotjar els cinc guàrdies i les seves famílies, tot fent constar que si no ho

solucionen a curt termini tancaran la caserna i es traslladaran al poble veïnat de Sant Llorenç, ja que el seu Ajuntament està realitzant actives gestiones per tenir una caserna a la localitat.

El 30 de setembre l'Ajuntament informa que s'ha adreçat a Pedro Antonio Servera i a Juan Massanet Ochando perquè realitzin gestions a les més altes instàncies per tal que la Guàrdia Civil no es traslladi a Sant Llorenç, i que aquestes han suposat resultats positius per al municipi.

De l'examen de diversa documentació, un arriba a la conclusió que l'Ajuntament està molt preocupat per l'assumpte, però que no te doblers per a la construcció de la casa quarter.

El 12 de desembre, Pedro Antonio Servera interessa l'assenyalament de línies per construir la casa quarter.

El 27 de gener del 1900, el llibre d'actes de la sessió plenària diu:

Teniendo el Ayuntamiento imperiosa necesidad de construir una casa-cuartel si deseaba en esta localidad se instalase un puesto de la Guardia Civil, tuvo que arbitrar fondos con que atender a la construcción de dicho edificio con el poco tiempo que podía disponer para ello y así fue que al formarse el presupuesto ordinario de 1899-900 se introdujeron economías en los sueldos y gratificaciones de todos los empleados del municipio. Hoy que gracias al desprendimiento hecho por D. Pedro Antonio Servera de construir dicha casa-cuartel por su cuenta este Ayuntamiento ha salido de un grave apuro pudiendo dedicar toda su atención a otras mejoras que conduzcan a la progresión de este pueblo en beneficio de nuestros administrados no descuidando en manera alguna los caminos vecinales [...].

- Camí des Serral des Vent. De la lectura de les actes dels plens de l'època es veu una preocupació i una queixa repetida amb el camí des Serral des Vent, que ocasiona no pocs problemes de diversa índole, fins que el 23 de març del 1901 el llibre d'actes recull que «Pedro Antonio Servera cede gratuitamente el terreno necesario para rectificar el camino des Serral des Vent que va al confín del término municipal, por lo que la Corporación acuerda darle las más expresivas gracias por su generoso desprendimiento y acepta el ofrecimiento el cual resulta de mucha economía para el municipio.»

- El port del Port Vell. Encara que actualment en desús i pràcticament desaparegut, el port del Port Vell tenia fins al segle XIX un important valor econòmic i estratègic. El Port Vell era considerat el port natural d'Artà. De fet, en els expedients de se-

gregació territorial és present sempre la necessitat que el camí entre Artà i el Port Vell es mantengui lliure i franc per al comerç. Fins i tot Artà en va pretendre la propietat, fet demostratiu de la importància que s'atorgava al lloc.

El Port Vell estava protegit per una torre amb tres canons i dos torrers. Hi ha proves documentals que indiquen que des d'antigament aquest port estava consolidat, si bé abans s'anomenava port de Son Jordi.

En aquest sentit està documentat que l'única via ràpida de transport per arribar a Son Servera era la marítima, ja que era un poble que no tenia marcats camins en bon estat per sortir del terme, sinó que es feia per carrils intransitables que es toleraven per la necessitat dels propietaris de les finques que travessaven.

L'any 1860, la reina Isabel II viatja a Balears. En principi té pensat visitar les coves de s'Ermità, al cap Vermell, a les quals arribaria procedent de Menorca. Per aquest motiu, el Ministeri corresponent adreçà un comunicat a l'Ajuntament de Son Servera per exigir l'acondiciament del port del Port Vell, així com de la carretera cap a les coves, a fi que estàs en perfectes condicions quan es produís la visita.

El 30 de juny del 1908 l'Ajuntament de Son Servera sol·licità al ministre d'Hisenda que s'habilitàs el Port Vell per a l'embarcament en règim de cabotatge de productes naturals que serien intervenguts per la duana de Capdepera. El 16 de novembre es publicà una real ordre que autoritzava aquesta habilitació, fet pel qual l'Ajuntament de Son Servera acordà, en sessió de 24 de novembre, agrair al senador Pedro Antonio Servera l'interès demostrat en aquest assumpte que s'havia resolt satisfactòriament per als interessos municipals.

- La cessió del celler. Com hem vist al principi, el 13 de març del 1912 cedí al poble de Son Servera una porció de la casa anomenada «Es Sallé», situada a la plaça Major, perquè es pogués engrandir aquest espai públic.

Conclusió

Pedro Antonio Servera morí el 17 d'abril del 1914. El Senat havia quedat dissolt en la part electiva. El febrer del mateix any, quan morí, tenia 66 anys. Com he dit, aquest és un modest treball resultat del que he pogut investigar dins les limitacions pròpies del temps que he pogut dedicar, que he llevat d'altres lleures. No he pogut saber res de la seva joventut ni de l'adolescència. Sí que m'agradaria saber quins estudis tenia i on havia estudiat...

Sí puc dir que en el cens del 1800 Son Servera té 1.386 habitants; figuren com a residents a la casa de Ca s'Hereu, Antonio Servera Martorell, la seva esposa María Josefa Santander, les filles María Francisca i Eleonor, així com Berenguer Servera Martorell, sacerdot.

En el cens del 1810 Son Servera ja te 1.574 residents; també apareixen altres fills del matrimoni, que són Pedro, Ramón i Ana.

Feim un bot en el temps i en el cens del 1860 apareixen com a residents a les cases de Ca s'Hereu Juan Servera y Sureda, de 59 anys, majoral, i la seva esposa Catalina Carbonell Massanet, de 51 anys, juntament amb els seus fills Margarita, Juan i Sebastián. És a dir, el pares i els germans de Pedro Antonio. No hi figura com a resident ell, que aleshores tenia 12 anys, fet que fa suposar que estaria estudiant i vivint a Palma.

He de dir també que en tota la documentació que he pogut veure se'l qualifica com a «hacendado» o «propietario». En aquell temps era habitual que els propietaris tenguessin, a més, la condició de militar o de professional liberal, fet que feien constar en les seves compareixences davant l'Administració.

**LA PERSPECTIVA DE LA PESTA DE L'ANY 1820 VISTA
DES DEL *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*
I DES DEL *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*.
UNA VISIÓ PENINSULAR DE L'EPIDÈMIA**

Pau Tomàs Ramis

Introducció

L'epidèmia de pesta que s'inicià a Son Servera l'any 1820, que es coneixeria com *el contagi de Son Servera*, i que s'arribà a estendre greument per Artà, Sant Llorenç i Capdepera, i amb molt manco intensitat i incidència per Manacor, Petra, Santa Margalida i Vilafranca, ocupà moltes pàgines en la premsa estatal de l'època, sobretot en la catalana, i no només omplí pàgines de tinta impresa, sinó que era tema de conversa i preocupació absoluta pertot arreu. A la península se'n parlava molt en cercles il·lustrats, però també en cercles més humils. Tot es veié afectat, des de la qüestió econòmica fins a la militar, la comercial, el contraban...

El Diario Constitucional de Barcelona feu un recull molt proper dels fets i de les resolucions que es prengueren al respecte i en tots els àmbits. En aquesta exposició dels fets us ofereixo una anàlisi de les notícies que m'han semblat més importants i representatives que s'hi publicaren. És cert que se'n publicaren més de les que he pogut referenciar, però ara i aquí es tracta d'oferir una visió general de la qüestió. Incloure-les totes requeriria un treball molt més detallat i sobretot extens.

Les referències en premsa mallorquina de l'època o les referències en bibliografia¹ existents sobre el tema són mínimes perquè he pretès que el treball reflectís la visió més pura possible de com es devia percebre des de la península l'estat en què es vivia a Mallorca en aquells moments tan delicats. Les referències al *Diario Mercantil de Cádiz* s'inclouen simplement per reforçar com era aquesta visió peninsular i la fan extensiva en sentit geogràfic.

L'aparició de la pesta

A mitjan mes de maig del 1820 una estranya malaltia havia aparegut a Son Servera. Després de la mort inicial de dos homes i dues dones,² seguides d'una sèrie d'altres morts estudiades i ateses pels metges del poble -Serafi Nebot, que dia 2 de juny acabaria morint afectat per la pròpia pesta, i Joan Lliteras-,³ el jove Ajuntament

¹ Les referències a la bibliografia consultada són puntuals i es comentaran a les notes pertinents.

² La primera mort registrada és la d'una dona dia 9 de maig. Poc després moriria el seu espòs, un veïnat i s'emmalaltirien ràpidament la resta de veïnats.

³ Joan Lliteras va escriure el 1821 *Breves apuntes sobre las enfermedades que se manifestaron en Son Servera á principios de mayo de 1820*, un informe que presentà a la Junta Superior de Sanitat i que aquesta, aquell mateix any, va fer imprimir i editar. El mateix any es publicà un llibre signat «Por un ciudadano amante de su patria y de la humanidad» titulat *Sobre los breves apuntes de las enfermedades que se manifestaron en Son-Servera á principios de Mayo del año 1820*, que Bover atribueix al metge felanitxer Bartomeu Obrador i Obrador, que contestava i rebatia el llibre de Lliteras en termes tan durs com quan escriu: «quedé sorprendido y engañado cuando en las primeras líneas vi los primeros eslabones de una cadena de errores, que serían mil veces mas funestos al género

serverí, mancat de recursos,⁴ després de convocar la Junta Local de Sanitat, rebé la visita de dos metges d'Artà que feren una valoració i un dictamen inicials del que observaren. Ambdós metges, Jaume Nebot i Pere Josep Sureda, acompanyats per Serafí Nebot, signaren el següent informe que d'alguna manera minimitzava la malaltia i els riscos que per a la població tenia:

En la expresada Villa de Son Servera dia 21 de Mayo de 1820 los facultativos abajo firmados en cumplimiento de su deber y de lo se les está encargado por este Ayuntamiento Constitucional despues de haber visto y vuelto á ver los enfermos de este Pueblo y examinado atentamente los síntomas y señales que hemos notado decimos y declaramos que solamente dos estan de cuidado uno de ellos trabaja una calentura putrida el otro putrida igualmente con algunos síntomas nerviosos, los demás que serán unos doce ó trece con una feliz convalecencia y á nuestro entender y segun la relacion del Doctor D. Serafin Nebot unos han trabajado la catarral reynante, otros unas tercianas malignas que á beneficio de la quina se han cortado perfectamente, y en el estado presente nos parece que las enfermedades de este Pueblo no merecen la atencion del Gobierno mayormente viendo los muchos convalecientes y no teniendo motivos suficientes que indiquen reinar un contagio en el mismo.⁵

Dia 24 de maig se seguia l'evolució de la malaltia i Jaume Nebot passava visita amb el seu pare als malalts. Els facultatius «no dan mala clasificacion á las presentes enfermedades».⁶ Tot i això, el 27 de maig la Junta Provincial de Sanitat envia

humano que la misma peste» (pàg. 3). Un cop vist en perspectiva, a l'obra de Joana Sureda (1993, p. 21) s'escriu que Lliteras demostrà bon sentit clínic, que gràcies a ell es posà fi a una situació dubtosa, que mostra un gran aplom davant l'epidèmia i una gran autoritat per la seva certesa diagnòstica.

Un cop acabada la pesta i la desinfecció de Son Servera, el Dr. Joan Lliteras, únic metge de les poblacions de Son Servera i Sant Llorenç, amb gran preocupació per part dels serverins, tenia intenció de traslladar-se a Palma «con el objeto de ejercer allí su facultad por no serle aquí bastante productiva para su decente subsistencia, y qe en verificándose la separación del sitado facultativo [...] este Pueblo se quedara sin ningún facultativo qe pueda asistir a los dolientes existentes y qe le ofrezcan en lo subsecivo, ni menos para asistir y aconsejar á esta Junta municipal de Sanidad, tanto en lo relativa á la polisia de Salubridad p^a el resguardo de la salud publica como en caso fuese alterada esta por alguna enfermedad contagiosa qe tal vez sin facultativo haría iguales o mayores estragos qe tanto ajejo a este vecindario en los meses de Mayo, Junio, Julio y parte del de Agosto del año anterior 1820, dias aciagos en que el citado facultativo despresiendo decididamente su propia exm^a la propuso al bien general [...]». (AMSV. Sig. 1624, 84v.) Finalment, a finals del 1821 es traslladaria a Palma per atendre les necessitats que provocava «la epidemia en la Cap[pita]l de la Provincia qe no seria extraño llegase alguna chispa a este Pueblo [...]». (AMSV. Sig. 1624, 85v, 86) El trasllat a Palma de Lliteras faria quedar a «Son Servera y sus infelices moradores abandonados a merced de los males [...]». (AMSV. Sig. 1624, 87v.)

⁴ El 26 de maig el regidor de l'Ajuntament Batomeu Servera exposava davant la Junta Provincial de Sanitat la impossibilitat d'atendre les necessitats que imperaven a Son Servera a causa de la «falta de caudals en deposit» deguda a la relativa joventut de l'Ajuntament serverí. Notícia extreta de Llevant. *Quinzenari portaveu de l'Associació "Minerva" – Defensora dels interessos morals i materials d'Artà i sa Comarca* (1-X-1917, p. 1). Signava l'article Ll. Llietras.

⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE PALMA*; 27-V-1820, p. 6.

⁶ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE PALMA*; 27-V-1820, p. 7.

des de Palma un altre metge, el Dr. Miquel Pascual, per fer-ne una valoració⁷ i «al mismo tiempo calmar el desasosiego que puedan haber causado ciertas voces probablemente exageradas que han cundido en Palma y en el resto de la Isla».⁸ D'alguna manera se seguia sense detectar i minimitzant la gravetat de la malaltia que estava a punt d'acabar amb la vida de més d'un milenar de serverins i que s'estendria cap a Artà, Capdepera i Sant Llorenç tot causant també una grandiosa mortandad.

Dia 30 de maig el marquès de la Bastida, Guillem Ignasi de Montis, cap polític de les Balears, signava una circular de la Junta Superior de Sanitat de Mallorca que publicaria el *Diario Mercantil de Cádiz*⁹ (DMC) on s'informava tant de la visita dels metges artanencs a Son Servera com de l'enviament per part de la Junta de Sanitat d'un metge de la seva confiança per dictaminar el que trobassin oportú sobre la greu malaltia que havia florit allà. A Artà s'havia produït la mort d'una persona que procedia de Son Servera i a Manacor,¹⁰ una altra,¹¹ però s'havien comunicat les cases dels morts i les persones que havien pogut tenir contacte amb elles, i tot pareixia que estava controlat.

Tot i això s'acordà crear i establir un cordó sanitari que incloïa en el seu interior Son Servera, Artà, Manacor i Capdepera. Un altre cop el DMC, en una ordre de la Junta Superior de Sanitat de Cadis, explicava els treballs duits a terme pels metges comissionats a Son Servera. El Dr. Pascual informava que al poble només hi havia cinc homes malalts, tres dones i quatre nins: els homes, les dones i quatre dels nins pràcticament sense afectació; un dels nins amb un gangrenisme considerable al braç dret que avançava cap a l'aixel·la i una afectació que pareix que patia el Dr. Joan Lliteras era qualificada com una «erisipela en la nariz y labio superior de resultas de un tumorcillo en la parte izquierda é interior de aquella».¹² Les ma-

⁷ Les visites inicials que va fer el Dr. Pascual als malalts les va fer acompanyat per alguns regidors de l'Ajuntament serverí. SUREDA TRUJILLO, J.; *La pesta de 1820*. Pàg. 19. Editat per «El Tall», 1993.

⁸ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE PALMA*; 27-V-1820, p. 7.

⁹ Quan en aquest treball se citi aquest diari es farà amb les seves sigles DMC. Hem de tenir en compte a partir d'ara que les notícies que arribaven a Cadis ho feien considerablement més tard que les que arribaven a Barcelona.

¹⁰ Dia 9 de juny, en un ofici que les autoritats de l'illa envien a la Junta Superior de Sanitat de Catalunya, ja es descarta que Manacor sigui un dels pobles infectats i que a Artà, «si hubiera habido mas cuidado de parte de sus autoridades, es de creer se hubiera libertado tambien». De Sant Llorenç i Capdepera diu que «ambas gozan de perfecta salud». *Diario Constitucional de Palma*, 24-VI-1820, p. 1-2.

¹¹ Es tracta del cas de Mateu Rossell Parragó, que dia 27 de maig havia sortit de Son Servera on la seva esposa havia mort afectada per la pesta; havia passat per Sant Llorenç, on pareix que propagà la malaltia, i morí a Manacor dies després.

¹² El mateix Lliteras (1821, p. 6), en el seu informe escriu: «Postrado en cama de una erisipela flegomonosa, no pude dar parte á esa Junta superior, y por lo mismo nada se supo en Palma de tan infausta ocurrencia hasta el 24 en que este Ayuntamiento incluyendo el dicatámen que el día 21 dieron los médicos avisaba la dismunición de los enfermos.»

lalties s'atribuïen a les males condicions d'higiene i a la misèria existent a Son Servera i es redueix l'actuació medicinal a l'administració «de emético antimoniado en principio, los antisépticos, y rónicos en el curso de la enfermedad».¹³

A partir de llavors l'augment exponencial de les morts i dels infectats faria que els esdeveniments succeïssin a una gran velocitat i que des de la península es començàs a veure la malaltia de Son Servera com un perill present i imminent. El 5 de juny del 1820, en el suplement del *Diario Constitucional de Barcelona*¹⁴ (DCB) es publicava aquesta ordre del president de la Junta Superior de Sanitat de Barcelona, el Sr. José de Castellar:

La Junta Superior de Sanidad de esta Provincia ha dispuesto que se publique á la mayor brevedad un extracto puntual de todos los partes y documentos oficiales reunidos por el Presidente Gefe Político Superior, sobre la enfermedad contagiosa que ha aparecido en el Pueblo de Son Servera, situado en la costa de la Isla de Mallorca sobre el cabo de Pera, para noticia é ilustracion general, en un punto de tanta gravedad y que llama tan de cerca la atencion pública; pero entre tanto, debe asegurar á todos sus conciudadanos que el último parte oficial comunicado á la Junta Superior de Mallorca por el facultativo nombrado por ella para la inspección y analisis de esta enfermedad epidémica, trae consigo el carácter consolador de que esta dolencia es local, y una consecuencia de la miseria de aquellos habitantes, nutridos con alimentos insalubres, entregados por otra parte á la dejadez, á la incuria, y al abandono por su ignorancia y sus preocupaciones, pero no es la peste de levante ó del bubon como se habia anunciado en la misma Isla de Mallorca, difundiéndose esta desagradable noticia á todas las costas inmediatas.

Sin embargo de esto la Junta Superior cumpliendo con el mas sagrado de sus deberes adopta todas las medidas enérgicas que reclama la importancia de esta gravisima materia y recomienda la salud pública, como si el peligro fuese positivo como se creyó en los primeros momentos. Barcelona Junta Superior de Sanidad 5 de junio de 1820.¹⁵

Dia 12 de juny el DCB publicava els sis acords presos en la reunió de la Junta Superior de Sanitat de Mallorca, que signava el seu secretari, Francesc Pujol, i que s'havia duit a terme dia 3 de juny. En primer lloc, es feia ressò de l'informe rebut aquell mateix matí del Dr. Miquel Pascual, on informava que no podia trametre ni taula ni relació nosològica de les malalties a causa de la confusió i desordre existents, i que no li era possible descriure, diferenciar ni classificar la malaltia. Així mateix, manifestava que el miasma o els efluvis que desprenien els cossos dels malalts eren molt malignes i apuntava algunes de les causes que, segons el seu judici,

¹³ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 21-VI-1820, p. 2 i 3. L'ordre de la Junta de Sanitat de Cadis és signada dia 19 de juny.

¹⁴ Quan en aquest treball es citi aquest diari es farà amb les seves sigles DCB.

¹⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 5-VI-1820, p.5. La comunicació era de José de Castellar, però era signada «de orden de S.E.» pel secretari Antonio Buch.

havien afavorit que la malaltia sorgís i es propagués: les afeccions atmosfèriques i les seves ràpides mutacions atès que la vila estava circumscrita de muntanyes, les fortes calorades meteorològiques, l'extremadíssima passió d'ànims dels serverins, la seva vida laboriosa i de progressiva debilitat i l'escassetat d'aliments.¹⁶ Tot això havia fet que durant els dos darrers dies la malaltia hagués estat devastadora entre els que havien tengut contacte amb els malalts, tant físicament com per disposició; però el Dr. Pascual expressava que la malaltia es podria aïllar i que es podria acabar amb ella. Seguia informant que en aquells moments hi havia seixanta-vuit malalts, vint més que des del darrer informe, que havien mort set persones i que els únics que aguantaven bé eren els malalts dels carboncles gangrenosos.

Arran de les informacions i com a segon punt, la Junta acordava avançar el cordó sanitari que ja s'havia establert fins als límits de Son Servera, Artà i Capdepera, deixant a l'esquena Manacor i Sant Llorenç.

Com a tercer punt i amb motiu d'una carta escrita a Artà dia 27 de maig pel metge Geroni Quetglas, adreçada a Pau Sureda, també d'Artà, on informava que el vicari de Son Servera hi havia acudit amb la seva família per veure si podia curar-se de la malaltia que patia i que tenia por que dita malaltia es pogués estendre, s'acordava demanar a l'Ajuntament artanenc que facilitàs a la Junta, amb màxima claredat, quin tipus de malaltia patia el vicari i que a partir de llavors el metge Quetglas fos més exacte en els seus informes.

Com a quart punt, Joan Nicolau traslladava una carta del cura de sa Pobla, datada el 2 de juny, on es queixava que el poble de Muro s'havia negat a admetre els poblers per haver patit a sa Pobla la mort d'algunes persones greument malaltes.

En el cinquè punt es reorganitzava la Junta en seccions: l'executiva, que tenia com a vocal secretari el Sr. Manuel de Linaza; la de policia, amb els vocals secretaris Sr. Francesc Oleo i Sr. Rafael Gregorio de Veleña, i la secció facultativa, amb el Sr. Raymundo Frau com a vocal i el Sr. Francesc Pujol com a secretari.

I, finalment, el sisè punt de l'ordre del dia fou un acte d'agraïment a Tomàs de Verí per haver-se ofert voluntari per anar a comunicar verbalment diverses resolucions de la Junta a l'inspector general del cordó sanitari.

¹⁶ Segons s'escriu a Llevant (1-X-1917, p. 1): «Además els habitants d'aquest poble eren molt pobres, fins i tot miserables i per afegitó feia tres anyades que les cuites eren dolentes a mes no porer.»

La gravetat de la malaltia i les morts que havia provocat ja feu que totes les alarmes es posassin en marxa, tot i que encara no s'identificava la malaltia com la pesta bubònica o la *pesta del llevant*.¹⁷ Es torbaria encara uns dies crucials a identificar-se com a tal.¹⁸ De moment es comunicava que tot quedava reduït a una malaltia local i localitzada, i sorgida per la precarietat i per les mínimes condicions bàsiques en què es trobava la població de Son Servera i que tan explícitament enumera la comunicació de Castellar.

Però es té clar que es tracta d'una malaltia contagiosa greu i que es pot estendre a la resta de Mallorca i arribar al continent. Així, amb vista de les notícies que arriben de Son Servera, de la Junta Superior de Sanitat de Mallorca i dels òrgans de govern de les Illes Balears, la Junta Superior de Sanitat de la Província de Barcelona, el mateix dia 5 de juny, dictamina un ban que signa Antonio Buch, en nom de José de Castellar, on es posen en marxa catorze mesures que afectarien bàsicament les comunicacions marítimes, el comerç, l'activitat pesquera i el contraban, per tal d'evitar així el possible bot del germen de l'illa al continent.

En l'exposició d'arguments per justificar-les es deia que la malaltia s'havia estès ja als pobles d'Artà i de Manacor, i tornava a l'argumentari de causes a les quals s'atribuïen que la dolència hagués aparegut just on havia aparegut: la misèria dels seus habitants, la casta d'aliments poc saludables que menjaven, l'abandonament i poca cura que s'havia dispensat als primers malalts o la falta d'habitacions ventilades.¹⁹ Les catorze mesures adoptades, recollides en catorze articles, deien:

1º. Todo buque procedente de la isla de Mallorca segun lo prevenido en el reglamento de sanidad del año 1777, no será admitido y deberá trasladarse á la isla de Menorca para

¹⁷ La no-identificació més prest de la malaltia com a pesta bubònica és una de les grans crítiques argumentades que fa el «Ciudadano amante de su patria y de la humanidad» en la seva obra del 1821 on contesta a la del Dr. Lliteras i que ja hem referenciat en una nota anterior.

¹⁸ El DMC publica dia 21 de juny, p. 2 i 3, una ordre comunicada per la Junta Superior de Sanitat de la província de Cadis datada dia 19 de juny del 1820, on s'informa que la Junta de Sanitat de Mallorca diu que la malaltia «aparece no ser la del bubón ó peste levantina como se habia creido á los primeros avisos».

¹⁹ Un cop passada l'epidèmia, l'Ajuntament de Son Servera posà especial èmfasi a intentar solucionar aquestes situacions en acords presos en els plens consistorials. Per exemple, en el de dia 4 de gener es diu: «Atendiendo qe en tiempo del expurgo no se cortaron y sacaron fuera del Pueblo todas las hygueras zumbos qe tanto abundan é impiden la libre ventilacion de muchas casas y de sus desperdicios entrando en fermentacion perjudican la salubridad, ha acordado el Ayuntamiento qe en los dias festivos siguientes se empleé gente por turno, con caballerias y carros para cortar y extraher fuera del Pueblo. [...] Igualmente se ha acordado qe el mismo Ayuntamiento visite todas las casas con sus corrales, y Plazas y calles, preveniendo á los vecinos guarden el mayor aseo posible y sise observa qe alguna abitacion no tiene la ventilacion nesessaria hacer abrir ventanas, ensanchar ensanchar las que tengan hechas de Antemano ó qe se abrieron en tiempo de expurgo como y tambien hacer se ceg[u]en todos los ojos donde rerepliega estiercol ó se hace todo, vaciar todo el estiercol de las cuadras no pudiendo amontonar el estiercol al recinto del Pueblo ni á la immedicacion de los caminos rurales. Y que todas las semanas procuren extraer todo el estiercol fuera de la Poblacion barrer bien sus casas [...]» AMSV. Sig. 1624, 80-80v.

sufrir en el Lazareto de Mahon una rigurosa cuarentena.²⁰

2º. Todo buque procedente de las islas de Menorca é Iviza sufrirá una cuarentena de observacion de doce dias, á no ser que las noticias posteriores hagan indispensables otras medidas rígidas de precaucion.

3º. Los puertos habilitados en toda la costa de esta provincia para estraccion é importacion, solo serán cuatro, á saber: el de esta Capital, el de Palamós, el de Alfaques, y el de Tarra-gona.

4º. Los barcos pescadores no podrán permanecer en la mar, mas que durante el dia, ni separarse de la costa á mas distancia que la de cinco leguas cuando mas, para que puedan ser observados. Las horas en que podrán permanecer en la mar en la actual estacion, serán de las tres de la mañana hasta las ocho de la noche.

5º. Todo barco pescador que salga á la mar, no lo podrá verificar sin boleta competente de sanidad; y para que este requisito no ocasione perjuicios, se encarga el celo de la Junta municipal de sanidad que las haga dar sin el menor retardo, y sin derecho alguno. Los marineros que las hayan tomado deberán verificar su presentacion cada 24 horas, en la inteligencia de que el que así no lo verificase, será inmediatamente castigado, sin mas forma judicial que el hecho de la contravencion.

6º. El contrabandista y sus auxiliadores, encubridores ó vendedores de efectos de contrabando, serán castigados breve y sumariamente segun la gravedad del delito, como atentadores contra la salud pública; advirtiendole que la menor pena será la de cuatro años de presidio, pero al contrabandista y encubridor de efectos y géneros, y al que desembarcase fuera de los puertos habilitados, se le impondrá la mas severa que se contiene en el código de sanidad, precediendo un breve juicio.

7º. La casa donde se hallen almacenados géneros de algodón, de lana, de estambre, pieles y otros efectos susceptibles de abrigar el gérmen del contagio, será espurgada, se picarán las paredes, se levantarán los pavimentos y se quemarán los géneros inmediatamente, todo á costa del encubridor sin perjuicio de que experimente el dueño el rigor impuesto por las leyes sanitarias.

8º. Dentro de seis dias despues de la fecha de la publicacion de este bando en cada pueblo respectivo, tendrá cumplido efecto lo prevenido en el artículo anterior si los tenedores de esta clase de efectos no hacen manifestacion de ellos; en la inteligencia de que el ciudadano honrado no debe tener inconveniente alguno en facilitar el examen y registro de su casa atendida la importancia del objeto de la conservacion general, á que se dirige esta medida extraordinaria y provisional.

9º. En el caso en que algun barco intentase acercarse clandestinamente á la costa y resistiese á la fuerza local del cordón que se ha mandado formar, y no fuese esta bastante poderosa para rechazarlo, se tocará á somaten en el pueblo y demas inmediatos; en la inteligencia de que todo ciudadano útil estará obligado á presentarse y cooperar el exterminio de estos transgresores de las leyes sanitarias, bajo la pena de 25 libras de multa por la primera vez, y si se acreditase reincidencia faltando á esta importantísima cooperacion, será arrestado y se le formará proceso como sospechoso de proteccion á los enemigos públicos.

²⁰ La construcció del llatzeret de Maó havia estat aprovada el 1787 per Carles III i les obres duraren fins al 1817, només tres anys abans de la pesta de Son Servera.

10°. Todo alcalde constitucional ó autoridad local dará cuenta bajo su responsabilidad de cualquiera transgresion que advirtiese á los artículos anteriores; en la inteligencia de que las leyes sanitarias contenidas en el reglamento de 1771, y las órdenes posteriores que amplían ó modifican sus artículos, quedan en toda su fuerza y vigor.

11°. Si advirtiesen los alcaldes constitucionales ó cuales quiera individuo del ayuntamiento, ó recibiesen aviso por cualquiera habitante, de la existencia de algun contrabando, quedan autorizados para proceder al allanamiento de la casa y á la aprehension de los efectos y del dueño, dando cuenta á esta junta superior de sanidad para las providencias ulteriores sin perjuicio de lo prevenido en el artículo 7°.

12°. Quedan obligados los alcaldes constitucionales bajo su responsabilidad, que se hará efectiva, á dar cuenta por medio de requisitoria, si tuviese aviso de haber transitado por su pueblo algunos efectos de contrabando procedentes de la frontera ó de la costa, el cual será comunicado igualmente á los comandantes de armas que se hallen en la direccion que sigan los contrabandistas.

13°. Todo pasagero estará obligado á presentar su pasaporte al alcalde del pueblo donde pernoctase, refrendándolo los alcaldes ó regidor decano; en la inteligencia de que el transeunte que presente su pasaporte sin el requisito de haberse refrendado en el pueblo donde pernoctó en el dia anterior, será castigado con la multa de 6 libras aplicadas al armamento y vestuario de la milicia nacional, si solo fuese descuido.

El llatzeret de Maó vist des de la fortalesa de la Mola.

14°. Todos los procedimientos que esten en oposicion con los principios constitucionales del código fundamental, deben considerarse como medidas interinas, dictadas por la imperiosa y suprema ley de la conservacion general, y solo efectivas en este caso estraordinario.²¹

Es convertí en el gran llatzeret de l'Estat espanyol i acollia embarcacions tant de la Mediterrànea com també del comerç americà. En el llatzeret s'aplicaven programes medicohigiènics en lloc de ser destinat a pobres i a malalts. En lloc d'aixoplugar malalts tenia una funció preventiva de possibles contagis provinents de zones sospitoses o afectades amb algun tipus d'epidèmia.

²¹ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 12-VI-1820, p. 2 i 3. Posteriorment s'especificaria que pel que fa a l'article 3r la mesura només afectava la importació, que l'exportació era lliure, es reformava l'article 4t i no es permetia als pescadors que se separassin de la costa més de tres milles o una llegua. Un resum de les mesures també fou publicat pel DMC a 27-VI-1820, p. 3.

Dia 19 de juny la Junta Municipal de Sanitat de Cadis, en una ordre signada per Cayetano Valdés, cap superior polític de Cadis, també decretava que «la Junta de Sanidad de esta plaza observará con el mayor cuidado cuantos buques vengan de aquella isla, porque asi lo exigen las leyes sanitarias».²²

Les mesures pretenien impedir que la malaltia i el virus poguessin arribar al continent, fet que preocupava i molt les autoritats i ciutadans de la península, tot i que algunes veus mèdiques autoritzades, com la del catedràtic català D. Francesc Piguillem, en l'obertura del seu curs clínic, assegurava que la malaltia que afectava Son Servera, Artà i Sant Llorenç es podia aïllar fàcilment, com si estigués a qualsevol de les costes d'Àfrica o a algun altre país llunyà amb el qual es mantenien relacions mercantils.

Segons el doctor, el fet que el tipus de comerç que es tenia amb Mallorca, un comerç franc i obert, al contrari del que es tenia amb llocs de la costa d'Àfrica, Gibraltar, Malta i altres països remots on era majoritàriament clandestí i fora de la vigilància de les autoritats, afavoria clarament que des de Mallorca no arribassin mercaderies fora declarar i possiblement infectades, i afegia que «es preciso repetirlo: no padecerémos los males contagiosos si no nos traen su semilla por mas que los padezcan los habitantes de la isla mas vecina».²³

També és cert que en alguns moments les mesures, en certa manera, es relaxaren, com quan dia 22 s'anuncia que a partir d'aquell dia i fins dia 25 tots els ciutadans de Barcelona i el seu territori podran sortir i entrar lliurement encara que no tinguin el corresponent permís o salconduit expedit per Sanitat.

A part del ban, el DCB publicava una còpia de l'informe que la Diputació Provincial de les Illes, dia 4 de juny, remetia a la Diputació de Barcelona. Aquesta comunicació, signada per Guillem de Montis i pel prevere Miquel Salvà com a vocal secretari, començava parlant del contagi a Son Servera i a Artà i no descartava que en pobles veïnats també hi pogués existir el germen. Tot seguit, la Diputació Balear, tot recordant, sense especificar-ho, que feia només uns anys, durant la guerra del Francès (1808-1814), que a Mallorca s'havien refugiat milers de catalans que fugien del conflicte bèl·lic que colpejava Catalunya.²⁴

²² *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 21-VI-1820, p. 2 i 3.

²³ El discurs fou publicat en dues parts. La primera, d'on és agafada aquesta referència, es publicà al DCB dia 3 de juliol del 1820, p. 2, 3 i 4, i la segona part es publicà el 5 de juliol, p. 1.

²⁴ Durant aquest període alguns càlculs, per ventura una mica exagerats, diuen que es refugien a Mallorca entre 30.000 i 40.000 persones procedents majoritàriament de Catalunya, València, Múrcia i Cartagena. De 1808 a 1810 només es desplacen a Mallorca certs elements de població privilegiada, però a partir de llavors, sobretot després

Invoca de los generosos Barceloneses un pronto socorro de dinero por via de préstamo para hacer mas llevadera la triste suerte de Mallorca. En circunstancias ménos críticas enjugáron los mallorquines las lágrimas de los catalanes; y no lo decimos para recordar servicios que damos por bien empleados, sino para significar á V.E. que contamos con preferencia con esos ilustres ciudadanos, que por haber vivido en este mismo suelo, se mostrarán mas inclinados á socorrer estos infelices pueblos que ellos han visto y conocido [...].²⁵

I és que, com també publicava dies després el mateix diari, «Epidemias. Tres cosas decia un sabio pueden destruirlas: El oro, el fuego y la horca.»²⁶ Amb aquesta comunicació se cercava *el oro*, però no faltaren tampoc veus, com ja veurem, que demanaven el foc o la forca.

Però abans d'abordar el problema econòmic que tant preocupava el DCB, era primordial transmetre les ordres, disposicions o mesures per evitar que l'epidèmia pogués arribar a les costes catalanes. En certa manera, en aquells moments, se sentien amenaçats i vulnerables. Es parlava de reforçar la vigilància a les costes per evitar que cap tipus de mercaderia, legal o de contraban, i cap tipus d'embarcació arribàs a les seves terres.

Així, es dictava un ban, de dia 5 de juny, on la Junta de Sanitat establia les anomenades «Guàrdies de sanitat» que s'encarregarien de fer de la costa un lloc segur. Aquestes guàrdies es feien extensives a tothom, sense que valguessin ni furs, ni privilegis, ni classes socials. A cada mil vares,²⁷ a la costa hi havia d'haver una

de les victòries franceses a Tortosa i a Tarragona, el flux de fugida cap a Mallorca fou massiu. La majoria s'instal·len a Palma quan la ciutat tenia una població d'uns 36.000 habitants. Això causa una gran crisi de subsistència, de queviures, assistencial, sanitària, etc., que l'Administració ha de solucionar com bonament pot. Segons dades que ens ofereix Lluís Roura a «Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans» volum 6 de *La gran transformació 1790-1860*, p. 219, les dades de refugiats catalans per províncies són: de Barcelona registra 535 famílies amb 1.275 persones; de Tarragona, 328 famílies amb 802 persones; de Lleida, 30 famílies amb 71 persones; i de Girona, 64 famílies amb 156 persones. Roura, en la mateixa obra, p. 218, redueix el total de refugiats entre 1808 i 1814 a 12.000. Hem de tenir en compte que les Balears i Cadis foren els dos únics territoris de l'Estat no ocupats per les tropes franceses. En la crida que fa la Diputació de Barcelona per tal d'animar els seus conciutadans a fer donacions econòmiques d'ajuda a Mallorca es demanen «¿Cuántas familias de esta provincia encontraron en las islas un seguro asilo contra la fiera de los ejércitos franceses?» (DCB; 14-VI-1820, p. 4)

²⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*. 12-VI-1820, p. 4. També fou publicat pel *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 27-VI-1820, p. 2. Notícies com aquestes eren publicades, a més, per altres diaris de l'època, però pràcticament sempre amb alguns dies de retard respecte de quan es publicava en el *Diario Constitucional de Barcelona*. Per exemple, aquesta notícia és publicada dia 22 de juny del 1820, pàg. 152, en el daire editat a Madrid *El Universal Observador Español*, considerat com el millor i més modern de l'època, segons llegim a <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id%3A0003616615> [consulta en xarxa: 1-V-2017], i que també farà un seguiment del procés de la pesta de Son Servera.

²⁶ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 23-VI-1820, p. 4.

²⁷ La vara era una mida de distància equivalent a 3 peus. En els diferents llocs de l'Estat la vara tenia mides diferents, però oscil·laven entre el que equivaldria a uns 800 metres actuals. La vara d'Alacant eren 0,8359 m; la de Terol, 0,768 m; la de Burgos, 0,835905 m.

barraca amb tres o quatre homes, dos militars i una o dues persones de resguard. Es nomenaren tres comandants generals: un per a la costa de llevant, que tenia a les seves ordres els caps establerts a Mataró i Palamós; un altre per a la de ponent, que tenia els caps de Vilanova i Cambrils, i un tercer que cobriria des de Llobregat a Besós. I s'ordenà igualment que a les barraques de vigilància hi hagués sempre un sentinella i que durant el vespre fessin la ronda d'una barraca a l'altra per tal d'establir una sèrie de senyals per si la nit era molt fosca i per poder-se identificar.

I és que les notícies que arribaven del Dr. Pascual i que publicava tant el DCB²⁸ com el DMC²⁹ no eren gens bones. S'exposaven dades de dia 29 de maig fins a dia 4 de juny. Dia 29 de maig hi havia vint-i-set malalts i ja havien mort cinc persones. Dia 30 es parlava de vint-i-vuit malalts i quatre morts des de l'anterior informe. Dia 2 hi havia quaranta-vuit malalts i els morts ja eren tretze. En l'informe de dia 3 els malalts ja eren seixanta-vuit i hi havia set morts més. I en els informes dels dies 3 i 4 ja es dona per fet que el contagi de la malaltia, que es qualificava de maligna, contagiosa i molt mortífera, ja havia arribat a Artà i que a causa de la confusió molts de mallorquins s'havien escampat per tota l'illa i s'havia pres la decisió d'incomunicar la capital, Palma,³⁰ a més de reforçar el cordó sanitari que envoltava Son Servera i Artà.

Dia 13 de juny el DCB, pàg. 2 i 3, publicava una còpia de l'informe original que el mateix Dr. Pascual havia tramès dia 29 de maig a la Junta de Sanitat i al cap polític de les Balears. En ell confirmava que ja a final de maig s'havia fet efectiva la incomunicació amb Palma i que això havia augmentat encara més el terror entre els habitants dels nuclis afectats. Indicava també que els membres de l'Ajuntament constitucional de Son Servera tenien una actuació ineficaç davant la greu situació que es vivia i els qualificava «de ineptos por su impericia, ó bien por su actual atolondramiento» i que la causa es veia agreujada encara més per la divergència en les opinions dels metges que havien de valorar la malaltia, la seva causa i prescriure'n el possible remei. Qualificava la malaltia de «pútrido-atáxicas malignas de género contagioso» que s'acompanyaven de deliris des d'un primer moment, pèrdua de força, afectació del sistema nerviós i glandular, inflamació de glàndules, cardialgia en alguns infectats, petèquies liars i en alguns casos bòfigues en les extremitats inferiors o superiors. També havia observat dos malalts amb carboncles gangrenosos de consideració i en un dels fragments comentava que la «bàrbara

²⁸ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 12-VI-1820, p. 4.

²⁹ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 27-VI-1820, p. 1, 2 i 3.

³⁰ En aquell temps, per fer el trajecte Son Servera-Palma es tardaven unes 12 hores. *Diario Constitucional de Palma*; 28-VI-1820, p.1.

costumbre» dels malalts de no avisar el metge fins a l'extrema necessitat havia agreujat l'epidèmia que es patia.

A més, tornava a oferir dades de malalts i morts: dotze malalts greus, quinze nous malalts, i una nina i quatre homes i dones morts. Comentava que s'havia hagut d'enfrontar amb l'Ajuntament per permetre que els malalts sortissin de les seves cases per poder respirar aire fresc, «dado que es absolutamente imposible respirar en sus madrigueras ó dormitorios en donde ni hay agujero alguno, ni puede absolutamente entrar luz del dia».

Enumerava, així mateix, sis punts que creia imprescindibles davant la situació que es vivia: primer, s'havien de cercar quatre fossers que s'encarregassin de traslladar i d'enterrar els cossos, i que havien de rebre una gratificació especial ja que no podien tenir contacte amb la resta del poble; segon, que qualsevol casa on hi hagués un mort hauria de quedar incomunicada i hauria de ser l'Ajuntament qui s'encarregàs de la seva manutenció; tercer, que on hi hagués malalts o morts es traguessin a defora de la casa mobles i roba perquè es ventilassin, i que es marcassin les cases on això passàs perquè la gent sana pogués allunyar-s'hi; quart, que cada casa on hi hagués d'anar el metge tengués vinagre preparat perquè el facultatiu es pogués rentar les mans i que s'esquitxàs la casa amb vinagre i es cremàs romaní a les portes principals d'aquests habitatges; cinquè, que l'Ajuntament tengués provisions suficients de vinagre, vi, aiguardent, pa de pessic, carn, pa i resta d'aliments necessaris per a la subsistència dels malalts i dels que estiguessin en quarantena; i sisè, que l'apotecari informàs de les medicines de què disposava i que tengués quina bona, càmfora, tàrtar emètic, àcid sulfúric, sucre i mostassa per a tot el temps que fes falta, a més d'afegir que:

Todas estas precauciones se han tomado á fin de contener en lo posible los estragos que ocasionaria esta enfermedad si se abandonara al capricho y estúpida apatía de estos incultos salvages, cuya mayor parte prefiere el morirse á sujetarse á tomar caldo, ni medicina alguna displicente.

Igualment demanava que les autoritats provincials aportassin els medicaments i recursos, ja que les municipals no ho podien assumir, «hallándose este ayuntamiento sin un cuarto», i demanava que li enviassin un dissector anatòmic i instrumental per poder fer autòpsies i veure quins òrgans interiors afectava la malaltia.

Davant aquesta evident precarietat, la falta de mitjans que existien a Son Servera i a l'illa en general i, segurament, mogut per un sentiment d'estima cap a Mallorca i cap al proïsme, el DCB, el mateix dia 13, publicava un escrit d'algú que signava

amb el pseudònim de «Un ciudadano constitucional castizo», on demanava l'obertura d'una subscripció popular perquè els barcelonins i catalans en general poguessin ajudar els mallorquins que feia tan poc que havien acollit tots aquells catalans que fugien de la seva terra a causa de la coneguda guerra del Francès (1808-1814). A més, feia una crida específica a la comunitat eclesiàtica, regular i monacal perquè contribuïssin a un acte tan cristià com humà, tal i com ho qualificava.

En la mateixa línia d'ajuda cap als mallorquins, el mateix diari barceloní, un dia després, escrivia: «Salud pública: De Paris vinieron un par de facultativos comisionados para observar la epidemia de Cádiz; ¡cuando embiamos nosotros otro par á Mallorca con el mismo objeto?»³¹

Però no només això. Aquest mateix dia 14 i donant resposta a les sol·licituds i demandes d'ajudes econòmiques procedents de diversos llocs, sobretot des de les institucions mallorquines,³² el DCB, pàg. 3 i 4, publicava un ofici datat dia 12 de juny on el vicesecretari de la Diputació Provincial de Barcelona, Joaquín Viñals, en nom del seu president, José de Castellar, feia saber que davant l'esgotament de fons públics de Mallorca i veient que els pocs que quedaven a l'illa s'havien de destinar a armament i vestuari de les milícies nacionals, per tal de socórrer els germans mallorquins i per aturar el desolador contagi que tan de prop els amenaçava s'obria una subscripció popular en forma de préstec a la població barcelonina de tota casta i condició reintegrable posteriorment per part de la Diputació balear.³³ A tal efecte, es nomenaven els senyors Pablo Miralda i companyia, comerciants de la ciutat que tenien estada al carrer Ample, per tal de recaptar totes les donacions. Dia 16 es publicava³⁴ una llista amb les donacions rebudes els dies 13 i 14, els dos dies posteriors a l'obertura de la recaptació. Hi trobam donacions de diferents tipus: nominals, anònimes, d'entitats, de religiosos, de l'exèrcit, de grups de treballadors... En total, només en aquests dos dies ja s'havien recaptat 2.211 duros de pes fort, 1 real i 8 maravedís amb donacions que anaven des dels 500 duros de D. Pedro Gil fins a la feta per un donant anònim que es consignava com «de un ciudadano» d'1 duro, 1 real i 8 maravedís. Un total de seixanta-set donacions aquests dos primers dies, de la procedència més diversa i variada. A partir de lla-

³¹ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 14-VI-1820, p. 4.

³² Vegeu, si teniu oportunitat, la demanda que fa Guillem de Montis a la Junta Superior de Sanitat de Catalunya dia 9 de juny en el *Diario Constitucional de Palma*, 24-VI-1820, p. 1-3.

³³ Podeu llegir la carta que envià José de Castellar a Guillem de Montis per informar-lo que s'havia obert la subscripció en el *Diario Constitucional de Palma* 25-VI-1820, p. 1 i 2, i la resposta que li donen les autoritats mallorquines en el mateix diari de dia 26-VII-1820, p. 1 i 2.

³⁴ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 16-VI-1820, p. 3 i 4.

vors es deixarien de publicar les llistes nominals dels donants i només se'n publicarien els totals. Dia 20 de juny³⁵ es publicava, per exemple, la recaptació de dia 15, 16 i 17. Per donatius hi havia recaptats 3.168 ps. fs., 8 rs., 33 ms. i en préstec, 1.695 ps. fs. Que sumat al que ja es tenia amb anterioritat sumaven 4.185 ps. fs., 2 rs., 7 ms. com a donatius i 2.889 ps. fs. 8 rs. en concepte de préstec.³⁶

Retornant a dia 14 de juny, el DCB publicava que arribaven a la ciutat comtal noves notícies de la mà de diferents embarcacions que portaven nous informes de la Junta de Sanitat. Aquest dia les notícies les portà el patró Ignasi Feliu, que arribava a les costes catalanes amb la seva xàvega *Nuestra Señora del Carmén*. L'informe que es traslladava a la Junta Superior de Sanitat de Barcelona i que també publicaria el DMC³⁷ era el següent: a Son Servera la malaltia ja s'havia estès de manera que era present a tots els carrers i places de la localitat. Dia 5 de juny ja s'hi comptaven més de cent cinquanta morts. A més, els que havien rebut els sants olis per estar en greu i evident perill de mort eren vint-i-dos dia 3, catorze dia 4, quinze dia 5 i dotze dia 6, només comptant fins a les 11 del matí; i s'enterraren aquest dia 6 vint cadàvers. Dia 7 hi havia nou morts més i trenta malalts nous, cosa que sumava un total de setanta-nou malalts, trenta-sis de gravetat.³⁸ A Artà s'havien tapiat dos carrers. Dia 7 hi hagué catorze morts des de l'informe anterior, del qual no tenim referències, sis nous malalts i en total hi havia

Especie de Oro	Banco de España	Papel de Banco	Papel de Comercio	Papel de Cédula
A las 12 de la M.	100 p. 72	72 p. 100	100 p. 72	72 p. 100
A las 12 de la N.	100 p. 66	66 p. 100	100 p. 66	66 p. 100
A las 6 de la V.	100 p. 66	66 p. 100	100 p. 66	66 p. 100

Capçalera del *Diario Mercantil de Cádiz*.

³⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 20-VI-1820, p. 4.

³⁶ A Mallorca també es feia recaptació de donatius que anava publicant, per exemple, el *Diario Constitucional de Palma*. Igualment a partir d'una circular del Govern Superior Polític de les Illes Balears, datada dia 4 de setembre i confirmada el 18 del mateix mes i signada per Guillem de Montis, els ajuntaments havien de destinar un 1 % per a despeses generals de sanitat i que «Por ahora y para precaver dificultades que demoren el cumplimiento de la contribución del uno por ciento, la Diputación es de sentir que los pueblos hasta ahora sufragáneos se sujeten con respecto á dicho reparto á sus matrices, como lo verifican por este año con la contribución general [...]» AMSV. Sig 352/1.

³⁷ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 27-VI-1820, p. 3 i 4.

³⁸ La quantitat de persones que morien diàriament i les preocupacions per intentar erradicar la malaltia impediren fins i tot que es dugués un registre diari del nom de les persones que eren vençudes per la malaltia. No fou fins al desembre del 1821 quan l'Ajuntament acordà «[...] Teniendo en consideracion de qe en esta Villa no se anotaron en el libro de difuntos de la Iglesia los qe morían de la epidemia padecida en el año 1820 [...] Acordado qe Dn Fran[cis]co Servera actual Alcalde Constitucional y Presidente en esta sesion adquiriendo cuantas noticias fuesen posibles y necesarias formase una lista del numero de casas especificando en cada una los muertos que hubo de la espresada epidemia poniendola tan conforme como podiera [...]» AMSV. Sig. 1624, 92v-93.

setanta-tres malalts. A Sant Salvador hi havia cinquanta-quatre malalts i al Llatzeret de Bellpuig, entre malalts confirmats i sospitosos, n'hi havia vuitanta-dos. A Manacor i a Sant Llorenç, en aquells moments, encara es gaudia de salut i la malaltia no havia arribat.

Del mateix 14 de juny i per una notícia procedent de Barcelona, però publicada a finals de mes pel DMC, sabem que la Junta Superior de Sanitat de les Illes Balears donava les més expressives gràcies a cinc religiosos observants d'Artà que voluntàriament havien passat a Son Servera per administrar tot tipus de serveis als infectats, tot seguint l'exemple d'altres seculars, regulars i del seu propi prelat que havien oferit tots els seus béns perquè fossin venuts i amb els diners recaptats poder assistir els malalts, les viudes i els orfes. Fins i tot s'havia ofert personalment per anar a assitir al malalts, però «La Junta no accedió á este último sacrificio de un prelado eminente que tanto interesa á sus diocesanos y á la Nacion entera, y que recuerda los siglos mas gloriosos de la iglesia y un digno sucesor de los santos apóstoles.»³⁹

Mentrestant, les mesures del ban dictat dia 5 d'aquell mes de juny per Castellar no eren acomplides per tots els ciutadans; per això, dia 13 de juny els batles constitucionals de Barcelona, Narcís Sans i Rius i Honorat Puig, han de fer una crida perquè els ciutadans declarin, tal com manava per exemple l'article 7è, les mercaderies que transportaven o que tenien emmagatzemades els seus batles de barri, o si no serien sancionats tal com previa el mateix ban. A més, pareix que a finals de juny s'expedien unes mal anomenades cèdules de sanitat al preu de 2 quarts «con las señas en blanco que se dan al primero que llega en la casa de la ciudad».⁴⁰

Dia 21 de juny el DCB, pàg. 4, seguia aportant dades que li arribaven des de Mallorca i que també publicaria posteriorment el DMC.⁴¹ L'informe havia arribat a Barcelona dia 20 horabaixa i arribava fins al dia 16, però el diari només oferia les dades de dia 14 dient que a Son Servera hi havia trenta-nou morts i noranta-tres malalts, i a Artà, catorze morts i quaranta-dos malalts.⁴² Afegia que la malaltia era realment mortífera i que no hi havia salvació per a qui la patia, tot i que, segons el diari, «Felizmente está circunscrito á los puntos de Artá y Son Servera y se cuenta con que acabará con todos aquellos habitantes. Si por una fatalidad ó por negli-

³⁹ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 28-VI-1820, p. 3.

⁴⁰ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 26-VI-1820, p. 4.

⁴¹ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 4-VII-1820, p. 2.

⁴² En l'informe publicat dia 22 i que s'utilitza per elaborar les taules, que posteriorment oferesc, dia 14 a Artà es compten 13 morts i no 14.

gencia ó por una criminal tolerancia se estiende al continente, los desastrosos resultados no son muy dificiles de inferir.»

A partir de dia 22 la classificació de morts, convalescents, curats, malalts nous, malalts existents i malalts de gravetat és bastant més clara i es comencen a publicar aquestes taules.⁴³ Dia 22 s'aporten les dades dels dies 9, 10, 11, 12 i 14, amb l'especificació que pareix que les de dia 14 recullen les dades de dia 13 i de dia 14. Dia 26, les dades des de dia 15 fins a dia 20, on per primera vegada s'inclouen estadístiques de la malaltia a Sant Llorenç i d'on s'especifica que «el dia 19 se supo que habia prendido el contagio en este pueblo de S. Lorenzo».⁴⁴ També el DMC informava que segons notícies procedents de Barcelona, de dia 12 de juny, havien sabut que «el contagio ha prendido en Artá i se recela de S. Lorenzo».⁴⁵ Dia 4 de juliol es publiquen les dades de dia 21 a dia 27, ambdós inclosos, on ja només s'informa dels morts i dels curats, i també es comencen a incloure dades de Capdepera. Dia 10 de juliol es publiquen les notícies que les autoritats de Mallorca havien fet arribar a través del llaüt de Josep Vidal, relatives a l'estat de la malaltia dia 2 de juliol. A Son Servera, Artà i Capdepera seguia fent estralls. però s'informava, i les dades pareix que ho confirmen, que a Sant Llorenç estava controlada. Dia 13 es publiquen els informes relatius als dies 3, 4 i 5 de juliol. De Capdepera no es rep l'informe de dia 3, únicament els de dia 4 i 5, i per primera i única vegada es publiquen les dades relatives al campament hospital que s'havia instal·lat a Son Servera i que s'oferien com a dades independents de les de Son Servera poble. Dia 21 de juliol es publicaven les dades relatives al període entre dia 3 i dia 15 de juliol, per la qual cosa algunes dades se solapaven amb les que s'havien rebut dia 13. Les traslladava a Barcelona Josep Vidal amb el seu llaüt correu.

En aquest període hi hagué 470 morts entre els quatre pobles: 172 homes, 175 dones i 133 infants. Mentre que dels curats: 35 homes, 41 dones i 44 infants; i

⁴³ Les dades que s'ofereixen per a la confecció de les taules foren publicades en els dies indicats pel DCB. El DMC es feu ressò del que es publicava a Barcelona i publicà les dades preses de manera idèntica del DCB. El DMC publicà dia 7 de juliol les dades relatives als dies 9, 10, 11, 12 i 14 de juny referents a Son Servera i a Artà; dia 25 de juliol, les dades referents a dia 2 de juliol; dia 28 de juliol, les referents als dies 3, 4 i 5 de juliol; dia 4 d'agost publicà les dades corresponents al període comprès entre el 3 i el 15 de juliol; dia 11 d'agost, les del període del 16 fins al 20 de juliol; dia 15 d'agost publicà les dades que corresponen al període entre el dia 21 i 27 de juliol; dia 22 d'agost es publicaren les dades corresponents als dies entre el 28 de juliol i l'1 d'agost; dia 5 de setembre es publicaren les dades relatives als períodes entre el 2 i el 8 d'agost i entre el 9 i el 15 del mateix mes; dia 16 de setembre es publicaren les dades compreses entre el 16 i el 23 d'agost; i dia 20 de setembre, les corresponents entre els dies 24 i 31 d'agost.

⁴⁴ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 26-VI-1820, p. 3. És la primera referència que he localitzat en el DCB que parli de la malaltia a Sant Llorenç.

⁴⁵ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 27-VI-1820, p. 1.

malalts existents el darrer dia, és a dir, dia 15 de juliol: 73 homes, 89 dones i 50 infants, 111 malalts de gravetat.

Dia 28 l'informe del període entre dia 16 i dia 20, arribat a Barcelona amb el llaüt S. José de Jaume Llull, especificava que no s'havia rebut informació de Capdepera de dia 17. En el DMC s'especificava que en aquest període havien mort 39 homes, 38 dones i 22 infants; malalts curats: 17 homes, 22 dones i 11 nins. Dels 194 malalts que hi havia el darrer dia, 67 eren homes, 73 eren dones i 49 eren infants, 86 en total de gravetat.

ESTADO DE LA EPIDEMIA DE MALLORCA.			
El laud-correo Ntra. Sra. del Cármen, su patron Bernardo Oliver llegó ante ayer de Mallorca con pliegos para el gobierno y la correspondencia para el público. Segun los oficios de aquel Sr. Gefé Político de fecha 29 del pasado y partes que incluye de los pueblos contagiados desde el día 21 al 27 de julio, continua minorando la peste, siendo el resultado de su último estado y progreso, el siguiente.			
	Muer- tos.	Cura- dos.	Conva- lecien- tes.
Son Servera.	3	30	8
Artá.	52	56	49
San Lorenzo.	0	0	0
Cap de Pera.	7	21	26
	62	107	
Los nuevamente acometidos fueron 121.			

Detall de com se solien presentar les estadístiques dels afectats de pesta al llevant mallorquí en la premsa estudiada en aquest treball. (*Diario Constitucional de Barcelona*, 2-VIII-1820, p. 4).

Dia 2 d'agost arribaven a través del llaüt correu Ntra. Sra. del Carmen, del patró Bernat Oliver, les dades relatives al període que va des de dia 21 fins a dia 27: els nous afectats eren 121. El DMC també afegia que entre les dades s'inclouïen les de dia 17 referents a Capdepera que en l'informe anterior no havien arribat. També indicava que el total de morts la darrera setmana eren 62 i que el darrer dia el nombre de malalts era d'11 a Son Servera, 2 a Sant Llorenç i 30 a Capdepera, i que n'hi havia 10 de gravetat. Artà en tenia 111 el dia 25, però no s'havien rebut els informes de dia 26 i 27.

Dia 9 d'agost es publiquen les dades que aporta altre cop Josep Vidal arribat al port de Barcelona amb el seu llaüt, que comprenen des de dia 28 de juliol a l'1 d'agost. A banda de les dades reflectides en les taules, s'informava que els nous infectats eren 18 i que des del principi del contagi ja es comptaven 1.902 morts, i que en aquest informe s'inclouïen les dades d'Artà que faltaven a l'anterior. Només informaven dels malalts existents el darrer dia: a Son Servera, 8; a Artà, 41; a Sant Llorenç, 2; i a Capdepera, 25. 37 de gravetat, mentre que en els altres pobles de l'illa se seguia gaudint de la més completa salut.

Dia 22 d'agost es publicaven les dades rebudes a Barcelona del període de dia 2 a dia 15 d'agost, on s'informava que el total de morts ascendia a

1.914. Les notícies havien arribat en dos informes diferents. El primer el portava Bernat Oliver amb el seu llaüt i comprenia les dades entre els dies 2 i 8 d'agost; i el segon el dugué Josep Vidal i eren les dades entre dia 9 i 15 d'agost. El DCB les unificava i publicava una suma de totes les dades, de dia 2 a 15 d'agost; en canvi, el DMC mantenia la dinàmica de publicar els informes per separat i d'aquí agafam les dades per a l'elaboració de les taules.

Dia 7 de setembre el DCB publicava un altre informe sobre els morts i malalts de la pesta. Havia arribat amb els llaüts *Nra. Sra. del Carmen* i el *S. José* de Bernat Oliver i Josep Vidal, respectivament, que comprenien des de dia 16 a dia 31 d'agost: 30 morts més que els registrats fins a l'informe anterior.

El DMC tornava a subdividir en dues parts la informació d'aquest període: el primer, entre dia 16 a dia 23 d'agost; i el segon, entre els dies 24 i 31 del mateix mes.

Dia 17 de setembre es publicaven les dades relatives al període de dia 1 a dia 10 de setembre, que de nou Bernat Oliver, amb el llaüt *Nra. Sra. del Carmen*, havia duit a Barcelona. Dia 24 de setembre es publicaven les dades del període comprès entre dia 11 i dia 17 de setembre, que havien arribat un dia abans amb el llaüt *S. José* de Josep Vidal. I dia 9 d'octubre, amb notícies arribades amb el llaüt de Bernat Oliver, les dades de dia 18 a dia 26 de setembre. Dia 13 d'octubre es publicava el darrer informe que publicaria el DCB i que havia arribat des de Mallorca, aquesta vegada portat per Josep Vidal amb el seu llaüt, i corresponent al període de 27 de setembre al 3 d'octubre, on ja només es registra un mort a Artà i els malalts existents estan amb una salut perfecta.

TAULES DE DADES⁴⁶

De Son Servera

	Morts	Convales- cents	Curats	Malalts nous	Malalts existents	Malalts greus
JUNY						
Dia 9	12	24	1	32	78	
Dia 10	14	28	4	25	81	36
Dia 11	13	8	4	26	72	30
Dia 12	17	6	5	35	93	38
Dia 14	39	2	2	37	93	70
Dia 15	34	2	0	42	107	80
Dia 16	38	5	0	27	96	61
Dia 17	36	2	0	36	96	62
Dia 18	20	2	0	25	104	73
Dia 19	42	4	1	11	72	48
Dia 20	27	6	1	8	52	31
De dia 21 a dia 27	112		8			
JULIOL						
Dia 2	9	2	1	1	49	159*
Dia 3	8	5	2	8	31	
Dia 4	2	2	0	0	10	
Dia 5	2	0	0	1	9	
De dia 3 a dia 15	54		48		55	
De dia 16 a dia 20	3	20	7	5	37	
De dia 21 a dia 27	3		30		8	
De dia 28 de juliol a dia 1 d'agost	0		20		0	
AGOST						
De dia 2 a dia 8	1		17		0	18*
De dia 9 a dia 15	0		3		0	12*
De dia 16 a dia 23	0		6		0	
De dia 24 a dia 31	0		5		0	
SETEMBRE						
De dia 1 a dia 10	0		2		0	
De dia 11 a dia 17	0		2		0	
De dia 18 a dia 26	0		0		0	1*
De dia 27 de setembre a dia 3 d'octubre	0		0		0	

⁴⁶Quan al costat del nombre de *malalts greus* apareix un asterisc (*) significa que és el total de malalts greus als quatre pobles. En aquests casos ni el DCB ni el DMC feien la separació entre els pobles i oferien el nombre global, i així el tenim reflectit en les taules.

De Son Servera, Campament i Hospital⁴⁷

	Morts	Convales- cents	Curats	Malalts nous	Malalts existents	Malalts greus
JULIOL						
Dia 4	7	9	5	15	27	
Dia 5	6	6	0	17	32	

D'Artà

	Morts	Convales- cents	Curats	Malalts nous	Malalts existents	Malalts greus
JUNY						
Dia 9	7	3	0	7	84	Tots
Dia 10	3	19	3	0	78	
Dia 11	5	1	0	0	72	Tots
Dia 12	6	4	1	1	62	
Dia 14	13	3	0	3	42	Tots
Dia 15	11	0	0	12	43	Tots
Dia 16	13	0	0	16	46	Tots
Dia 17	13	9	4	26	47	Tots
Dia 18	18	8	4	38	55	Tots
Dia 19	16	2	0	37	84	Tots
Dia 20	35	2	1	26	82	Tots
De dia 21 a dia 27	193		24			
JULIOL						
Dia 2	32	2	2	27	131	159*
Dia 3	36	3	2	44	134	
Dia 4	26	4	4	34	135	
Dia 5	31	2	3	42	140	
De dia 3 al dia 15	340		51		117	
De dia 16 a dia 20	85	27	22	120	125	
De dia 21 a dia 27	52		56		49	
De dia 28 de juliol a dia 1 d'agost	21		33		26	
AGOST						
De dia 2 a dia 8	14		14		31	18*
De dia 9 a dia 15	7		7		20	12*
De dia 16 a dia 23	1			1		
De dia 24 a dia 31	2		1		18	
SETEMBRE						
De dia 1 a dia 10	2		3		13	
De dia 11 a dia 17	0		5		8	
De dia 18 a dia 26	0		5		3	1*
De dia 27 de setembre a dia 3 d'octubre	1		2		0	

⁴⁷Segons llegim a SUREDA TRUJILLO, J. (1993), p. 19, s'havien establert dos campaments per observar els malalts: un a Sant Jordi i un altre a Son Corb. Miquel Pascual (*idem*, p. 21) era l'encarregat sanitari del de Son Corb i Serafi Nebot s'encarregava de l'assistència dels malalts dins el nucli urbà.

De Sant Llorenç⁴⁸

	Morts	Convales- cents	Curats	Malalts nous	Malalts existents	Malalts greus
JUNY						
Dia 17	2	0	0	0	4	2
Dia 18	4	0	0	1	1	1
Dia 19	1	0	0	0	0	0
Dia 20	0	0	0	3	3	0
De dia 21 a dia 27	1					
JULIOL						
Dia 2	0	0	0	0	2	159*
Dia 3	1	0	0	1	2	
Dia 4	0	0	0	1	3	
Dia 5	0	1	0	0	2	
De dia 3 al dia 15	4		1		1	
De dia 16 a dia 20	1	0	0	2	2	
De dia 21 a dia 27	0		0		0	
De dia 28 de juliol a dia 1 d'agost	0		0		1	

De Capdepera

	Morts	Convales- cents	Curats	Malalts nous	Malalts existents	Malalts greus
JUNY						
De dia 21 a dia 27	4					
JULIOL						
Dia 2	3	2	0	10	30	159*
Dia 4	11	10	1	8	37	
Dia 5	12	4	2	7	26	
De dia 3 al dia 15	72		20		39	
De dia 16 a dia 20	10	4	14	15	30	
De dia 21 a dia 27	7		21		26	
De dia 28 de juliol dia 1 d'agost	0		15		13	
AGOST						
De dia 2 a dia 8	5		6		17	18*
De dia 9 a dia 15	0		11		9	12*
De dia 16 a dia 23	0		2		4	
De dia 24 a dia 31	0		3		4	
SETEMBRE						
De dia 1 a dia 10	0		2		1	
De dia 11 a dia 17	0		0		1	
De dia 18 a dia 26	0		1		0	1*
De dia 27 de setembre a dia 3 d'octubre	0		0		0	

⁴⁸ Les dades relatives a Sant Llorenç a partir del mes d'agost segueixen oferint-se tant en el DCB com en el DMC i sempre, en tots els camps, marca 0. Per això, però tenint en compte que encara es publicaven en ambdós diaris, ho deixam de reflectir a la nostra taula.

La notícia de dia 22, publicada també pel DMC dia 7 de juliol, també informava que a Son Servera el dia 9 s'havia habilitat un hospital per atendre els malalts que no podien ser atesos a ca seva;⁴⁹ i dia 12, els símptomes que manifestaven els malalts (carboncles, varius, paròtides i tumors inginals) evolucionaven ja amb molta rapidesa. I d'Artà deia que dia 9 hi havia 15 persones amb bubons en ambdós engonals, hi descrivia alguns carboncles i petèquies, i indicava que cap bubó dels que havien desenvolupat els morts havia arribat a supurar; i de dia 12, que aquells que presentaven bubons i se'ls havia subministrat medicament estaven gairebé en estat de convalescència.

El mateix dia 22 es publicava una comunicació de la Diputació Provincial de Mallorca a la de Catalunya que, per ser especialment important en el tema i context de què tracta aquest estudi, transcriuré literalment:

Escmo Sr.= Llena de consuelo mezclado con lágrimas ha admirado esta Diputacion el ardoroso patriotismo de esa Provincia, y la conmocion general de todos sus habitantes al alivio de los míseros mallorquines. Con razon contamos, Escmo Sr., con las grandes virtudes de la magnánima Cataluña desde que se declaró el contagio en nuestro suelo, porque ella ha sido la primera que ha enjugado nuestras lágrimas, y nos ha proporcionado el gozo mas inefable que en dias tan amargos podian apetecer nuestras almas, al saber que unos vecinos generosos se condolesen de nuestros males, y se apresuran á aliviarlos. Al momento van á circularse todos los papeles que se han recibido para que el público enterneido vea la parte que han tomado en nuestra suerte esas corporaciones, y paraque conozca que V.E. ha superado todas las esperanzas de Mallorca.= Por tanta beneficencia acepte V. E. las mas espresivas gracias, y délas á las autoridades así eclesiásticas como civiles en nombre de esta Diputacion como el órgano sincero de la Provincia entera. El préstamo será reintegrado religiosamente, y los donativos serán agradecidos para siempre, mucho mas si V.E. nos proporciona el placer de saber los nombres de tan benéficos amigos.= En cuanto al artículo de medicinas se apresura esta Diputacion á ponerlo en noticia de la Junta superior de sanidad para que haga el uso que le parezca de la prevencion y ofrecimineto de V.E.= Dios guarde á V.E. muchos años. Palma 16 de junio de 1820= Guillermo de Montis.= Miquel Salvá presbítero vocal secretario.= Escma. Diputacion provincial de Cataluña.= P.D.= Adjunta va la nota de las medicinas que mas falta hacen en el dia.

Nota de los géneros medicinales que mas urgen en Mallorca.
25 libras cantáridas de las mas frescas.
2 quintales tamarindos de América que sean frescos.
2 quintales mostaza superior.
2 onzas almizcle del mas superior.
Palma 16 junio de 1820.

⁴⁹ Des de Catalunya, el capità general havia tramès 200 tendes de campanya que segurament es destinaren, almanco en part, a muntar aquest improvisat hospital. *Diario Constitucional de Barcelona*; 4-VII-1820, p. 2.

Lo que de órden de S.E. la Diputacion provincial de Cataluña se hace saber al público para su conocimiento. Barcelona 21 de junio de 1820.= Por ausencia del Secretario, Francisco Soler, vice-secretario.⁵⁰

S'agraïa des de Mallorca l'aportació econòmica, tant en qualitat de préstec com en qualitat de donatiu que s'havia fet per intentar alleugerir una mica la situació amb què es trobava l'illa i per intentar frenar l'expansió de l'epidèmia que s'hi vivia i evitar així que pogués arribar al seu territori. El diari no informava de la quantitat de diners que s'havien passat a Mallorca, però sí pareix, segons es diu, que la comunitat eclesiàstica -tal com reclamava en el seu escrit «un ciudadano constitucional castizo»- s'havia sumat a la iniciativa.

Però les ajudes des de Catalunya no només eren econòmiques o amb medicines. L'Acadèmia Nacional de Medicina Pràctica de Barcelona anuncià que a causa de l'epidèmia que estava colpejant Artà i Son Servera impartiria algunes lliçons magistrals a porta oberta per instruir els seus alumnes sobre la matèria i preferentment sobre la pesta. A més, atenent la petició feta des de la Junta Superior de Sanitat de Mallorca i en certa manera també donant resposta a aquella pregunta que es feia el diari català dia 14 on es demanava a veure quan des de Barcelona s'enviarien metges a Mallorca per observar i intentar actuar sobre la preocupant malaltia, dia 21 els professors de medicina Dr. Bonaventura Casals i Dr. Juan Llacayo s'oferiren a la Junta Superior de Sanitat de Barcelona per passar a Mallorca i aportar els seus coneixements i la seva feina per intentar controlar-la. La Junta acordà elevar la petició del Dr. Casals a Sa Majestat el Rei i expressà la seva gratitud a ambdós metges. A més, a les pàgines del DCB apareixen dues composicions poètiques dedicades a ambdós metges. La primera, una oda signada per Setla Rúnega i dedicada al Dr. Casals; i la segona, un sonet escrit per Martilo dedicat a la persona del Dr. Llacayo:⁵¹

⁵⁰ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 22-VI-1820, p. 3 i 4.

⁵¹ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 23-VI-1820, p. 3 i 4.

Al médico D. Buenaventura Casals por haberse ofrecido voluntariamente á pasar á Son Servera en la isla de Mallorca, donde causa la epidemia tan funestos estragos.

ODA

¡Objeto digno de cantores sabios!...
Yo que sabio no soy, te ofrezco agora
El son disorde de la lira mia.
¡Benéfico! Salud. Corra en buenahora
Tu grato nombre, y líbenle los labios
Cual copa de dulcísima amabrosía.
No bien el ay del afligido isleño
En tu sensible corazon retumba;
Súbito te alzas, y á ofrecerte vuelas,
Ni de las olas el rigor recelas,
Ni de la muerte, en la profunda tumba,
Abandonarte al sempiterno sueño.
Y miéntras que con torpe cobardía
Sin atender la humanidad doliente
Emprenden otros vergonzosa fuga,
Mas generoso tú, mas complaciente
Surcar anhelas la salobre via
Y ya en la idea lágrima enjuaga
Tu bienechora mano
Al postrado, recien ciudadano.
El contagio con fiero despotismo
Dos infelices pueblos señorea,
Y erguiendo con orgullo la cabeza,
Cual furia desatada del abismo
Disemina la muerte y la pobreza.
Aquí contemplo á un dolorido anciano
Que al hijo estiende la arrugada mano
Y él por temor la mira y no la besa:
Desatendida de clamar no cesa
En lecho humilde la espirante hermosa,
Reconviniendo al amador primero
Que ora aquel labio denegrido evita
Antes rival de la purpúrea rosa.
Un egoísmo general ahoga
Los plácidos afectos de natura,
Ni el nombre interesante de QUIROGA
Allí causa impresion; todo respira
Horror y mortandad: arde la pira
Solo para alumbrar la sepultura.
Tu benéfica Patria condolida
Se escede en dones al menor indicio;
Todos tus compañeros contribuyen
Al perentorio auxilio de mil modos;

Tú, mas grande que todos
Ofreces tu existencia en sacrificio.
De la envidia mordaz y venenosa
La furia insana sobre tí cayera,
Si la verdad con su brillante escudo
Tu relevante prez no defendiera:
Y pues su rabia ha sido infructuosa,
Y pues cebarse en denigrar no pudo,
Constante sigue la inmortal carrera
En cuya meta se eterniza el nombre
De todo amigo y binechor del hombre.
Tú eres, Casals, tú has merecido
La pura laude que al empireo elevo
Con verso tosco que al nacer espira;
Pues todo en admirar embebecido
Ese ardor tuyo portentoso y nuevo,
Acierto apénas á pulsar la lira.
La pulso sin embargo, que á mí solo
La gloria del cantar correspondencia;
No por lucir la dávida de Apolo
Que avaro anduvo con la musa mia;
Mas porque fuí de tu valor testigo
Y al par de mal cantor soy buen amigo.

Al profesor de medicina Don Juan Llacayo con igual obgeto.

SONETO

No fué solo Casals; tambien resuena
De Son Servera el eco lastimoso
En toro corazon al par bondadoso,
Que el egoismo torpe envenena.
De otro cualquier cuidado le enagena
La pública salud; corre afanoso;
Que ya no le amedrenta el mar undoso,
Ni el estrago que allí su furia estrena.
Y este Llacayo fué... ¡Salud y gloria
A Llacayo tambien canta mi lira,
Cual Casals digno de inmortal renombre!
Por él dirá tambien la patria hitoria
De su sepulcro al señalar la pira:
“Aquí descansa un binechor del hombre!”

Tot i l'anunci fet dia 23, quatre dies després, dia 27, el mateix diari informava que la sortida de Bonaventura Casals encara estava pendent de la resolució del rei, ja que la Junta Superior de Sanitat no tenia atribucions o competències sobre un pro-

fessor de medicina com era Casals, que sembla que, a més, era metge de l'exèrcit. I que al Dr. Llacayo, finalment, en virtut d'una exposició verbal feta per la seva família, se li revocava la disposició de la partida. Tant en un cas com en l'altre la Junta barcelonina exposava que no estava entre els seus principis excedir-se ni autoritzar fora del seu districte cap ciutadà perquè exercís funcions en un altre districte o en altra província.

Dia 28 de juny, així mateix, es publicava l'oferiment fet un dia abans per l'apotecari Juan Pablo Boladeras, de Girona, de passar també a Mallorca per aportar la seva ajuda i coneixements per intentar millorar l'estat dels mallorquins i de la malaltia. Com era preceptiu en aquests casos, s'elevava la petició al rei perquè autoritzàs o no el viatge i els serveis de Boladeras. Finalment el rei degué acceptar la petició de Casals i permeté que viatjàs a Mallorca. Ho sabem per la publicació del DCB de dia 12 de gener del 1821, quan la pesta ja estava totalment erradicada i els pobles desinfectats. El diari es fa ressò de la renúncia dels 500 duros per les despeses d'aquest viatge que li havia concedit la Junta de Sanitat de Mallorca i que el metge proposà que es dedicassin a beneficiència i a ajudar les famílies que havien quedat fora recursos.

Tot i que al principi de la detecció de la malaltia s'havia descartat que pogués ser pesta bubònica, ja s'havia anat insinuant en els dies posteriors que era possible que efectivament es tractàs d'aquella temuda infecció, però no serà fins a la publicació de dia 26 de juny, després de tornar enumerar els símptomes que provocava, quan s'admeté obertament que la malaltia era «en un todo idéntica con la peste de bubon ó levantina».⁵²

Per allò que informava el cap polític superior de les Illes Balears al de la província de Barcelona, i que la Junta Superior de Sanitat feia públic a través del DCB, els treballs que es duïen a terme a Mallorca per tal d'evitar la propagació de la malaltia eren molt complicats. En el mateix comunicat es confirmava que Sant Llorenç, poble que era al límit del cordó sanitari establert, ja es trobava amb el problema de l'epidèmia, tot i que pareix que es tenia controlat. S'informava que era molt complicat en els altres pobles aturar la propagació entre els habitants tot i posar en funcionament qualsevol remei que tenguessin a l'abast per fort i extraordinari que fos. Però tenien, a més, un altre gran problema: la poca docilitat que trobaven en aquests pobles, a Artà i a Son Servera, pel temor que dominava la gent, sovint motivada per la superstició i la poca disposició que tenien a ser duits als llatzarets

⁵² *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 26-VI-1820, p. 4

i hospitals. Tot això, segons diu l'informe, «los hace preferir el silencio á su probable curación, y á la Junta la aflige vivamente el obstáculo casi invencible que tantas causas reunidas oponen á su constante anhelo de ahogar el contagio».⁵³

Aquest final de juny el problema de la pesta no només afectava la costa mallorquina. El mateix DCB es feia ressò d'una comunicació procedent de Maó:

Una proclama de la junta de sanidad de Mahon, que acabamos de recibir, anuncia á los habitantes de aquella isla que la escuadra argelina apostada ha salido á cruzar; por lo que establece una incomunicacion de quince dias á toda procedencia, que no sea de pais sucio⁵⁴ ó infestado. Ademas de esta providencia, refuerza con tropas diferentes puntos de la costa sin descuidar medio alguno á fin de evadir tan inminente riesgo.⁵⁵

Vista de la zona del port de Maó on se situa el llatzeret de la ciutat.

Dia 27 de juny el DCB publicava un article signat per «El codicioso del bien público» titulat «Medio eficaz para que cese la peste de Son Servera, Artá y S. Lorenzo, pueblos infestados en la isla de Mallorca». En ell, després de fer una lleugera referència a la història de la pesta i als seus orígens i d'advertir que eren molts els savis i investigadors que havien mort contagiats per la mateixa malaltia que volien investigar, detectar o curar, disposava una dràstica solució que no devia ser un pensament aïllat en la societat del moment i més veient les notícies cada cop més funestes que anaven arribant des de Mallorca. «El codicioso del bien público» feia bona aquella dita que resava que les epidèmies només es podien destruir amb or, foc i la força. En aquest dur article exposava que:

[...] En vista de esta oscuridad solo las medidas fuertes que espantan á los hombres débiles, y alarman á los incautos, son las únicas poderosas para sofocar un gérmen capaz de reducir á un vasto cementerio á la Península española, y á la Europa entera.

⁵³ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 26-VI-1820, p. 4.

⁵⁴ Tant mercaderies com països, seguint diversos criteris, es diferenciaven en *nets, sospitosos i bruts*, tot depenent del nivell de confiança que aportassin.

⁵⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 26-VI-1820, p. 4.

Los habitantes de Son Servera, Artá y S. Lorenzo deben ser divididos en dos clases, á saber: en sanos y enfermos. Los sanos deben ser trasladados á un campamento bien ventilado, haciéndoles despojar hasta de la camisa, cuyas ropas deben ser quemadas inmediatamente, y los enfermos y los asistentes que se contagien á otro campamento absolutamente incomunicado: siguiendo el método curativo que se crea convenir mejor, segun las modificaciones de esta enfermedad, el clima y el temperamento de los naturales; pero los pueblos deben ser entregados á las llamas, y la nacion entera debe hacer frente á esta indemnizacion que nada significa en comparacion del alto beneficio que recibe la sociedad entera. Esta no es mas que una ligera indicacion, pero si prevalecen paliativos, las medida ineficaces y los metodos seguidos hasta el dia, las consecuencias pueden ser irreparables y desoladoras hasta un término que no es fácil el concebir. No debe ser esta la obra de Mallorca ni de Cataluña, debe ser de la nacion entera mas ilustrada, mas generosa y mas conocedora de su bien que la mayor parte de las que componen la sociedad europea. [...]⁵⁶

Dos dies abans ja s'havia publicat en el mateix DCB que «De los tres medios eficaces que notámos para esterminar á saber, el oro, el fuego y la horca, hemos visto con placer adoptado el del medio: no perdamos el último de vista, ya que la beneficencia amontona el primero en casa de los Sres. Miralda.»⁵⁷

Però no totes les veus van en la mateixa direcció. Dia 20 de juliol, gairebé un mes després que aparegués aquest escrit i amb la malaltia ja molt avançada en els llocs afectats, es publicava al DCB un escrit signat per «El Ciudadano Médico» on reconeixia que una de les formes d'acabar amb l'epidèmia era calar foc als pobles on s'havia manifestat el germen, però que si s'hagués utilitzat aquest remei habitualment la civilització hauria desaparegut:

Semejantes extremos á que nos conduce el deseo de nuestra felicidad, y el temor de un mal que todo lo tala, y destruye, hubieran acabado con las con las mejores ciudades de Europa, si consultando ciegamente á la autoridad se hubiesen adoptado tan aciagas medidas con el rigor á que pudiera arrastrarnos una siniestra interpretacion. La España, la Francia, la Italia, la Alemania, la Rusia bloqueadas tantas veces por la peste hubieran dejado ya de existir, ó hubieran por lo ménos desaparecido de la faz del orbe los mas bellos monumentos de su suntuosidad y grandeza, si el fuego, que todo lo consume y devora, hubiera sido el instrumento fatal que hubiese hecho sepultar la peste entre las cenizas de los pueblos entregados á su voracidad.⁵⁸

«El Ciudadano Médico» continuava explicant algunes dades històriques referents

⁵⁶ En el procés final de desinfecció sabem que gairebé tots els llocs que foren utilitzats per allotjar els malalts foren cremats sense contemplació, com per exemple la primitiva església de Sant Salvador.

⁵⁷ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 25-VI-1820, p. 4.

⁵⁸ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 20-VII-1820, p. 2.

Capdepera, 1.179.⁶² I que les morts representaven així, en aquells moments, un poc més d'un 16,5 % de la població total dels 4 municipis,⁶³ tot això tenint en compte que a Sant Llorenç i a Capdepera els morts encara havien estat pocs en comparació amb els de Son Servera i Artà.

Però la xifra anava en augment i dia 15 de juliol les víctimes havien ascendit a

llibre publicat el 1932, *La peste bubónica en Son Servera (1820)*, p. 47, diu que a Son Servera hi havia 1.808 habitants en el moment en què començà la pesta. A més afegeix la dada (p. 46-47) que els infectats foren un total de 1.340 serverins, fet que feia que al final es produís un coeficient de mortalitat de 575,2 per cada 1.000 habitants, i de 776 per cada 1.000 infectats. La mateixa dada de 1.808 habitants totals també l'ofereix l'Ajuntament de Son Servera en diversos enllaços d'Internet a <http://www.sonservera.es> [consulta en xarxa 11-III-2017]; fins i tot s'indica que el nombre de morts total a Son Servera a causa de la pesta foren 1.040 i que quedà així una població de només 768 serverins.

http://www.ajsonservera.net/portal/p_18_final_Contenedor1.jsp?seccion=s_fnot_d4_v1.jsp&contenido=3812&tip_o=8&nivel=1400&layout=p_2_final_Contenedor1.jsp&codResi=1&language=ca [consulta en xarxa 11-III-2017]. La mateixa xifra l'ofereixen els autors de *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858)*, p. 65, a partir d'un document extret de l'Arxiu del Consell de Mallorca. Unes dades totalment diferents ofereix un «Ciudadano amante de su patria y de la humanidad» en la seva obra del 1821 ja referenciada en notes anteriors, p. 21, on indica que a Son Servera hi havia uns 1.825 habitants i hi moriren 1.130 persones, i Artà tenia 4.020 habitants dels quals moriren 1.277.

Si seguim els padrons d'habitants conservats en l'Arxiu Municipal de Son Servera podem comprovar l'evolució poblacional del poble durant el primer quart del segle XIX. A la Sig. 614/1 podem consultar els dels anys 1800, 1810, 1815 i un altre d'un any que no podem identificar però que de ben segur és d'abans del 1820 o del mateix 1820. El 1800 hi havia una població total de 1.386 habitants repartits de la següent manera: de comunió (o sigui adults) 493 homes i 500 dones; de confessió (o sigui adolescents) 78 al·lots i 63 al·lotes; i de pàrvuls (o sigui infants), 119 nins i 133 nines. El 1810, una població total de 1.574 repartits d'aquesta manera: de comunió, 548 homes i 561 dones; de confessió, 78 al·lots i 54 al·lotes; i de pàrvuls, 180 nins i 153 nines. El 1815, un total de 1.728 habitants on hi havia 573 homes i 586 dones de comunió, 84 al·lots i 60 al·lotes de confessió, i 225 nins i 200 nines de pàrvuls. De l'any que no podem identificar, tenim un total de població de 1.651 habitants repartits de la següent manera: de comunió, 545 homes i 572 dones; de confessió, 98 al·lots i 60 al·lotes; i de pàrvuls, 198 nins i 178 nines. Aquest padró sembla clar que, per l'anàlisi dels noms i famílies que hi apareixen, ha de ser posterior al del 1815 –possiblement per les dades que ofereixen els autors de *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858)*, p. 65, sigui el del 1819– i potser fos el padró utilitzat per anar anotant, almanco en part, els morts durant l'epidèmia, ja que hi trobam alguns noms tatxats, fins i tot famílies senceres, i el seu mal estat fa pensar que va ser molt utilitzat i manipulat, almanco molt més que els altres. El padró del 1827 conservat també en l'AMSV, sig. 614/2, ens mostra que a Son Servera, set anys després de l'epidèmia, hi havia 685 habitants amb un total de 219 nuclis familiars o habitatges, alguns dels quals no habitats. Aquestes dades demostren com la recuperació del volum poblacional no era fàcil.

durant l'epidèmia, ja que hi trobam alguns noms tatxats, fins i tot famílies senceres, i el seu mal estat fa pensar que va ser molt utilitzat i manipulat, almanco molt més que els altres. El padró del 1827 conservat també en l'AMSV, sig. 614/2, ens mostra que a Son Servera, set anys després de l'epidèmia, hi havia 685 habitants amb un total de 219 nuclis familiars o habitatges, alguns dels quals no habitats. Aquestes dades demostren com la recuperació del volum poblacional no era fàcil.

⁶² Pedro Servera Nebot, a *La peste bubónica en Son Servera (1820)*, p. 47, ens aporta les mateixes dades de població que ofereix el DCB per a tots els pobles excepte per a Son Servera.

⁶³ Els percentatges que s'ofereixen en relació amb les morts totals són calculats sempre a partir de la població total dels quatre municipis.

1.720, un 22,74 %; i dia 20, a 1.819,⁶⁴ gairebé un 24,05 %. El 27 del mateix mes ja eren 1.881,⁶⁵ gairebé un 24,87 %; i dia 1 d'agost, quan l'epidèmia, segons les dades oferides i segons les informacions que publicava el DCB, anava minvant,⁶⁶ els morts ja eren 1.902, gairebé un 25,15 %, que dia 15 d'agost, en una clara tendència descendent, s'augmentaven a 1.914, un poc més del 25,30 %. Seguint aquesta tendència, el 31 d'agost els morts ascendien a 1.944, un 25,70 %.

Dia 10 de juliol es tornava a publicar una nota del cap polític de les Balears, datada de dia 4 del mateix mes, on tornava a agrair l'ajuda dels catalans vers el problema sanitari que assolava Mallorca i agreujat per l'estat de precarietat econòmica que es vivia a Informava i agraïa que per mitjà del xabec *San Antonio* havien arribat els 15.000 duros en efectiu que s'havien enviat des de terres catalanes per tranquil·litzar l'amargor que afligia la Junta de Sanitat; doblers que pareix que anirien destinats, en bona part, a pagar la tropa que s'encarregava de formar el cordó sanitari i que, segons la mateixa junta reconeixia, l'estat de privacions en què vivia aquesta tropa feia augmentar els perills que suposava la malaltia.⁶⁷

Sabem que fins dia 9 de juliol, a banda d'aquests 15.000 duros en efectiu, les autoritats mallorquines havien rebut de part de les catalanes uns altres 5.000 duros en lletra de dia 14 de juny procedents del préstec i donatiu obert pel president de la Diputació de Barcelona, 2.000 duros més de la mateixa procedència i dues partides que ja havien estat trameses a finals de juny; uns altres 15.000 duros fruit de fons públics i la subscripció oberta per la Diputació de Barcelona, i 300.000 reials enviats per part del Sr. Intendent.⁶⁸ Tot feia un total, fins aleshores, de 740.000 reials. La por que la malaltia pogués botar al continent encara era molt present entre les autoritats i habitants de Catalunya i sens dubte aquest factor, a

⁶⁴ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 11-VIII-1820, p. 2.

⁶⁵ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 15-VIII-1820, p. 2.

⁶⁶ Amb el retard habitual, per la dificultat en la recepció de les comunicacions, el DMC també publicaria les mateixes dades i les mateixes impressions dia 22 d'agost, p. 5., i tot i que ho publica gairebé a finals d'agost es refereix a principis de mes, tal com ho feia el DCB.

⁶⁷ «La Junta apenas puede ocurrir á los gastos mas precisos de un cordon de cuatro leguas; la Tesorería exhausta porque las contribuciones en un estado tan crítico no pueden hacerse efectivas: la benemérita tropa reclama continuamente sus haberes y gratificaciones, y la Junta á tantos lamentos no sabe que responder. Publicat a *Diario Consitucional de Palma*.» 24-VI-1820, p. 2.

⁶⁸ Per agrair aquestes aportacions econòmiques s'envia una comunicació des de Mallorca a la Diputació de Barcelona on diu que la història de Catalunya ja contava entre les seves proeses «haber arrojado de esta isla el turbante agareno y restituido la libertad á sus pueblos y haberles dado sus leyes, sus usos y costumbres y hasta su idioma, y ahora podrá añadir al timbre de sus blasones que á él debe Mallorca no verse desolada, porque como madre cuidadosa de sus hijos, por distantes que los tenga, corrió Cataluña apresurada á enjuagar nuestras lágrimas [...].» *Diario Constitucional de Barcelona*, 4-VII-1820, p. 3 i 4.

banda del de la proximitat emocional i d'estima cap als mallorquins, motivava l'enviament d'aquestes fortes quantitats de diners.

Dia 13 de juliol segueixen arribant a Barcelona funestes notícies procedents de Mallorca i que publica el DCB, pàg. 2 i 3, per a general coneixement. Segons una comunicació que la Junta Superior de Sanitat de Mallorca feia arribar a la Suprema del Regne, el Dr. Miquel Pascual, el metge comissionat que en un primer moment havia estat enviat per valorar l'epidèmia, classificar-la i intentar posar en marxa mesures curatives a Son Servera, havia mort víctima de la pesta bubònica.⁶⁹ La notícia també seria publicada breument pel DMC dia 28 de juliol, pàg. 3. La mort de Pascual, que s'afegia a la del Dr. Serafí Nebot,⁷⁰ provocà molt de desànim i fins i tot por entre els companys facultatius metges i resta de personal que formava part de l'entramat mèdic destinat a oferir auxili i curar els malalts dels pobles infectats, i la Junta manifestava que tenia por que els malalts quedassin totalment abandonats i els fètidis cadàvers sense enterrar, tot desprenent així a l'atmosfera «sus pestíferas exalaciones sin esperanza de poder desinfeccionar jamás aquel desventurado suelo». Per evitar-ho, en la mesura del que fos possible, es volia demanar al rei una pensió econòmica per a la família del Dr. Pascual per tal que li servís de reconeixement i consol, però també per incentivar i motivar l'ànim dels facultatius que treballaven sobre el terreny i saber que si morien les seves famílies, almanco, rebrien una compensació econòmica i reconeixement social.

Mentrestant, a finals de juliol les recaptacions de doblers aportades des de Barcelona per enviar a Mallorca no s'aturaven, fins i tot es diversificaven. L'actriu Antonia Fuentes, «primera actriz de caracter jocoso de Teatro de esta ciudad», demanava permís a la Diputació de Barcelona per poder «poner la bandeja» a l'entrada del seu espectacle en tres actes d'*Ademar i Adelaida*, dirigida pel Sr. Prieto, i del segon acte de l'òpera *El Balduino*, per recaptar fons per socórrer els mallorquins, i donar la seva part de benefici de la funció a la mateixa finalitat. La petició li fou acceptada i dia 28 de juliol es demanava que la gent col·laboràs a tan lloable gest per ajudar «a nuestros afligidos hermanos dolientes de la isla».⁷¹

L'exèrcit, batallons i moviment de tropes

Davant aquesta situació tan alarmant, l'oficial del primer batalló del regiment d'infanteria de Saragossa, Sr. Antonio Canela, es va presentar a la Junta de Sanitat de

⁶⁹ La mort del Dr. Pascual s'havia produït l'11 de juny i ja havia estat comunicada el 14 de juny a la Junta Superior de Sanitat de Mallorca per part del Dr. Joan Lliteras.

⁷⁰ Mort que no s'informaria en la premsa estudiada en aquest treball.

⁷¹ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 29-VII-1820, p. 3.

Balears amb l'oferiment de passar a Son Servera amb un contingent de presos que ell mateix hauria de triar d'entre els que tenguessin les condemnes menys greus i que armats sota les seves ordres farien que s'acomplissin les lleis sanitàries i les ordres dictades pel Govern. En un primer moment, tot i els clars inconvenients que s'hi veien per la utilització de presos armats en una terra devastada i farcida de propietats abandonades, pareix que, segons publica el DCB, s'acceptà la proposta. Canela oferia la màxima seguretat de contenir els presos sota les seves ordres a canvi de poder oferir-los la llibertat un cop fet el servei i l'indult a un caporal pres del seu regiment amb la gratificació de 200 reials a cadascun. Però pareix que quan la proposta arribà a les màximes autoritats de l'illa se suspengué i es varen tornar a detenir els membres d'aquesta expedició que ja eren formant part del cordó sanitari. Tot i això no es descartava, pel que es publicava en el diari català, que si continuaven els cadàvers sense enterrar i els desordres que diàriament succeïen a Son Servera es reprengué la mesura proposada pel Sr. Antonio Canela. Davant aquesta situació, el DCB recuperava la petició feta des de Mallorca i que el mateix diari havia publicat ja dia 26 de juny, pàg. 4,⁷² d'enviament de tropes per reforçar el cordó sanitari i evitar mesures extremes com la proposada per Canela. «Interesa sobremanera el pronto envío de la tropa pedida a Cataluña, y sobre ello espera igualmente que V.E. hará las mas eficaces instancias.»⁷³

Tres dies després el mateix diari publicava la mobilització de tropes que el Govern havia ordenat per tal de cobrir les necessitats del cordó sanitari establert a la zona de Son Servera i que afectaven tropes de tota la península.

El capità general interí de Mallorca havia manat al governador de Menorca que enviàs alguns efectius a Mallorca i s'havia sol·licitat també un batalló al capità general de Catalunya. El 21 de juny aquest ja havia informat al Ministeri de la Guerra que li era impossible enviar aquestes tropes sol·licitades cap a l'illa; és més, reclamava un augment de tropes a Catalunya per la necessitat de vigilar la costa, tant per la preservació sanitària com per evitar el contraban que en aquells moments era molt actiu.

⁷² Les autoritats mallorquines, davant les dificultats tant de control de la població com de subministraments i econòmiques, havien fet una petició a les autoritats de Barcelona perquè enviassin un batalló de l'exèrcit i poder reforçar sobretot el control i el cordó sanitari establert. A més es demanava que fos la tresoreria de la província catalana, com a part de la de la nació, que s'encarregués de fer front al pagament d'aquest batalló per la precarietat en què es trobava l'illa. Joana Sureda (1993, p. 45) xifra aquesta petició, que es fa al comandant general de l'Exèrcit de Catalunya, en un batalló de 500 homes.

⁷³ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 13-VII-1820, p. 3.

També les costes de València es veien afectades per la falta d'efectius per tal de vigilar les costes per la proximitat amb Mallorca. Per tot això, dia 23 s'havia despatxat una ordre ministerial per al moviment de tropes que afectava tot el territori de l'Estat, per tal de cobrir les necessitats sanitàries i de vigilància davant el perill que suposava la pesta bubònica i la possibilitat d'expansió. Així, el primer batalló de Catalunya d'infanteria lleugera passaria de València a Mallorca, restituint així de Mallorca a Menorca les companyies del regiment de Saragossa; el regiment de Zamora d'infanteria de línia -que era a la província de Granada- i el segon batalló de línia del rei, el primer batalló del qual era a Alacant, es traslladarien al Regne de València, cap on es dirigia també el de cavalleria de la reina des de Jaén; el de cavalleria de voluntaris d'Espanya, que era a Extremadura, passaria a Catalunya; el segon batalló d'infanteria de línia del príncep s'uniria al primer i es traslladarien d'Andalusia a Extremadura; i finalment el segon de Navarra s'hauria d'unir amb el primer que es trobava a Castilla la Nueva, d'on havia sortit cap a Aragó el batalló de Girona, infanteria lleugera. S'informava, a més, que les marxes dels batallons que anaven cap a Catalunya i València eren forçoses i que el Ministeri de Guerra havia fet petició al d'Hisenda perquè es facilitassin totes les ajudes necessàries per tal que tots aquests desplaçament es fessin al més aviat possible «y puedan llenar el importante objeto de la conservacion de la salud pública».⁷⁴ Sembla que a mitjan juliol encara no s'havia duit a terme, almanco, en la seva totalitat.

I és que mentre a Son Servera, Artà, Sant Llorenç i Capdepera els morts continuaven, la por al contagi s'havia estès pertot arreu. Qualsevol costa era susceptible de rebre carregament o vaixells sospitosos i això queda ben palès en la queixa que es fa des de Cartagena:

En Cartagena se quejan amargamente del abandono y poca vigilancia con que se guardan aquellas costas. Parece que se habían descargado en ellas cuatro barcos de generos de contrabando cuasi todos de algodón, sin considerar que puede así propagarse el germen del contagio que tantos estragos causa en la isla de Mallorca.⁷⁵

A mitjan juliol el comerç de la Mediterrània ja es ressentia de manera considerable i el vicecònsol de la nació a Civitavecchia, dia 12, enviava un comunicat al comandant militar de Marina del Terç Naval de Barcelona per tal d'animar el comerç de la nació eliminant els obstacles que s'havien imposat per culpa de l'epidèmia a l'illa de Mallorca. Per això s'informava que des de dia 6 de juliol ja s'admetien les mercaderies procedents d'Espanya, però s'havia establert una quarantena de 21

⁷⁴ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 16-VII-1820, p. 2.

⁷⁵ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 16-VII-1820, p. 3.

dies a les embarcacions que procedissin de les costes catalanes i transportassin mercaderies no subjectes a «contumancia», i de 28 dies si en duïen, i per a la resta de vaixells procedents de les costes peninsulars 7 dies en el primer cas i 14 en el segon. La notícia era publicada pel DMC dia 15 d'agost, pàg. 3 i 4, per tal de fer-ho saber a comerciants i navegants. La mateixa notícia havia arribat a Barcelona dia 30 de juliol. Però les repercussions internacionals de la pesta a Mallorca no es limitaven a Civitavechia, anaven molt més enllà. Dia 11 d'agost el Sr. Cayetano Valdés, cap superior polític de Cadis, adreçava un ofici al Consolat Nacional de Comerç on exposava que el cònsol d'Àustria i Toscana informava en un ofici datat el 29 de juny que davant els rumors o la possibilitat que la pesta de Son Servera s'hagués estès al continent per una bala de llana introduïda a través de contraban per un otomà, tot i que des de Barcelona eren optimistes i preveïen que la malaltia només seria local, s'havia augmentat a 40 dies el control per a les mercaderies que arribassin de Catalunya; i per a les de Balears, que fins llavors estaven 14 dies sota control, igualment augmentaven a 40 «reconociéndolas de patente sucia, y destinando para recogerlas á los solos lazaretos de Venecia y de Trieste».⁷⁶

En un altre ofici de dia 9 de juliol que es dictaminava a Cadis el 14 d'agost i que publicava el DMC un dia després,⁷⁷ s'informava, per tal que els comerciants ho sabessin, que les mercaderies procedents de Catalunya i de les Balears mantenien els 40 dies d'observació i la que procedia de Gibraltar, que estava establerta en 21 o 28, depenent de la mercaderia que fos, passava a ser d'una observació de 28 dies, i es feia extensible aquesta quantitat de dies a qualsevol mercaderia que procedís d'Espanya, vengués de la Mediterrànea o de la costa oceànica.

Declivi i desinfecció

Dia 21 de juliol es publicava una comunicació del cap polític de l'illa on informava que, ja fos per efecte del grau de calor o per les mesures que s'aplicaven, pareixia que la pesta en lloc d'augmentar anava en declivi. Els nombres de convalescents i de curats anava augmentant. Es diu que Sant Llorenç està lliure del germen per haver fet cas a les recomanacions de la Junta. A Son Servera ja no són tan reticents a la utilització dels campaments instal·lats per tal de curar els malalts. A Capdepera, on el contagi era preocupant, la Junta diu que hi troba bona voluntat i predisposició per part del gabellins de seguir les seves indicacions i recomanacions. I a Artà, el més gran dels pobles envaïts per la pesta, els seus habitants es mostraven encara

⁷⁶ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 15-VIII-1820, p. 5.

⁷⁷ *DIARIO MERCANTIL DE CÁDIZ*; 15-VIII-1820, p. 5.

reacis a seguir les instruccions de la Junta de Sanitat.

De fet, en les dades relatives a la malaltia que comprenen el període de dia 21 a 27 de juliol es comprova com la tendència de mortalitat disminueix en tots els pobles excepte a Artà, on encara es manté. Però a partir d'aquí, també a Artà, la tendència aniria essent sempre decreixent, tal com podem comprovar en les taules publicades.

Dia 2 de setembre el cap polític de les Illes Balears informava que al poble de Sant Llorenç ja havia començat la desinfecció amb previsió de continuar-la en els tres pobles restants; que només el pressupost d'aquesta despesa apujava a 1.000.000 de reials, fet que feia que amb els recursos de l'illa fos impossible arribar a aquesta xifra.⁷⁸ Per això esperava que tant el Govern de l'Estat com la resta de províncies proporcionassin auxili per tal de no haver de suspendre la tan desitjada desinfecció i poder evitar que al cap d'un temps el germen es pogués reactivar. Dia 6 del mateix mes José de Castellar en feia nota pública i dia 7 apareixia publicat en el DCB. En el DMC la primera referència al fet que la desinfecció havia de començar no es publicà fins al 20 de setembre.

A principis de setembre pareix que la pesta està totalment controlada en els quatre municipis afectats; dia 17 el DCB publicava que la desinfecció continuava i que el total de morts fins dia 10 de setembre ascendia a 1.946, gairebé un 25,73 % de la població total dels quatre pobles, mortandat que es mantenia exactament igual durant el període de l'11 al 17 de setembre en què no morí cap persona de pesta en cap dels quatre municipis, igual que succeí en el període de dia 18 al 26 de setembre. No obstant això, els quatre pobles continuaven acordonats. I finalment, en el darrer informe que es publicava en el DCB corresponent al període del 27 de setembre al 3 d'octubre s'afegia un únic mort a Artà i així s'augmentava a un nombre total de 1.947 morts registrats des de l'inici de l'epidèmia, fet que suposava definitivament un 25,74 % de la població total dels quatre municipis.⁷⁹

⁷⁸ La Junta de Sanitat, entre d'altres despeses, hauria de fer front al pagament de les cases que fossin enderrocades per tal de dur a terme aquesta desinfecció de la forma més eficaç possible. Dia 15 de setembre de 1821 l'Ajuntament acordava reunir Sebastià Sancho, Miquel Vives, Geroni Massanet, Geroni Vives i Antoni Ballester «á los cuales en tiempo del expurgo y por orden dela Junta Sup[er]ior de Sanidad seles fueron demolidas las sinco casitas uno de cada uno respectivo y se le fue abonado por la misma el valor delos Edificios y como parte de los solares sirve de Calle ha pensado el Ayuntamiento comprarles el respectivo solar y se ha convenido y acordado por ellos que con lo que an de recibir dela Junta Sup[er]ior de Sanidad se contentan [...]» AMSV. Sig. 1624, 83.

⁷⁹ Els autors de *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858)*, p. 48, ens ofereixen les següents dades tot basant-se en una població total de Son Servera de 1.808: a Son Servera moriren 1.040 persones; a Artà, 1267 i a Capdepera, 112. Aquests, sumats als 14 morts de Sant Llorenç que extreim de les informacions del DCB i del

Però ara començaven a sorgir veus discordants de seguir subvencionant les autoritats de Mallorca amb l'aportació econòmica que es demanava dia 2 de setembre i es publicava dia 7. En la publicació del DCB de dia 25 de setembre aparegué un article signat amb les inicials «F.J.» que argumentava que una cosa era haver ajudat inicialment amb tota bona voluntat al dispendi econòmic que suposava per a Mallorca tot el manteniment del cordó sanitari, medicines per als malalts, pagaments per a metges i infermers,... i l'altra haver de carregar també sobre les espatles dels catalans les despeses de desinfecció dels pobles. A més sembla que la desinfecció dels pobles es duia a terme amb grans quantitats de mirra i «F.J.» apostava per aplicar tècniques molt més modernes i científiques:

¿Y que dirémos de los instrumentos desinfectantes en el día en que tanto se ha simplificado el arte de las fumigaciones? ¿Qué costes se necesitan para elevar el ácido nítrico, el acético y el mismo cloro substancias mil veces mas volátiles, mejor neutralizantes y destruyentes de todo virus que la mirra? No paralizemos los progresos de las ciencias, corramos á la par de la ilustración de los tiempos, unamos nuestros votos con el del comun de los sabios [...].⁸⁰

Tot i les dificultats que es presentaven, tant econòmiques com de mètodes de desinfecció, en l'informe que es publicava en el DCB de dia 13 d'octubre relatiu al període de dia 27 de setembre al 3 d'octubre s'informava que «el espurgo adelanta con una actividad increíble».⁸¹

Poc més es parlaria a partir d'aquí tant en el DCB com en el DMC de l'epidèmia del llevant de Mallorca. Però a Son Servera quedava encara molta feina per endavant, com ara la memòria d'un fet tràgic i la introducció de la festivitat de Sant Ignasi com a moment commemoratiu de l'alçament del cordó sanitari que incomunicà la vila amb la resta de pobles de Mallorca.

Congregados los Sres de este Ayun[tamien]to en la Sala Consistorial de nuestra Universidad el día 30 de Enero de 1822 há acordado qe la fiesta qe votó el Ayun[tamien]to el año 1820 al Santo del día qe se quitaria el cordon de Sanidad qe tenia encerrado este pueblo con motivo del contagio qe estava sufriendo qe en lugar de selebrarse á San Pedro Nolasco ultimo día de Enero qe por equivocasion se tributó el año pasado se haga este año y los consecutivos en honor y Gloria de San Ignacio primer día de febrero en qe

DMC, farien un total de 2.433 persones. Basant-nos en el total de població de Son Servera de 1.808 persones que ofereixen diversos autors i que ja he referenciat en una nota anterior, el poble hauria perdut un poc més del 57,52 % de la seva població. I si el que prenem com a referència són les dades totals de població que ens ofereix el DCB de 1.684 persones, Son Servera hauria perdut gairebé el 61,76 % de població.

⁸⁰ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 25-IX-1820, p. 3.

⁸¹ *DIARIO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA*; 13-X-1820, p. 4.

Realm[en]te se levantó el cordon quedando libre la comunicacion con toda la Isla y qe le haga d[ic]ha festividad con completas la noche antes; oficio, Sermon y demas solem[nida]d[e]s.⁸²

⁸² AMSV. Sig. 1624. 94-94v.

UN ESBÓS HISTÒRIC SOBRE ELS TORRERS, CARABINERS, CORDONS SANITARIS I D'AGUAIT A SON SERVERA (1850-1940)

Celso Calviño Andreu

Introducció

Mallorca ja en temps antics, per ser una illa i des que les comunicacions marítimes propiciaren els viatges de cabotatge, va estar exposada als perills que venien de fora. En moltes ocasions els qui arribaven ho feien per pur interès comercial, però en altres casos era per motiu de conquesta i de saqueig. L'arribada de gent forana sempre era motiu d'intranquil·litat i de temor per a la gent de l'illa ja que no se sabia quines eren les intencions dels nouvinguts.

Després de la conquesta cristiana, els musulmans, des del nord d'Àfrica, castigaren constantment el litoral de Mallorca, fins i tot ja el desembre del 1230 el rei de Tunísia va fer intents de recuperar l'illa. Per assabentar-se de quan arribaven nous visitants i no rebre sorpreses, es varen posar unes guardes de costa en els llocs més adients per observar les naus que s'acostaven a l'illa. El personal que formava aquestes guardes vivia dins barraques o dins coves del litoral, i en moments de perill es reforçaven amb més gent.

La caiguda de Constantinoble l'any 1453 en mans dels turcs i l'extensió del seu poder i domini per tota la Mediterrània va propiciar que a finals del segle XVI i començament del XVII s'establís un nou sistema de defensa que va consistir en la construcció de les torres d'aguait per tota la costa de Mallorca.

La labor dels talaïers no solament era avisar de les embarcacions que divisaven o passaven prop de l'illa, sinó que, com veurem també, era controlar si es produïen desembarcaments de contraban o de persones, veure si arribaven naufragats, etc.

L'any 1720, a causa de la por de contagi de pesta que hi havia a Marsella, es va manar que a tots els ports, cales, platges i paratges s'establissin guardes de dia i de nit. A Artà¹ se'n posaren al Sitjar, cova des Coloms, arenal de Canyamel, ses Fontanelles, cala de Sant Jeroni, Cala Ratjada, platja de l'Agulla, arenal dels Mesquides, punta de sa Falconera, cala Font Salada, punta de cala Moltó, cala Dezcamps² i punta de sa Nicolava.³

La relació entre desembarcaments de contraban i els torrers de Son Servera és notòria documentalment pel fet ocorregut el 25 de novembre del 1841, ja que el co-

¹ Son Servera en aquest temps formava part d'aquesta demarcació.

² A l'original està escrit així.

³ Ban de D. Juan de Acuña, marquès de Casa Fuerte. «Dado en el Castillo Real de Mallorca a 27 de noviembre de 1720.» Sense paginar

ronel secretari Miguel de Garibay notificava que el capità general de les Balears separava dels seus càrrecs i destins tres torrers de la torre del Port Vell del partit de Son Servera i dos de la torre del cap d'Enderrocat, en el terme de Llucmajor, per no haver exercit tota la vigilància i zel prevenguts en els avisos que havien de donar als encarregats de la persecució del contraban.⁴

També informava que les places que aquests deixaven es podien cobrir amb llicenciats de qualssevol dels cossos de l'Exèrcit amb bons antecedents i honradesa demostrada.

Respecte de les epidèmies, tots coneixem el fet fatídic que va ocórrer l'any 1820 quan per l'arribada d'un vaixell que portava contraban es va introduir la pesta bubònica, que es va escampar per la vila de Son Servera i per les localitats veïnes de Capdepera, Artà i Sant Llorenç i, en menor mesura, a Manacor. De fet, ja l'any 1818 les autoritats ja havien rebut notícies que n'hi havia a Tànger i que s'havien de prendre les mesures pertinents.⁵

Aquesta comunicació només és una petita introducció sobre l'estudi dels torrers a Son Servera; segurament a l'Arxiu del Regne de Mallorca n'hi ha molta més documentació. El meu objectiu només és mostrar la relació que hi havia entre els torrers i els carabiners en la vigilància de la zona costanera de Mallorca durant aquest període de temps. És de suposar que hi haurà altres investigadors que més endavant ampliaran l'estudi de les torres i torrers en aquest terme municipal.

Els cossos de Carabiners i Torrers

El dia 4 d'octubre del 1850 Bravo Murillo⁶ signava per ordre de la reina el que demanava la Direcció General de Duanes i Aranzels sobre la conveniència de passar els Torrers de Costa a l'Administració de la Hisenda, en substitució dels que es trobaven només a càrrec del Ministeri de la Guerra, ja que els anaven suprimint. Es considerava que el servei de vigilància que aquells desenvolupaven era de summa utilitat pel fet que que facilitava a la força repressora del contraban de terra i mar, és a dir als carabiners, el temps necessari per acudir al punt per on els contrabandistes i defraudadors es disposaven a descarregar, ja que el Cos de Carabiners del Regne que cobria el servei no podia continuar fent-lo per l'escassetat de forces

⁴ Es refereix als carabiners.

⁵ MASSANET, M.; PASTOR, M.; PICAZO, A. i REXACH, G. (2008). *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858). El naixement de Capdepera i Son Servera*. Ed. Ajuntaments d'Artà, Capdepera i Son Servera. P. 64.

⁶ Era un tecnòcrata moderat que l'any 1849 va ser nomenat ministre d'Hisenda pel general Narváez i l'any 1850 va ser president del Consell de Ministres.

de què constava, a causa de les baixes que experimentava per falta de substitucions, ja que els aspirants a ingressar com a carabiners no reunien els requisits reglamentaris que l'institut exigia.

Per això ordenava, primer, que es restablís el Cos de Torrers de Costa des de l'1 de gener del 1851, però que l'organització fos a càrrec de la Inspecció General de Carabiners de la qual dependria en tot el reglament del servei; segon, que l'organització d'aquest cos fos militar i que els seus individus estiguessin subjectes a l'Ordenança del Cos de Carabiners,⁷ que passarien a denominar-se carabiners torrers; tercer, que per optar a aquestes places fos indispensable que els sol·licitants haguessin servit en el Cos de Carabiners i haguessin complert el temps de servei amb bones notes; quart, que el Cos de Torrers constàs de 358 places i les baixes fossin suplertes pels carabiners de les comandàncies a les quals les torres corresponien; cinquè, que la remuneració dels carabiners torrers fos de quatre reals diaris i que poguessin cultivar les terres annexes a la mateixa torre, a més d'haver de donar compte del cost de l'armament i de l'uniforme; i sisè, que la Inspecció General de Carabiners regulàs la instrucció que determinava la manera en què havien de complir el servei, a més de l'armament i l'uniforme que havien d'usar els torrers.

Segons la meua recerca, no he pogut esbrinar si els torrers de Son Servera durant aquests anys pertanyien al Cos de Carabiners,⁸ l'únic que he investigat ha estat el que a continuació exposaré. El 19 de març del 1852 es demanaven els documents dels torrers sobre els serveis que havien fet a l'Exèrcit⁹ o en altres destins per formar els respectius fulls de servei, i que se n'havia nomenat com a cap el capità de Cavalleria Juan Antonio Fuster. Ho signava el comandant en cap de l'Estat Major.¹⁰ El dia 2 d'agost del 1852, a Balears, s'informava que es duia a efecte una nova organització del torrers i vigies, segurament seguint la normativa del 1850 exposada anteriorment. Els torrers que hi havia a Son Servera eren Pedro Juan Perelló, Jaime Lliteras i Miguel Arrom.¹¹ El mes de setembre del 1852 el comandant del Cos de Torrers i Vigies, com a encarregat de l'artilleria, manava que cada un dels torrers del Districte de Son Servera havien d'entregar l'armament i la pólvora. També s'havia d'entregar la llibreta.¹²

⁷ El Cos de Carabiners depenia sobretot del Ministeri d'Hisenda i també del Ministeri de la Guerra. En certs moments de la seva història va dependre només d'aquest primer ministeri i en moltes ocasions hi va haver intencions de desmilitaritzar-lo per sempre i ser un cos totalment civil.

⁸ Si eren llicenciats del Cos de Carabiners.

⁹ L'any 1852, a causa de les reformes, el Cos de Carabiners es considerava com una força de l'Exèrcit.

¹⁰ AMSV-511/1.

¹¹ AMSV-511/1

¹² AMSV-511/1.

L'any 1852 el comandant dels torrers i guardes, el capità de Cavalleria Juan Antonio Fuster, informava que els tres torrers de la torre del Port Vell no havien estat ni caporals ni sergents de l'Exèrcit i que només Jaime Lliteras sabia llegir i escriure una mica.¹³ Això demostra que no devien tenir res a veure amb els Cos de Carabiners, ja que en aquells anys se'ls exigia tenir nocions de lectura i escriptura per ingressar en el cos, encara que no sempre va ser així.¹⁴

Sabem que durant la dècada del 1850 i 1860 els torrers també tenien part en les confiscacions de contraban en què havien participat. L'uniforme se'l pagaven amb els seus havers i consistia en una jaqueta de drap de color terrós amb coll vermell, botons daurats i enmig la paraula «Torreros»; calçons de drap viu vermell i capell de filtre gris d'ala ampla doblegada per la part dreta amb l'escarapel·la nacional. L'armament era una carabina amb baioneta, sable i canana, i ho rebien tot del Parc d'Artilleria de Palma.¹⁵

També sabem quina era la feina encomanada, que consistia a avisar de qualsevol novetat per mitjà de senyals de foc i fum. Havien de viure sempre a la torre i per proveir-se de queviures només hi podien anar un pic a la setmana i fer-ho a la vila més apropada a la torre; l'altre torrer havia de quedar fent contínua vigilància. Havien de vigilar sempre la mar per descobrir les embarcacions i a l'horabaixa havien de reconèixer per terra el litoral de la seva demarcació fins a trobar-se amb els torrers veïnats. Havien de vigilar també les persones que s'acostaven a la costa per si es dedicaven o estaven relacionats amb desembarcaments de contraban, i ho havien d'evitar a viva força.

Els carabiners i torrers s'havien d'auxiliar mútuament i havien de permetre que els carabiners poguessin accedir a les torres en cas de mal temps o per necessitat del servei. Si es produïa un naufragi per efecte del temporal o algun accident i els vaixells necessitaven entrar a cala o a punt de la costa, havien d'obligar els naufrags o gent de la tripulació a no moure's per res del lloc fins que les autoritats de Marina o batle del districte ho permetessin.

El 15 de març del 1854, Felipe Puigdorfil declarava que per ordre del capità general

¹³ AMSV-511/1.

¹⁴ En la relació sobre el nivell d'instrucció de la força de carabiners de la Comandància de Mallorca, realitzada el dia 1 de juliol del 1894, consta que hi havia 388 individus de tropa que sabien llegir i escriure, i 75 que no. Deixar ingressar en el cos personal que no sabia llegir o escriure era conseqüència de les poques altes que es produïen a causa de la penosa feina i del baix sou que cobraven.

¹⁵ *El Balear. Periódico de la Tarde*. N. 1.311. Diumenge 8 d'agost del 1852. P. 2

i del comandant del Cos de Torrers l'Ajuntament de Son Servera no podia immiscir-se en res que fes referència als torrers, ja que aquests gaudien dels mateixos drets que els altres cossos de l'Exèrcit.¹⁶

Aquests torrers, com hem vist, estaven de guàrdia a la torre del Port Vell¹⁷ que, segons Juan González de Chaves, era una torre troncocònica de dues plantes, on la planta baixa servia d'estança per a la tropa quan aquesta estava aquarterada, a més de magatzem i polvorí. L'any 1825 tenia com a armament dos canons, un de 12 i l'altre de 6, els dos de ferro.¹⁸ La funcionalitat de les torres va canviar quan els francesos, a partir del mes de juny del 1830, ocuparen la costa algerina i acabaren amb la pirateria.

Els torrers, com els altres membres de l'Exèrcit, passaven la revista de comissari mensualment¹⁹ i les seves pagues anaven a compte del pressupost de guerra.²⁰

Els cordons sanitaris

Quan hi havia epidèmies en algun lloc dels països de la Mediterrània, a Mallorca es prenen les mesures convenients i el primer que feien era establir un cordó sanitari per impedir l'arribada de la malaltia. El Cos de Carabiners,²¹ des de la seva fundació, va formar part d'aquests cordons sanitaris, juntament amb forces de l'Exèrcit, d'acord amb la seva feina, que era controlar tota entrada i també sortida de persones i mercaderies per les costes i fronteres.

El 6 d'agost del 1854 el cordó sanitari de Mallorca es dividia en 4 districtes, 12 cantons i 126 posts. Son Servera pertanyia al districte que tenia la capçalera a Manacor. Els comandants que dirigien els cantons i els posts eren subalterns d'infanteria, cavalleria o carabiners, i recorrien els posts com a mínim cada dos dies per saber-ne les novetats i veure si es complia el servei.

Aquest mes d'agost del 1854, a causa de l'epidèmia de còlera morbo asiàtic, que

¹⁶ AMSV-511/1.

¹⁷ També coneguda com la torre del Port Nou o torre Nova de Son Servera.

¹⁸ GONZÁLEZ DE CHAVES, J. (1986). *Fortificaciones costeras de Mallorca*. Ed. Colegio Oficial de Arquitectos. Palma. P. 151 i 153.

¹⁹ AMSV-511/1.

²⁰ AMSV-511/1.

²¹ El Cos de Carabiners, en el moment de la seva fundació el mes de març del 1829, s'anomenava Cos de Carabiners de Costes i Fronteres; després va passar a anomenar-se Carabiners de la Reial Hisenda i més tard Carabiners del Regne, fins que durant la Segona República, l'any 1931, es va anomenar simplement Cos de Carabiners.

s'estenia per tota la costa oriental de França, el governador interí José Miguel Trias manava que no es podia infringir el cordó marítim o terrestre establerts. Els vaixells, encara que fos en temporal, podien cercar refugi a les cales, però ningú no podia davallar a terra o en cas contrari serien retinguts i castigats, fins i tot amb la pena de mort si introduïen articles contaminats.²²

El mes de maig del 1855 torna a aparèixer el còlera morbo en alguns punts del territori espanyol i es torna a avisar que el contraban és una de les causes primeres per on penetra la infecció. Es mana als carabiners, als torrers i al personal del servei de guardacostes que extremin la vigilància.²³ El mes de setembre el governador civil de les Illes Balears avisa del contagi en alguns pobles de Mallorca, sobretot en els costaners, i en dona la culpa al contraban.

El 2 d'octubre del 1856, el sergent zelador dels torrers del districte de Son Servera deia que el dia 18 d'octubre a les 08.00 hores s'havia de presentar el torrer Jaime Lliteras per a una declaració indagatòria, que segurament tenia a veure amb alguna confiscació de tabac de contraban.²⁴

Des de la Comandància de Carabiners de Mallorca, ubicada a Palma, i des de la 2a Companyia d'Infanteria, el capità de Carabiners Julián García, el 17 de març del 1874, s'adreçava al batle de Son Servera per notificar-li que havia sabut extraoficialment que el llibre de servei dels torrers de Son Servera, així com les cinc claus de les torres enclavades en aquell districte, estaven en poder de l'estanquer de Son Servera, i li suplicava que se'n fes càrrec i de tot el que hi hagués, a més d'enviar-li rebut i així poder respondre en tot moment davant del capità que s'havia complit l'ordre.²⁵

L'Ajuntament de Manacor, entre els acords presos el 6 d'agost del 1884, autoritzava el batle per subministrar els utensilis necessaris que els reclamava el cap del cordó sanitari del cantó de Son Servera i també notificava al governador que li oferia tot el personal necessari per ajudar en el cordó sanitari.²⁶

El mes de setembre del 1884, en una cova de cala Mèndia del terme de Manacor, les forces del cordó sanitari varen detenir dos dels presumptes autors del robatori

²² *Boletín Oficial Balear*. N. 3.381. Dilluns 7 d'agost de 1854. P.1.089.

²³ *Boletín Oficial Balear*. N. 3.608. Dilluns 21 de maig de 1855. P. 250.

²⁴ AMSV-511/1.

²⁵ AMSV-511/1.

²⁶ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 2.737. Dissabte 23 d'agost de 1884. P. 3

perpetrat a Felanitx la nit de Sant Agustí, coneguts com en Rateta i en Ravell; els dos havien comès altres malifetes per la zona i tenien atemorida la gent. Comandava la força el tinent de carabiners Pedro Jaume Esteva.²⁷

El mes següent, l'octubre del 1884, les forces del cordó sanitari, on hi havia carabiners, confiscaren en el mateix terme municipal tres-cents quilos de tabac de pota de contraban²⁸ sense reus, i les mateixes forces, el mes de novembre del 1884, una altra confiscació de dos-cents noranta-vuit quilos de tabac de contraban. Seguia comandant la força el tinent de carabiners Pedro Jaume Esteva.

El mes de febrer del 1890, el coronel subinspector del Cos de Carabiners, amb residència a Barcelona, en nom de l'inspector general va donar les gràcies als caps, oficials i tropa de la Comandància de Mallorca que formaven part dels cordons sanitaris pel zel que per bé del servei havien tengut i demostrat durant l'epidèmia.²⁹

Els cordons d'aguait

Arran de les difícils relacions diplomàtiques amb els Estats Units d'Amèrica, sorgides per l'ajuda que aquest país proporcionava als insurgents de Filipines, Cuba i Puerto Rico, sobretot amb armament i municions que entraven allà de contraban,³⁰ i pel temor que la seva potent esquadra pogués arribar a les costes espanyoles, es va preparar un sistema de defensa. Una de les principals mesures va ser analitzar el paper que podien tenir les torres que hi havia per tot el litoral. Per això, el 3 de novembre del 1896 el ram de la guerra, per haver estat entregades aquestes construccions al Cos de Carabiners després de suprimir-se el Cos de Torrers i atenent que algunes d'elles poguessin prestar un bon servei en la defensa del territori, la

²⁷ Va néixer el 7 de juny del 1853. El mes de juliol del 1886, juntament amb el tinent Eduardo Castro Galí i dos carabiners, feren una confiscació d'un carro i una cavalleria major amb dos fardells de tabac de contraban. El mes d'agost del 1886, juntament amb un sergent 2n, un caporal 1a i sis carabiners, torna a confiscar catorze fardells de tabac de contraban; i el mes de setembre del 1887, amb un altre carabiner confiscaren un carro i una cavalleria que conduïa 450 quilos de tabac de contraban i un reu. Va estar destinat a la Comandància de Mallorca gairebé sempre, excepte l'any 1891 que va estar destinat a la Comandància de Cadis; i ja com a capità l'any 1897 a la de Màlaga i l'any 1903 a la Comandància d'Algeciras. Es va retirar l'any 1906 de capità a la Comandància de Mallorca ja que a partir d'aquesta data no consta en els Anuaris Militars.

²⁸ *El Áncora. Diario católico popular de las Baleares*. N. 1.437. Dimecres 3 de desembre de 1884. P. 2.

²⁹ *El Correo Militar*. N. 4.300. Dimecres 12 de febrer de 1890. P. 3.

³⁰ Per aturar aquest contraban d'armes i municions a Cuba, a començaments del 1895 es demanava a José Canalejas Méndez (ministre d'Hisenda) i a José López Domínguez (ministre de la Guerra), del Govern de Práxedes Mateo Sagasta, que s'hi establissin forces de carabiners extretes de les comandàncies de la península i de les illes, ja que no n'hi havia. La proposta no va prosperar. Només n'hi havia a Filipines, on l'oficialitat era espanyola però la tropa nativa, per la qual cosa va ser una de les primeres a intervenir a favor de la insurgència.

reina regent, d'acord amb l'informe ofert per la Junta Consultiva de Guerra, va disposar que les comandàncies d'enginyers a què corresponien les torres fessin un bon i detingut estudi de les mencionades construccions per tal de decidir quines havien de conservar en el seu poder el ram de la guerra pel fet de ser útils per a la defensa i quines no ho eren i, per tant, podien ser entregades a la Hisenda Pública.³¹

Com veim, els carabiners varen dur a terme des de la seva fundació, juntament amb forces de l'Exèrcit, labor de vigilància per la costa. La darrera vegada va ser quan pràcticament el cos ja havia estat suprimit i englobat part dels seus membres en el Cos de la Guàrdia Civil. L'any 1940, a causa de la Segona Guerra Mundial, es va extreure la vigilància a les costes i els carabiners formaren part, juntament amb l'Exèrcit, del cordó d'aguait. Mallorca es va dividir en sectors, anomenats *agrupacions*: la sud, l'est...³² Els carabiners de Son Servera pertanyien a l'Agrupació Est que tenia la capçalera a Porto Cristo i varen deixar en part de realitzar el seu servei habitual, que era només la repressió del contraban, fins que el mes de setembre del 1940, i segurament perquè es va veure que el perill a les costes havia desaparegut, el capità general de Balears va enviar una circular a totes les seccions on manava que els carabiners tornassin a fer el servei normal i ordinari del cos.

Per això, el 1r cap de la Comandància de Carabiners, el 23 de setembre del 1940, s'adreçava a tots els caps de les agrupacions, en aquest cas de l'Est amb capçalera a Porto Cristo, per informar-los que els trametia la distribució i situació de les forces de la Comandància després de reintegrar-se la força a la pràctica del servei especial del cos, tot seguint l'ordre del capità general, i que s'havia ordenat als comandants de post, caps de secció i capitans de companyia que establissin contacte amb els caps de les forces de l'Exèrcit que tenien al seu càrrec la defensa del sector de costa on es trobaven, a fi de proporcionar-los en el menor temps possible les notícies de les observacions que realitzassin i fossin interessants per a la defensa de l'illa.

³¹ DO núm. 249. 5 de novembre de 1896.

³² Només he trobat en els arxius nota d'aquestes dues, segurament n'hi havia altres. L'Agrupació Sud tenia la capçalera a ses Salines i l'Agrupació Est primer la va tenir a Son Carrió i després va passar a Porto Cristo.

EL COS DE CARABINERS A SON SERVERA. HISTÒRIES I ANÈCDOTES

Celso Calviño Andreu

Introducció

La població de Son Servera, pel fet de posseir el seu terme municipal part de litoral, de sempre ha tengut certa relació amb la mar i això ha fet que per bo o per dolent hagi influït en la seva història. Basta recordar el fet tràgic que va ocórrer l'any 1820 pels estralls que va produir la pesta bubònica, introduïda, segons sembla, per un vaixell que portava contraban i que començant per Son Servera es va estendre per Capdepera, Artà i Sant Llorenç, i, en menor mesura, per Manacor.¹

Aquesta comunicació forma part d'un treball més estens que estic fent sobre el Cos de Carabiners a les Illes Balears, però en aquest cas concret està centrat en els fets relacionats amb membres del Cos en el municipi de Son Servera. Encara que, per comprendre millor el tema, és necessari explicar com estava organitzat de manera general a les Illes Balears.

Antigament, els carabiners eren uns personatges presents dins la vida quotidiana de Son Servera i per això també són part íntegra de la història del municipi. És necessari puntualitzar que no he trobat gaire documentació sobre els carabiners de la zona, ja que a l'Arxiu Municipal de Son Servera no hi ha constància dels fulls de revista de comissari que ens atorguen molta informació, sobretot quant a organització. Ara bé, on surten els noms dels membres que hi estigueren destinats és en els padrons municipals.

Fundació del Cos de Carabiners

El Cos de Carabiners es va crear per combatre el contraban i el frau, que temps enrere era un problema social i econòmic endèmic que es va veure incrementat pels fets de la guerra del Francès i de les posteriors commocions polítiques. Per combatre'l, durant les dues primeres dècades del segle XIX hi havia un resguard civil que en moltes ocasions no era tan efectiu com calia. Havia proliferat tant el contraban que en moltes ocasions, sobretot a les províncies del sud peninsular, s'havien de formar columnes mòbils de l'exèrcit ja que els contrabandistes anaven armats i feien front de manera violenta als agents del resguard.

El rei Ferran VII considerava que per impedir l'escandalosa extensió del contraban que la immoralitat dels temps ajudava a augmentar, en detriment i menyspreu de

¹ MASSANET, M.; PASTOR, M.; PICAZO, A. i REXACH, G. (2008). *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858). El naixement de Capdepera i Son Servera*. Ed. ajuntaments d'Artà, Capdepera i Son Servera. P. 64.

les lleis, era necessari prendre mesures eficaces, ja que els contrabandistes no solament atacaven les rendes de l'Estat sinó que també destruïen i paralitzaven el foment de la indústria i del comerç. La insuficiència de mitjans que hi havia per combatre'l feia necessari crear un organisme capaç de perseguir-lo i aquest havia de tenir un contingut militar no només civil.²

L'organització del Cos es va encomanar a l'Excel·lentíssim Mariscal de Camp José Ramón Rodil y Pampillo, que va ser designat inspector general pel seu brillant full de serveis.

En el moment de la seva fundació, el 9 de març del 1829, va rebre el nom de *Carabiners de Costes i Fronteres*, però al llarg del temps i a causa sobretot dels successos polítics, va canviar de nom.

La primera alteració va ocórrer poc després de la mort del rei Ferran VII, en esclatar la Primera Guerra Carlista. Els carabiners varen formar part de les columnes i actuaren com els altres cossos de l'exèrcit en les diferents accions bèl·liques. Foren concentrats a les anomenades províncies del Nord i de Catalunya, que eren les que defensaven el pretendent. De la Comandància de Mallorca, també n'hi varen anar destacats. Aquesta mesura va propiciar que el contraban proliferàs ja que no tenia qui el perseguís. L'any 1835, davant les queixes dels intendants d'Hisenda, el Cos va passar a dependre pràcticament del Ministeri d'Hisenda i adoptaren el nom de *Carabiners de la Reial Hisenda*.³ Una nova reestructuració es va fer amb el Decret del 15 de maig del 1848, quan passà a anomenar-se *Carabiners del Regne*. Així i tot, el mateix problema es va tornar a plantejar el mes de maig del 1873, quan el ministre d'Hisenda, Juan Tutau Verges,⁴ es lamentava de l'estat de les recaptacions dels impostos i considerava que per evitar-ho s'havien d'aplicar fortes mesures, i que a causa de les discòrdies civils els governs havien retirat els carabiners del servei propi del seu institut per atendre amb ells el restabliment de l'ordre públic i combatre la insurrecció carlista, i per això quedaren desamparades les costes i fronteres de moltes províncies, de la qual cosa s'aprofitaren els defraudadors i contrabandistes tot atemptant contra el comerç legal.⁵ Finalment, amb l'arribada de la República l'any 1931, l'institut va quedar simplement amb el nom de *Carabiners*.

² *Gaceta de Madrid*. N. 39. Dimarts 31 de març del 1829. P. 153.

³ Va ser una fusió entre els membres del Cos de Carabiners i el del Resguard Interior que era totalment civil.

⁴ Juan Tutau va ser ministre d'Hisenda durant la Primera República, quan era president del Govern el Sr. Estanislau Figueras.

⁵ *Boletín Oficial Balear*. N. 985. Dissabte 14 de juny de 1873. Pàg. 2.

A més de combatre el contraban i el frau, els carabiners també tenien el deure d'auxiliar les autoritats per a la rigorosa execució de les mesures sanitàries i altres de caràcter general, i també la persecució i detenció de bandolers, desertors i pertorbadors de la tranquil·litat pública. Com a exemplificació, tenim la comunicació de dia 9 d'agost del 1926, on el governador civil ordenava a la força de la Guàrdia Civil i de Carabiners que amb urgència se cercàs i capturàs José Ramón Jover (a) *Juli*, de 22 anys, fadrí, de professió sabater i natural de Villacarles (Menorca), fill de Joan i Llúcia, d'uns 1,70 m d'estatura, cabells negres i front alt, ulls terrossos obscurs, nas recte i barba poblada, que s'havia fugat de la presó de Palma a les 13.30 hores i es creia que s'amagava per la part de Son Servera. També s'havia d'avisar els sometents.⁶

En el cas de Mallorca, en el moment de la seva fundació la comandància comprenia una sola companyia d'infanteria, encara que en àmbit estatal la força la componien carabiners d'infanteria, de cavalleria i de marina. Qui primer la va comandar va ser el capità graduat de tinent coronel de Cavalleria Miguel Polidoro.⁷

Organització del Cos de Carabiners

En un principi el Cos es va dividir en comandàncies, tinències, subtinències i brigades, fins que l'any 1860 la comandància es dividí en companyies, seccions i posts. La secció estava composta per un oficial que la comandava, un sergent 2n, un caporal 1r, dos caporals 2n i vint-i-un carabiners.⁸ Els posts a la vegada es dividien en trams i cada tram era vigilat per una parella de carabiners.⁹

Hi havia els posts de costa, anomenats de primera línia, i els d'interior. Dels posts d'interior solament he investigat fins al moment els de Montuïri,¹⁰ Algaida,¹¹ Porreres¹² i

⁶ AMSV-511/2.

⁷ El 28 de novembre del 1829 deia que el rei l'havia honrat per comandar la Comandància de Carabiners de Costes i Fronteres de Mallorca, i es dirigia al públic mallorquí perquè els individus que aspirassin a ingressar en el cos podien adreçar les seves sol·licituds al despatx de la Comandància que estava situat en el carrer dels Àngels núm. 25 de Palma. Els anys 1832 i 1833, segons la publicació *l'Estat Militar d'Espanya*, encara hi estava destinat.

⁸ L'oficial que comandava la secció era en un principi un primer o segon tinent, ja que llavors la denominació amb el temps va canviar i es coneixien com a tinent o alferes respectivament.

⁹ *Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros del Reino (1860)*. Ed. Imprenta de D.A. Santa Coloma. Madrid. P. 6.

¹⁰ CALVIÑO, C. (2016). "El Cos de Carabiners a Montuïri". Bona Pau, núm. 757. P. 26.

¹¹ CALVIÑO, C. (2016). "El Cos de Carabiners a Algaida". Es Saig, núm. 417. P. 34 i 35.

¹² CALVIÑO, C. (2016). "Carabiners i contraban a Porreres a finals del segle XIX i començaments del XX". *Llum d'Oli*, núm. 145. P. 22 i 23.

Santa Maria, que era de cavalleria; segurament n'hi havia altres.

El mes de març del 1869 a Son Servera hi havia carabiners, ja que un membre del Cos amb les inicials ARF feia unes consultes en *El Guía del Carabinero*; entre altres, una demanant si podia reenganxar-se en cas de sol·licitar llicència i se li contestava que sí, però que hauria de canviar de destí.¹³ I l'any 1871 hi ha constància que hi estava empadronat el carabiner Antonio Mas Puig.¹⁴ Aquestes, juntament amb una altra de 1845, són les dates més antigues que he trobat investigant sobre els carabiners a Son Servera.

L'any 1913 el post de Son Servera, juntament amb els posts de Capdepera, Artà i la Colònia de Sant Pere, formaven la 1a Secció de la 3a Companyia, amb capçalera a Manacor.¹⁵

A partir del mes d'agost del 1921 això canvia i el post de Son Servera, juntament amb el de Porto Cristo i de Barquetes, passa a pertànyer a la 4a Companyia amb capçalera a Felanitx, mentre que la capçalera de secció estava a Porto Cristo. L'alferes que comandava la secció era Vicente Barrios Serantes¹⁶ i el caporal que comandava el post era Martín Lorenzo Vicente; també hi havia el carabiner de 1a (Preferent) Zacarías Rojo Blanco i els carabiners de 2a Pedro Aniceto Gaitan,¹⁷ Lorenzo Pitarch Bellés, Eugenio Martín Hernández,¹⁸ Félix García Muñoz, Francisco Lobato Ríos i Antonio Hidalgo García. El mes de desembre del 1921 s'incorpora el carabiner de 2a Manuel Mercader Martínez i el mes de gener del 1922 s'incorpora el carabiner de 2a Manuel López Román.¹⁹

L'any 1925 sabem que a Son Servera hi havia un post al Raig,²⁰ ja que hi havia un

¹³ *El Guía del Carabinero*. N. 12. 28 de març de 1869. P. 130.

¹⁴ AMSV-267/2.

¹⁵ *La Región*. N. 524. Dimecres 22 d'octubre del 1913. P. 2.

¹⁶ Des d'agost del 1921 a gener del 1922 estava destinat a la 4a Companyia, Secció d'Infanteria de Porto Cristo. L'any 1930 era tinent i estava disponible forçós a la 5a Comandància de Balears, però adscrit d'alcòhols a Guadix (Granada). De capità, el mes de febrer del 1935, des de la Comandància de Balears és destinat a la de Huelva. El mes de juliol del 1936 es va posicionar a favor del bàndol dels nacionals.

¹⁷ Des d'octubre del 1919 a abril del 1920 destinat en el post de Campos de la 3a Secció de la 3a Companyia. Posteriorment va passar a la 4a Companyia, Secció d'Infanteria de Porto Cristo en el post de Son Servera.

¹⁸ Des del febrer fins al desembre del 1930 destinat a la 2a Companyia, 3a Secció de Sóller en el post de Tuent. El mes de febrer del 1931 va destinat a la 2a Companyia, 1a Secció del post de s'Arracó (Andratx), i hi va estar fins al novembre del 1933. Des d'abril del 1936 fins al juliol del 1938, destinat a la 1a Companyia, 3a Secció, en el post de s'Arracó (Andratx).

¹⁹ AMM-1644/2.

²⁰ Podria referir-se al cap de Pinar, a l'acabament de la Costa dels Pins, que també es coneix com el cap des Reig.

caporal, Raimundo Arbona Rigo, i vuit carabiners. Aquest, a l'escalafó de suboficials del 1934, consta ja com a sargent. L'any 1934 el caporal José De la Rosa Sánchez²¹ ho era del post de Cala Bona.²²

Vida quotidiana del carabiner

La vida del carabiner no era gens fàcil; normalment no estaven gaire anys destinats en el mateix punt i això feia que haguessin de traslladar-se constantment, fet que repercutia en la seva economia. L'any 1885 es queixaven que moltes vegades havien de pagar els drets de consums dues vegades a causa dels trasllats forçosos que sofrien.

La seva paga no era gaire elevada i costava molt arribar a final de mes. El mes d'agost del 1886 la premsa manifestava la necessitat d'augmentar els havers dels carabiners, ja que es creia que no guardaven proporció amb els preus dels productes de primera necessitat, ja que eren molts els punts de la costa allunyats dels centres de producció i exportació, on els articles arribaven a preus exagerats per la manca que hi havia i per la poca competència entre venedors.²³

El servei, en moltes ocasions, era de més de dotze hores. Cada dia, a posta de sol, es verificava el sorteig amb tantes bolles, posades dins una bossa, com individus entraven de servei; els carabiners que treien les bolles amb els números 1 i 2 formaven una parella, i els que treien els 3 i 4 formaven la segona, i així successivament. Cada tram de guàrdia solia tenir entre tres i quatre quilòmetres. Durant el vespre es vigilava tot el tram de costa i a la matinada es mirava si hi havia senyes; això és si hi havia alguna mostra d'haver-se efectuat algun desembarcament de gènere de contraban.

Normalment els quarters de carabiners, a les localitats que n'hi havia, eren cases llogades i només hi pernoctaven els carabiners fadrins, ja que els casats vivien en cases particulars també llogades.²⁴ El 3 de febrer del 1870 els caps de les comandàncies s'adreçaven a l'inspector general per queixar-se que no era just que només es descomptàs de la paga mensual dels carabiners fadrins una quantitat per sufragar les despeses del lloguer del quarter i que creien que havien de ser tots els

²¹ Havia ascendit a caporal el 18 d'agost del 1932.

²² *Escalafón de suboficiales, sargentos y cabos de 1 de enero de 1934*. Ed. Imprenta de los Colegios de Carabineros de San Lorenzo del Escorial.

²³ *El Correo Militar*. N. 3264. Dimarts 17 d'agost de 1886. P. 2.

²⁴ En els padrons municipals de Son Servera hi ha una extensa relació dels carabiners i dels seus domicilis.

carabiners, sense mirar el seu estat civil, els qui pagassin la part corresponent, ja que en moltes ocasions els carabiners casats, per una causa o altra, estaven i feien ús de les dependències del quarter.

L'any 1925, en el carrer J. Massanet 17, hi vivien els carabiners joves Gaspar Caballero Méndez,²⁵ Felipe Vargas Delgado i Agripino García Gutiérrez. I a Cala Bona el quarter estava a l'actual carrer Tramuntana 12. Quan els carabiners deixaren el quarter, hi passaren a viure una sèrie de pescadors.

Un fet relacionat amb el quarter i els carabiners de Cala Bona és el succeït el mes de juny del 1937. El dia 30 es va celebrar una sessió ordinària del consistori, presidit pel batle Juan Nebot Lliteras, on es va llegir un ofici de l'inspector de Primer Ensenyament en què demanava si havia de seguir suprimida l'escola mixta de Cala Bona. El batle i regidors, per unanimitat, sol·licitaren a l'autoritat competent que se suprimís.

Les raons exposades per la corporació foren que la matrícula escolar havia quedat reduïda a un mínim i havia quedat anul·lada per la supressió del quarter de la força de carabiners i dels pescadors, i que a causa del desembarcament republicà les famílies que componien la gairebé totalitat dels residents de Cala Bona l'havien abandonada.²⁶

Una necessitat primordial que hi havia era la instal·lació de telèfons en els quarters. La premsa, el mes de juliol del 1894, ja demanava, a més que es construïssin quarters, que hi hagués telèfons en els posts de carabiners. A Son Servera no va ser fins al 1935, quan es va concedir en sessió pública ordinària, el dia 20 d'agost, presidida pel batle Antoni M. Llull Lliteras.²⁷

Els carabiners, a més de perseguir el contraban, també es cuidaven de revisar i registrar els productes que es desembarcaven i embarcaven. El 16 de maig del 1896 el consistori de Son Servera, reunit en sessió ordinària, va acordar demanar d'ofici, en data de 4 de maig, al caporal comandant del post de carabiners respecte per impedir l'embarcament de gèneres del país en el Port Vell.²⁸

Malgrat que els carabiners de vegades actuassin en accions humanitàries, la

²⁵ El mes de març del 1934 va rebre el premi de constància de 40 pts. per dur més de setze anys de servei.

²⁶ AMSV-644/3.

²⁷ AMSV-644/3.

²⁸ AMSV-547/2.

persecució que duïen a terme contra el contrabandistes no era ben vista per la gent i això provocava tensions. El 26 de febrer del 1921 l'Ajuntament de Son Servera va acordar fer arribar al capità general les queixes dels veïnats del municipi pels procediments emprats pels carabiners del post.²⁹

El 17 de febrer del 1924 es fa fer el sorteig dels joves que s'havien de presentar a files i entre ells hi havia en Virgilio, que era carabiner. La causa de ser cridat a files aquesta persona, ja sent carabiner, devia ser per ser fill de carabiner i haver sortit del Col·legi de Carabiners Joves de San Lorenzo de l'Escorial³⁰ als devuit anys.³¹

Trasllats i permutes

Quan un carabiner canviava de destí podia ser de manera voluntària o forçosa; ens referim durant el segle XIX i començament del XX, quan havia de traslladar els seus mobles i la família feia el trajecte del viatge en carro. De vegades el nou destí era de companyia a companyia, és a dir, d'un poble es traslladava a un altre i si era destinat a la península el viatge era des del poble on estava destinat fins a Ciutat, on després embarcava amb vaixell cap a la península per incorporar-se a la comanància de destí.

Les despeses anaven primerament a compte dels ajuntaments i després les diputacions i el Ministeri d'Hisenda retornaven els diners aportats pels pagaments als carreters.

Els ajuntaments, moltes vegades, eren crítics per haver de pagar i per això davant els dubtes que sorgien als batles, ja el mes de febrer del 1848, el govern polític va expedir una ordre tot recordant del que gaudien els carabiners respecte del servei d'allotjaments, bagatges i resta d'utensilis per desenvolupar millor les seves funcions.³²

En altres ocasions els carabiners, si volien canviar de destí, feien una permuta amb un altre company de mateix grau. Així tenim que el mes d'agost del 1889 el cara-

²⁹ AMSV-551/1.

³⁰ Des de la seva fundació, el Col·legi de Carabiners va estar situat a San Lorenzo de l'Escorial, però l'any 1889 es va traslladar a Villaviciosa de Odón, per pocs anys, fins que va tornar a l'Escorial. Allà, hi anaven els fills de carabiners que volien ingressar en el cos i també era on es formaven els carabiners per ascendir a caporal i els sergents que havien d'ascendir a oficials.

³¹ LLITERAS, A. (2017). *Crònica des Poble de Son Servera 1924-1968*. Ed. Mateu Servera Riera Fena. P. 20.

³² *Boletín Oficial Balear*. N. 2346. Dilluns 14 de febrer de 1848. P. 4.

biner de 2a d'Infanteria de Son Servera, Vicente Fernández Acero,³³ volia permutar amb un altre de qualsevol de les comandàncies següents: Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona o Navarra.³⁴ El mes de març del 1890 era el caporal de Son Servera Pedro González Lorenzo,³⁵ que volia permutar amb un altre de qualsevol província d'Andalusia o Galicia.³⁶

Un altre cas era que per haver-se d'incorporar a Puigcerdà (Girona), l'horabaixa del dia 6 de febrer del 1932, el comandant militar de Balears va expedir el passaport n. 8 al carabiner Juan Guillén Boer i ordenava a l'Ajuntament que li facilitàs el bagatge necessari per traslladar-se a Palma amb el mobiliari i amb la família, composta per la seva dona i una filla de set anys. Estava signat al Raig pel sergent Raimundo Arbona.³⁷

Exercicis de tir al blanc

El mes d'octubre del 1913 el cap de la Comandància de Carabiners va sol·licitar autorització perquè la força de carabiners de la 1a Secció de la 3a Companyia efectuàs exercicis de tir al blanc, de 8.00 a 12.00 h: el post de la Colònia de Sant Pere, a s'Aigua Dolça, els dies 27 i 28; els del post d'Artà, a Cala Mesquida, els dies 29 i 30; el post de Capdepera i veterans de Cala Rajada, a ses Covasses, els dies 31 d'octubre i 3 de novembre; i els del post de Son Servera, en el torrent dels Morts, els dies 4 i 5 de novembre.

El dia 18 d'abril del 1926 el caporal de la 4a Companyia i 1a Secció, Raimundo Arbona, notificava al batle que des de les 8.00 fins a les 10.00 h dels dies 29 i 30 d'abril, en el lloc conegut com el Estanquillo,³⁸ la força de carabiners faria tir al blanc en direcció a la mar

³³ El mes d'abril del 1890 va fer una confiscació de 35 quilos de tabac de contraban i dos reus. El mes d'agost del 1891, juntament amb quatre carabiners, feren una confiscació de 73 quilos de tabac de contraban.

³⁴ *El Correo Militar*. N. 4152. Divendres 16 d'agost de 1889. P. 3.

³⁵ El mes de juliol del 1888 estava destinat en el post de Campos i volia permutar amb un de Navarra, Guipúscoa, Bilbao, Huelva, Girona o Barcelona. El mes d'agost del 1888 va passar destinat a Esporles i seguia demanant permutar. El mes de novembre del 1888 passa destinat al post de Deià i volia, altra vegada, permutar amb un de Navarra, Osca, Bilbao, Guipúscoa o Girona. D'abril a maig del 1889 és destinat a la 3a Companyia, 3a Secció del post de ses Salines. El mes de juny del 1889, amb dos carabiners feren una confiscació d'un carro i una cavalleria menor amb vuit fardells de 305 quilos de tabac de contraban. El mes d'agost del 1889, amb un carabiner feren una confiscació de cinc garrafons de licor. El mes de febrer del 1890, amb quatre carabiners feren una altra confiscació de tabac. El mes de març del 1890 estava destinat en el post de Son Servera. El mes d'agost del 1890 estava destinat en el post del torrent dels Jueus i volia permutar amb un de Navarra, Guipúscoa, Bilbao, Osca, Castelló o qualsevol de Catalunya.

³⁶ *El Correo Militar*. N. 4338. Dimarts 1 d'abril de 1890. P. 3.

³⁷ AMSV-332/2.

³⁸ Podria ser s'estany d'en Xinet.

i es pregava al batle que per evitar accidents s'informàs la gent i sobretot els pescadors.³⁹

El dia 26 d'abril del 1926 era el caporal de carabiners de la 3a Companyia i 3a Secció, Valerio Benítez, que comunicava al batle de Son Servera que la força de carabiners els dies 29 i 30 d'abril, de les 9.00 a les 11.00 h, en el lloc conegut com Canyamel, farien exercicis de tir al blanc i que es notificàs la gent per evitar possibles accidents. Ho signava en el post de Raig.⁴⁰

Carabiners i contraban a Son Servera

La reina Isabel II, el mes de gener del 1852, per boca del Ministeri de la Governació, comunicava que volia que es perseguís el contraban amb mà dura per evitar el seu increment. Per mitjà del Reial decret del 18 de desembre del 1851 se suprimien les traves que existien per a la circulació interior del comerç de bona fe i es comunicava als batles perquè donassin tota l'ajuda que poguessin als carabiners per tal de poder reprimir el contraban de manera eficaç i també els demanava que no donassin llicència d'armes ni passaport per a expedicions als qui sabien que es dedicaven al contraban. A més, els batles havien de notificar als carabiners el nom de totes les persones tatxades de contrabandistes i si tenien llicència o no d'armes.⁴¹

Les dues raons que afavorien l'increment del contraban de tabac eren, d'una banda, per falta en moltes ocasions d'existències en els estancs dels pobles de les Balears i, per això, es demanava als batles que vigilassin les expenedories i que aquestes es trobassin sempre assortides.⁴² I, de l'altra, a causa dels preus i de la mala qualitat del tabac de comerç legal. El mes de desembre del 1858 es varen posar a la venda en els estancs paquets de cinquanta cigarrets llargs que costaven quinze quarts i que tenien molta d'acceptació, però no passava el mateix amb els coneguts com *caobillas*, que no agradaven gens. La premsa del moment afirmava que quant més barat i millor fos el tabac que es venia, majors productes s'obtenrien de la venda i menor seria el contraban.⁴³

El dia 30 de juny del 1926, l'administrador de Rendes Públiques s'adreçava al batle de Son Servera per ordenar-li que visitàs les expenedories de la Companyia Arrendatària de Tabacs i fes una relació de: 1) Existència de cigarrets d'una pesseta a

³⁹ AMSV-511/2.

⁴⁰ AMSV-511/2.

⁴¹ *Boletín Oficial Balear*. N. 2992. Dilluns 16 de febrer de 1852. P. 117

⁴² *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 1967. Dimarts 23 d'octubre de 1889. P.1.

⁴³ *El Correo de Mallorca*. N. 2. 3 de desembre de 1858. P. 3.

dues. 2) Dels de dues pessetes endavant. 3) Capsetes de cigarrets egipcis, especificant la classe. 4) Paquets de picadura de tabac egipci, especificant la classe. I s'havia d'enviar urgentment.⁴⁴

Són moltes les confiscacions de gènere de contraban fetes pels carabiners, com és el cas del 2 d'agost del 1870, en què el jutge de 1a Instància de Manacor, Antoni Reus, enviava una comunicació al batle de Son Servera per notificar-li que en el Jutjat de la Catedral de Palma se seguia una causa criminal contra Jaume Sureda de Son Servera per confiscació de contraban de sal i que havia d'enviar-li el producte dels béns embargats al processat.⁴⁵ Aquest cas va ocórrer abans que es permetés la lliure circulació de la sal; l'article segon de les disposicions del Govern d'aquest mateix any regulava que la circulació de la sal seria lliure per l'interior del regne i que els carabiners no havien d'oposar cap impediment. Només havien de vigilar que no s'extragués la sal fraudulentament de les fàbriques i de les salines, i tampoc no havien de permetre l'elaboració o l'extracció de les fàbriques als particulars si no tenien els permisos legals.⁴⁶

El dia 9 de setembre del 1885 la força de carabiners va confiscar a Son Servera cinc quilos de tabac de contraban.⁴⁷ I el diumenge dia 8 de novembre del mateix any, en el camí de Santa Margalida a Son Servera, fou capturat per una parella de carabiners d'aquest darrer lloc un ase que anava carregat de tabac de contraban. L'animal anava tot sol i era cec.⁴⁸ El mes d'abril del 1890 es va fer una altra confiscació de tres fardells de tabac de contraban.⁴⁹

Vicente Ballester Ripoll, tinent graduat d'Artilleria de l'Armada, alferes de Fragata, graduat de l'Escala de Reserva, ajudant de Marina d'Alcúdia i fiscal, citava el propietari d'una embarcació anomenada *Noy*, que havia estat capturada per la força de carabiners amb cinc fardells de tabac de contraban el dia 26 de novembre del 1891 a 'Cala Rocha',⁵⁰ a les immediacions de Son Servera, i els tres individus de la tripulació anomenats Simón Covas Rigo, Jaime Covas Rigo i Pedro Vidal Bonet perquè es presentassin en el termini de trenta dies. Es varen arribar a fer tres edictes i no es varen presentar.⁵¹

⁴⁴ AMSV-511/2.

⁴⁵ AMSV-511/2.

⁴⁶ *Recopilación de las disposiciones emanadas del Gobierno de la Nación y de la Inspección General de Carabineros*. Ed. Imprenta Guia del Carabinero. Madrid. 1870. P. 9.

⁴⁷ *El Áncora. Diario católico popular de la Baleares*. Núm. 1669. Dissabte 3 d'octubre de 1885. P. 3.

⁴⁸ *El Áncora. Diario católico popular de la Baleares*. Núm. 1801. Dimarts 10 de novembre de 1885. P. 3.

⁴⁹ *Almudaina*. N. 861. Dilluns 28 d'abril de 1890. P. 1.

⁵⁰ Aquest topònim deu fer referència a Punta Roja.

⁵¹ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 3.946. Dissabte 14 de maig de de 1892. P. 4.

El mes de novembre del 1891 els carabiners de Son Servera varen confiscar cinc fardells de tabac de contraban a Canyamel. També la força de carabiners, el mateix mes, va capturar un falutx de luxe amb tres tripulants; aquests foren entregats al batle de Son Servera, que els va tancar a la presó d'on es varen escapar.⁵² El mes de juny del 1892 es notificava que eren diversos els fardells de tabac de contraban confiscats.⁵³

El caporal Juan Fraile Sánchez i dos carabiners a les seves ordres confiscaren el dia 31 de maig del 1893 trenta fardells de tabac de contraban de set-cents onze quilos de pes que varen trobar amagats a les runes d'un castell de la costa de Son Servera.⁵⁴

L'any 1894 consta que els carabiners de Son Servera feren dues confiscacions: una el mes de juny, de catorze fardells de tabac de contraban a les immediacions de la vila,⁵⁵ i l'altra el mes de juliol també prop de la vila, en el lloc conegut com 'Plaça de Llanguer', on confiscaren dotze fardells de tabac de contraban de quatre-cents arroves de pes.⁵⁶

El mes de març del 1895 fou en el lloc conegut com sa torreta de Son Servera on els carabiners efectuaren una confiscació d'onze fardells de tabac.⁵⁷ I el dia 17 d'abril del 1895, a la caseta que ocupava la força de carabiners veterans en el moll de Palma, es va dur a terme la subhasta pública de l'aparell i altres efectes que pertanyien a un falutx capturat amb tabac de contraban per la força de carabiners el dia 24 de setembre de 1894 en aigües de Son Servera, i que es referia segons la documentació a l'expedient administratiu número 75 estimat en trenta-vuit pessetes. La subhasta es va fer en un sol lot i no es va admetre cap postura que no cobrés com a mínim les dues terceres parts de la quantitat. Les despeses anaren a càrrec del comprador.⁵⁸ Es veu que ningú no va optar per la compra i a finals del mes d'abril es dugué a terme una segona subhasta on se'n va fer una rebaixa del 25 % i quedava en 28 pessetes amb 50 cèntims.⁵⁹

La següent confiscació, realitzada el mes d'octubre del 1899, no va ser de tabac

⁵² *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*. Núm. 234. Dilluns 30 de novembre de 1891. P. 1.

⁵³ *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*. Núm. 441. Dimarts 21 de juny de 1892. P. 2.

⁵⁴ *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*. Núm. 748. Dimecres 7 de juny de 1893. P. 2.

⁵⁵ *Almudaina*. N. 2412. Dissabte 23 de juny de 1894. P. 3.

⁵⁶ *El Isleño. Periódico científico, industrial, comercial y literario*. N 12.218. Divendres 6 de juliol de 1894. P. 2.

⁵⁷ *Las Baleares. Diario Republicano*. Núm. 1.146. Divendres 29 de març de 1895. P. 3.

⁵⁸ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 4402. Dijous 11 d'abril de 1895. P. 1.

⁵⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 4406. Dissabte 20 d'abril de 1895. P. 2.

sinó de 24,30 kg de pólvora que estaven amagats en una cova de la costa de Son Servera.⁶⁰

El dia 12 de maig del 1903, en el tren de les 9.30 h, varen arribar a l'estació de Palma set fardells de tabac de contraban que custodiava una parella de carabiners de Son Servera i que havien trobat a la possessió de Canyamel.⁶¹

A les 11.00 h del dilluns 9 de setembre del 1907 es va dur a terme un judici en el Jutjat de la Catedral de Palma contra Pep Sureda per causa oberta per contraban. L'acusació era perquè els carabiners, en un registre duit a terme en el seu domicili a Son Servera, hi trobaren desset fardells de tabac de contraban. El fiscal, a més, demanava per a ell una pena més grossa per ser empleat públic. El total de la pena era de 29.000 pessetes (una quantitat exagerada i colossal en aquell temps) de multa i dos anys i vuit mesos de presó. Davant això, la defensa aportava que l'acusat no era empleat públic, sinó que únicament havia exercit la feina d'enterrador en el poble de Son Servera, sense sou ni credencial del municipi, i que el que rebia era algun donatiu amb caràcter d'almoina i que el tabac no era seu, i per això en demanava la lliure absolució.⁶²

El mes d'agost del 1916 la força de carabiners confiscava en el lloc conegut com el Port Vell de Son Servera quatre llaunes de benzina que trobaren abandonades en aquell lloc.

Les llaunes foren duites a Palma. De tot d'una es va pensar si les llaunes de benzina eren per proveir un submarí alemany, però el tinent coronel de Carabiners Eladio Soler va explicar que segons el que havien esbrinat eren per a un falutx que es dedicava al contraban de tabac.⁶³ No era estrany pensar això, ja que hi havia molts de submarins alemanys que durant la Primera Guerra Mundial s'acostaven a les costes de Mallorca.

Quan els carabiners descobrien els contrabandistes, els demanaven l'alto i aquells normalment si podien fugien; prova d'això és que en les confiscacions narrades anteriorment no hi ha gairebé reus. A Mallorca no hi ha cap cas, pràcticament, d'enfrontaments entre carabiners i contrabandistes, on aquests darrers emprassin la violència; només hi ha descrit casos en què foren els carabiners els que empraren les armes i en algunes ocasions de manera impropedent. Fins i tot hi ha dos

⁶⁰ *Almudaina*. N. 5272. Dimecres 18 d'octubre de 1899. P. 2.

⁶¹ *El Eco Balear*. Núm. 106. Dimecres 13 de maig de 1903. P. 4.

⁶² *La Tarde. Diario independiente, de noticias y avisos*. N. 1450. Dimarts 10 de setembre de 1907. P. 2.

⁶³ *Almudaina*. N. 11.965. Diumenge 17 de setembre de 1916. P. 1.

casos ocorreguts a Mallorca que semblen assassinats: és el cas dels germans Isern i el cas d'en Ginestra de Fornalutx. Respecte de Son Servera, només he pogut investigar dos casos en què pareix que hi va haver morts o ferits: un és l'ocorregut el dia 11 de desembre del 1907 quan mataren Joan Lladó *Bono* entre Son Servera i Manacor;⁶⁴ l'altre és el que contà Catalina Massanet Pons, *madò Ferrerica*, nascuda a Son Servera el 16 de gener del 1896, i deia que uns dies abans de venir de visita a Mallorca Alfons XIII, el mes de novembre del 1923, a Canyamel hi havia hagut un enfrontament entre carabiners i contrabandistes, i deia que no sabia si hi havia hagut morts, però sí que hi va haver sang, ja que ella l'havia vista.⁶⁵

El dia 3 d'octubre del 1934 es va obrir la causa contra Miguel Brunet per contraban de tabac. L'advocat acusador era l'advocat de l'Estat, Faust Morell, i la defensa la duia l'advocat Jaime Suau. Els carabiners de servei a Son Servera el dia 28 de novembre del 1933 practicaren un reconeixement en una casa de camp coneguda com Son Estrella o Penyes Roges, on trobaren diversos fardells de tabac de contraban amagats en una soll aferrada a la casa, i en un altre lloc ja dins la casa, uns fardells amb la marca JID. Transportats els fardells a la Tabacalera, es va veure que contenien 1.550 capsetes i 1.100 cigars pursos que feien un total de 281 kg valorats en 8.902 pessetes. L'acusació li demanava una multa de 35.608 pessetes. L'acusat va dir que el tabac no era seu i que uns desconeguts li havien demanat que els guardàs els fardells que baixaren d'un camió, sense saber que contenien tabac de contraban. Declararen com a testimonis el tinent de carabiners Antonio Vallespir Tarrassa,⁶⁶ el sargent Julián Rey i diversos carabiners.

Els testimonis de la defensa varen dir que l'acusat mai no s'havia dedicat al contraban, fins i tot un va dir que a la casa no hi havia cap fardell de tabac de contraban.⁶⁷

No eren solament els carabiners els que perseguïen el contraban i el frau, també

⁶⁴ XAMENA, P. *Anys enrera. Felanitx. Semanario de intereses locales*. N. 2709. Dissabte 18 d'agost de 1990. P. 7.

⁶⁵ «Silet. Sa padrineta de Son Servera. De quan madò Ferrerica anà a esperar el Rei.» *Perlas y Cuevas-Extra Son Servera*. N. 192. Dissabte 25 de juny de 1983. P. 21.

⁶⁶ Nascut a Capdepera. L'any 1915 era caporal i estava destinat a la 3a Companyia, 3a Secció en el post de Lluçmajor. El mes de gener del 1919 estava destinat al moll de Palma i juntament amb els carabiners Àngel Moreno Díez i José García Fraile varen detenir un comerciant que volia embarcar cap a Barcelona un cofre amb un milenar d'ous de gallina (en aquells temps hi havia manca de subsistències). El mes de maig del 1933 va ascendir d'alferes a tinent i destinat a la 5a Comandància de Balears. El juliol del 1936 no va donar suport recolzar l'*Aixecament*, va romandre lleial a la República i fou detingut. El 26 de març del 1938 ell, ja extinent de carabiners, juntament amb l'extinent coronel José Garrido de Oro, va demanar que se li concedís socors de 3 pessetes diàries per a alimentació, cosa que se'ls va concedir. L'any 1940 estava detingut a Palma en el carrer Missió 9. La seva fitxa posava condemnat.

⁶⁷ *Almudaina*. N. 18.295. Dijous 4 d'octubre de 1934. P. 5.

ho feia la Companyia Arrendatària de Tabacs, coneguda popularment com el Resguard o Tabacalera,⁶⁸ i la Marina de Guerra. Així tenim que el mes de maig del 1888 se citava els propietaris de 17 fardells de tabac capturats per la barqueta Gallardo a les 10 h del vespre del 10 de juny del 1888 a la platja de Son Servera, perquè es presentassin en el termini de 15 dies.⁶⁹ El dia 9 de febrer del 1889 a Canyamel foren capturats per l'escampavies *Concha* i barquetes auxiliars del canoner *Alsedo* número 2 i 3 set fardells de tabac.⁷⁰ També el mes de febrer del 1911 eren els agents de la Companyia Arrendatària els que confiscaven cinquanta-cinc fardells de tabac a Son Servera.⁷¹

Pesca amb dinamita

Un mode de pesca molt perillós i prohibit era la que es practicava amb dinamita. Els pescadors furtius anaven a vorera de mar i des de la costa, normalment en zones rocoses, miraven que hi hagués un bon nombre de peixos i llavors llançaven el cartutx a la mar, el peix moria per l'explosió i molts d'ells emergien a la superfície, però altres quedaven en el fons esclatats; llavors, el qui havien llançat el petard, normalment gent jove, es tiraven a la mar i els recollien, però si hi havia molta profunditat els que quedaven en el fons no es podien treure. Els pescadors professionals, ja durant el segle XIX, denunciaven el fet davant les autoritats de Marina i dels Carabiners, dient que perjudicava la pesca i la reproducció dels peixos. Les autoritats també ho perseguïen perquè molts d'aquells que la practicaven, a més del mal ecològic, sofrien amputacions sobretot de braços o mans quan el cartutx explotava abans del que tocava.

Els carabiners de Son Servera, el dia 4 de gener del 1893, varen detenir un subjecte per haver llançat a la mar un cartutx de dinamita a sa punta de n'Amer.⁷² I el dematí del dia 21 de maig del mateix any varen detenir i entregaren al jutge competent quatre veïnats de Manacor que varen sorprendre quan llançaven a la mar un cartutx de dinamita en el mateix lloc.⁷³ I també el mes d'agost capturaren un altre jove que pescava per la costa de Son Servera amb dinamita.⁷⁴

⁶⁸ La Companyia Arrendatària de Tabacs tenia agents de terra i de mar, i tenia barques anomenades escampavies. En moltes ocasions realitzaven confiscacions juntament amb els carabiners, però en altres casos es creaven tensions entre els dos cossos ja que en les agafades hi havia sempre una part en metàl·lic per a les forces confiscades.

⁶⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 3326. Dimarts 29 de maig de 1888. P. 4.

⁷⁰ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 3480. Dijous 23 de maig de 1889. P. 4.

⁷¹ *La Tarde. Diario independiente, de noticias y avisos*. N. 2157. Dijous 23 de febrer de 1911. P. 3.

⁷² *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*. Núm. 610. Diumenge 8 de gener de 1893. P. 2.

⁷³ *Almudaina*. N. 2003. Dijous 1 de juny de 1893. P. 3.

⁷⁴ *Almudaina*. N. 2474. Divendres 24 d'agost de 1894. P. 3

L'any 1897 es va obrir un sumari per part de la Comandància de Carabiners per la detenció de tres paisans que es dedicaven a la pesca amb dinamita i un d'ells, Serafín Pons Nebot, també per desobeir la força de carabiners. El carabiners que practicaren la detenció eren de la 1a Secció de la 3a Companyia.

En aquest temps, la capçalera de la companyia estava a Manacor. L'horabaixa del dia 1 de febrer del 1897, quan practicaven servei de costa, el carabiner de primera o preferent, Miguel Tous, i el carabiner de 2a, Vicente Estelrich Millán, varen veure tres paisans que els varen infondre sospites i quan els demanaren l'alto per reconèixer-los varen intentar fugir i llançaren un sac que duïen. Els carabiners reconegueren el terreny i el trobaren, i estava ple de peix pescat amb dinamita. El lloc era en el pas que pertanyia a la posta del torrent dels Morts amb el de Canyamel. Els paisans que foren detinguts eren Antoni Sureda Bauzà, Jaime Llull Lliteras i Serafín Pons Nebot. Els dos primers comparegueren en el quarter de carabiners quan foren requerits, però aquest darrer no es va presentar per declarar quan el caporal de carabiners, Esteban Calderón Gamazo, ho va manar. Quan el preferent Miguel Tous el va anar a detenir, el va trobar a la via pública i aquest es va negar tot amenaçant al carabiner i tirant-li una gran pedra que li hagués pogut fer molt de mal; gràcies a la intervenció d'un altre carabiner, Gabriel Soler Gómez, aconseguiren reduir-lo i dur-lo a la presó de Son Servera. Signava el sumari el tinent cap de la secció d'Artà, Jerónimo Ortolá García.⁷⁵

Altres fets relacionats amb els carabiners de Son Servera

Els carabiners, a més de la persecució del contraban i del frau, també tenien en el seu reglament l'obligació d'ajudar la gent en tots els episodis o catàstrofes que ocorreguessin a la seva demarcació. A causa del seu servei, de vigilar de dia i de nit la costa, intervenien en gairebé tots els successos que hi passaven. El 26 de novembre del 1845 foren presents a les platges de Son Servera quan hi va quedar encallada la goleta de guerra francesa *La Mèsange*. Per poder-la treure s'hi va desplaçar el vapor *El Mallorquín*, per remolcar-la fins al port de Palma; per això aquest darrer vaixell no va poder fer la travessia que normalment feia des de Palma fins a Barcelona i viceversa.

El mes de novembre del 1851 es va produir a la mateixa costa un altre naufragi, en aquest cas del bergantí francès *La Progrés* comandat pel capità Juan Bernard i que procedia de Marsella. La tripulació, per poder salvar-se, es va embarcar en una llanxa, però a causa del fort temporal varen col·lidir contra una roca i per poc

⁷⁵ ARCHIBAL. Fons *Almudaina*. Causes 2/20.

no moren tots. Els carabiners hi feren acte de presència i vigilaren el vaixell, ja que no va arribar a enfonsar-se i al cap de pocs dies va poder continuar viatge cap a Palma. Sempre que es produïa l'accident d'un vaixell la seva obligació era ajudar en el salvament de la tripulació i també vigilar la mercaderia que duia, fonamentalment per dues raons: la primera per controlar i saber si el gènere no era de contraban, i l'altra per guardar-la i evitar que altres persones alienes a la tripulació se'n poguessin apoderar.

A finals de juny del 1895, en el punt anomenat com el torrent dels Morts, a vorera de mar, fou trobat per la parella de carabiners el cadàver del patró del falutx *San Juan*, de matrícula d'Alcúdia, que va desaparèixer el dia 4 de juny després de sortir del port de Capdepera; se sospitava que havia naufragat i que hi anaven dos homes més.⁷⁶

Mariano Sbert Canals, tinent de Navili i fiscal de l'Armada, feia saber que a les 16.00 h del dia 26 de juliol del 1901, a les platges del Estanquillo de Son Servera, la parella de carabiners hi va trobar un bocoï de vi negre amb l'envàs una mica deteriorat i que li faltava la quarta part per estar ple, amb les lletres següents: «La Mirault-Oran Fut En Locatian». Es demanava que la persona que se'n consideràs amb dret de propietat s'havia de presentar per reclamar-lo a la Comandància de Marina de Palma.⁷⁷

El dia 28 de febrer del 1925 un jove davallava pel Comellar Fondo cap a Cala Bona amb la bicicleta, amb la mala fortuna que li va fugir una roda i va caure a terra; sort que en aquell moment passava un carabiner que tot d'una el va auxiliar.⁷⁸

El dia 16 de juny del 1929, a les 18.00 h de l'horabaixa, es va declarar un incendi en un paller de la casa n. 31 del carrer Major; de tot d'una hi varen anar tots els carabiners del post per ajudar en la tasca d'extinció, que va quedar sufocat al cap d'una hora. Segons les investigacions que es dugueren a terme, el foc va començar per una xemeneia que hi havia a prop; les pèrdues foren d'unes dues-centes pessetes.⁷⁹

El dia 4 d'agost del 1930 els carabiners també ajudaren en un altre incendi. El fet va passar a les 20.00 h del vespre, quan en Joan *Martina* pujava amb la seva dona

⁷⁶ *Almudaina*. N. 2780. Dimecres 26 de juny de 1895. P. 3

⁷⁷ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*. Núm. 5406. Dissabte 7 de setembre de 1901. P. 4.

⁷⁸ LLITERAS, A. (2017). *Crònica des Poble de Son Servera 1924-1968*. Ed. Mateu Servera Riera *Fena*. P. 38.

⁷⁹ *Almudaina*. N. 16.064. Dijous 20 de juny de 1929. P. 4.

els llençols de palla al sostre. Allà hi havia un llum de petroli i es coneix que amb un cop el tomaren i tot va prendre foc. La dona va poder davallar però el seu home va morir calcinat. Hi varen acudir tot d'una els veïnats i dos carabiners que passaven intentaren entrar a la casa sense poder-ho aconseguir.⁸⁰

Els carabiners durant la República i la Guerra Civil a Son Servera

El Cos de Carabiners del Regne, com hem esmentat anteriorment, arran de les reformes que es dugueren a terme a partir de l'any 1931, a l'adveniment de la República, va canviar de nom i passà a conèixer-se simplement com a Cos de Carabiners.

Per haver jurat la majoria d'ells, en ingressar en el cos, fidelitat a la monarquia, tret de les promocions que hi havien ingressat a partir de l'any 1932, tots els carabiners de Son Servera, tal com la resta, que pertanyien a la Comandància de Carabiners de les Balears, durant els dies 4 i 5 d'agost del 1933 varen haver de fer promesa de fidelitat a la República i això va constar en cada un dels seus fulls de serveis.

Quan es va produir la insurrecció del 1934, coneguda com la Revolució d'Astúries, els carabiners varen romandre aquarterats⁸¹ o en estat d'alerta,⁸² encara que varen desenvolupar el servei normal de l'institut. Durant els anys compresos entre el 1931 i el 1936 l'únic servei no específic que feren en el cas de les Illes Balears, com a força militar que eren, va ser, juntament amb la Guàrdia d'Assalt i Guàrdia Civil, labor de vigilància en els col·legis electorals en temps de votacions, sobretot en les darreres de 1936 en què els ànims estaven molt caldejats.⁸³

Un carabiner nascut el 3 de novembre del 1884 a Son Servera i que va sofrir els estralls de la Guerra Civil fou Joan Gayá Capó. El mes de novembre del 1914 va anar destinat a la Secció de Cavalleria de Manacor, on va ser l'ordenança de l'oficial. A partir del mes de juliol del 1919 consta que tenia un cavall i que vivia en el quarter de carabiners de Manacor, en el carrer Olesa. L'any 1940 estava empadronat en aquesta mateixa localitat, encara que aquest any, a causa dels fets ocorreguts a Manacor els dies 19 i 20 de juliol del 1936, va ser empresonat, primerament a

⁸⁰ LLITERAS, A. (2017). *Crònica des Poble de Son Servera 1924-1968*. Ed. Mateu Servera Riera Fena. P. 57.

⁸¹ A les localitats que hi havia quarter.

⁸² En els posts que no disposaven de quarters, com era per exemple el cas de sa Ràpita (Campos).

⁸³ CALVIÑO, C. (2017). "Un esbós històric sobre el Cos de Carabiners a Manacor". IX *Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Ed. Ajuntament de Manacor. P. 333 i 334.

Illetes i posteriorment a la presó de les Estacions. Va morir l'any 1944.

Per manca dels fulls de *revista de comissari*, només he pogut investigar el nom de tres carabiners que estaven destinats a Son Servera el juliol del 1936. Un és per l'informe que demana el 19 de juliol del 1938 el tinent Aurelio Fraile Vicente,⁸⁴ que comandava accidentalment la 4a Companyia amb capçalera a Felanitx, sobre els aspectes morals, socials, polítics i religiosos del carabiner Andrés Álvarez Carreras, que el 18 de juliol del 1936 estava destinat en el post de Cala Bona, a més de les relacions que tenia i els llocs que freqüentava.⁸⁵ L'altre era Severiano Quedo Martínez,⁸⁶ que segurament l'any 1936 estava destinat a Son Servera ja que segons pareix aquest any hi vivia i és on es degué retirar, encara que no hi fixàs la seva residència. El dia 11 de juny del 1940 la Direcció General de Seguretat demanava la relació de totes les persones de Son Servera que havien canviat de domicili des de la dita data i ell era un dels que constava a la llista.⁸⁷ Un altre era Raimundo Arbona Rigo,⁸⁸ que el dia 20 de setembre del 1936 consta com a cap del post de carabiners de Son Servera.⁸⁹

Arran del desembarcament republicà, sota el comandament del capità Alberto Bayo Giraoud, Son Servera va ser un dels pobles de Mallorca que va viure de manera directa la confrontació bèl·lica pel fet de ser una zona de front. Els carabiners de Mallorca, pel fet de formar part de les columnes militaritzades que s'hi desplaçaren, varen tenir un protagonisme important en les diferents accions que es varen dur a terme en aquest sector.

⁸⁴ Entre els anys 1911 i 1913, com a carabiner estava destinat en el post de ses Salines de la 3a Secció de la 3a Companyia. L'any 1914 va anar al Col·legi del Cos, a l'Escorial, per ascendir a caporal. El mes de març del 1933 va ascendir de sargent a suboficial i fou destinat des de la Comandància de Balears a la de Múrcia. I des d'allà va ascendir a alferes i destinat a la Comandància de Càceres. Posteriorment va ser destinat a la 5a Comandància de Balears on el mes de juliol del 1936 es va posicionar a favor de l'*Aixecament militar*. El mes de novembre del 1937, ja de tinent, comandava la Secció de Campos.

⁸⁵ AMSV-358/2.

⁸⁶ Des del mes de novembre del 1911 fins al febrer del 1912, com a caporal, estava destinat en el post de Campos de la 3a Secció de la 3a Companyia. L'any 1930 era alferes i comandava la 2a Secció de la Colònia de Campos, que era de la 5a Companyia amb capçalera a Felanitx. El dia 5 de novembre del 1930 demanava al batle de Campos que li facilitàs una cavalleria menor per conduir municions des de Felanitx fins a Campos per poder realitzar, la força de carabiners, pràctiques de tir de fusell a sa Ràpita. El mes d'abril del 1937 consta com a tinent retirat de carabiners que comandava les Milícies Ciutadanes de Campos amb un sou mensual de 534,28 ptes.

⁸⁷ AMSV-Entrades 341/1.

⁸⁸ Com a carabiner va estar destinat l'any 1911 en el post del torrent dels Jueus (s'Arenal) que pertanyia a la 3a Secció de la 3a Companyia. L'any 1929 era sargent i des del mes de gener del 1934 estava destinat al post del Raig (Son Servera). El mes de novembre del 1934 va ascendir a brigada. Ja d'oficial, l'any 1938 va ser destinat des de Son Servera a Esporles.

⁸⁹ *Almudaina*. N. 18.938. Dimecres 23 de setembre de 1936. P. 2.

Les baixes que varen sofrir els carabiners que estaven en el bàndol dels nacionals i que he pogut documentar en el front de Son Servera⁹⁰ es detallen seguidament.

El carabiner Mateo Nadal Llompart⁹¹ el feriren el dia 17 d'agost del 1936 i va estar ingressat a l'Hospital Militar de Palma fins al mes de novembre del 1936, quan fou donat d'alta.

El mateix dia també fou ferit greu a la cama i en un braç el carabiner Cayetano Luján Almansa, a qui curaren primerament a l'hospital de Manacor i llavors va ingressar a l'Hospital Militar de Palma.⁹²

El dia 18 d'agost, segons informacions de la força desembarcada, es va notificar que s'havia evacuat Son Servera per part dels revoltats i es va cursar un radiograma a Barcelona dient, entre altres coses, que els carabiners de Son Servera s'havien rendit al crit de 'visca la República'.⁹³ Cosa que no va ser així, ja que segons les meves investigacions fins a dia d'avui només he trobat el cas d'un carabiner que es va passar a la part republicana durant els dies de front: fou en el sector de Son Carrió, Antonio Sánchez Sedas, de la secció de Sóller.⁹⁴ En un principi varen pensar que l'haurien ferit i que s'havia amagat sota de qualque ullastre o mata – amb posterioritat es va saber que s'hi havia passat.

Un altre carabiner que es va creure en un principi que s'havia passat al bàndol republicà i no va ser així fou Dionisio García Gómez,⁹⁵ el qual va resultar greument ferit el 17 d'agost del 1936 també en el sector de Son Carrió i fou presoner dels republicans fins que morí a conseqüència de les greus ferides rebudes. Es va saber l'any 1939, quan els nacionals ocuparen Menorca, ja que ho varen relatar testimo-

⁹⁰ El front estava dividit en tres sectors: el de Son Servera, el de Son Carrió i el de Manacor. En aquesta comunicació solament m'he centrat en el de Son Servera, ja que en els altres també hi va haver més baixes entre ferits i morts del Cos de Carabiners.

⁹¹ Nascut a Llubí el 16 de novembre del 1896.

⁹² El mes d'abril del 1934 va rebre el premi de constància de 40 pessetes per dur més de setze anys de servei. L'any 1940 estava destinat a la 3a Secció de la 1a Companyia de Calvià en el post de vigilància i resistència de les platges de Peguera.

⁹³ MASSOT, J. (2009). *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*. Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona. P. 59.

⁹⁴ Els carabiners de Sóller defensaven una posició anomenada CAINA, que volia dir carabiners, enginyers i metral·ladores. Actualment prepar un treball per presentar en les properes Jornades Locals de Sóller i Fornalutx sobre els carabiners de Sóller.

⁹⁵ Consta a l'orla que es va fer sobre els morts en el bàndol dels nacionals de la 5a Comandància de Carabiners de Balears. No hi consta el tinent Antonio Aznar Molina, que estava destinat a Balears al servei d'altres ministeris i va ser afusellat pels republicans.

nis que ho havien presenciat.⁹⁶

El dia 20 d'agost hi va haver les baixes del carabiner José García Peláez,⁹⁷ que va ser ferit lleu a l'avantbraç en el front de Son Servera i traslladat a l'hospital de Manacor, i del carabiner Cirilo Marín Rivas,⁹⁸ ferit lleu a la cuixa esquerra i que va ser traslladat a l'hospital d'Artà i llavors a l'Hospital Militar de Palma, on va romandre tot el mes de setembre del 1936.

En el comunicat de dia 21 d'agost del 1936 del tinent coronel cap de la Columna d'Operacions de Son Servera⁹⁹ al coronel cap de les Columnes d'Operacions, li notificava que el dia 20 d'agost es va verificar una operació de guerra en el front i flanc dret del poble de Son Servera, amb l'objectiu de descongestionar d'enemics les posicions que havien pres, i que l'objectiu s'havia aconseguit. Varen prendre part en les operacions una secció de carabiners, a més de la 1a i 2a companyia d'artilleria a peu i una companyia de sanitat. Entre les baixes hi va haver la del capità Antonio Maestre Vidal, que va morir,¹⁰⁰ i la del carabiner Manuel Manzano García, que fou ferit.¹⁰¹

En la mateixa data va ser ferit en el colze dret el carabiner José Pesquero Sánchez, que fou traslladat a l'hospital d'Artà.

El dia 22 d'agost, la localitat de Son Servera estava a punt de ser presa per les forces republicanes desembarcades. El comandant militar de Son Servera va manar a un

⁹⁶ ARCHIBAL. Fons *Almudaina* 857-2.

⁹⁷ Entre els anys 1925 i 1927 estava destinat a la 1a Secció de la 1a Companyia, en el post del torrent dels Jueus (s'Arenal). L'any 1933 passà a la 1a Secció (Santanyí) de la 5a Companyia.

⁹⁸ El mes d'octubre del 1936 es va incorporar a la 1a Secció de la 1a Companyia en el post del torrent dels Jueus (s'Arenal) amb la capçalera de la Secció a Lluçmajor. El mes de juny del 1940 era de la 2a Secció però va ser destacat a la 1a Secció de la 5a Companyia de sa Pobla.

⁹⁹ ARCHIBAL. Fons *Almudaina* 857-2.

¹⁰⁰ El capità Maestre va morir arran de les ferides, però el carabiner Manuel Manzano només degué causar baixa per ferit lleu. Les notes biogràfiques del capità Maestre són les següents: va néixer el 9 de juny de 1896. L'any 1918 com a alferes estava destinat a l'Octava Secció d'Instrucció Militar. L'any 1921 va passar al Regiment de Línia Otumba n. 49 i l'any 1922 al Batalló de Caçadors Las Navas n. 10 de Larache. L'any 1930 era tinent de carabiners destinat a la 2a Subinspecció a la Comandància de València i des d'aquesta va passar a la Comandància d'Alacant, on el mes de novembre del 1935, en ascendir a capità, va passar disponible forçós a la 3a Divisió Orgànica. L'any 1936 es trobava amb destí a la 5a Comandància de Balears, on en l'esclatar l'aixecament es va posar a favor del bàndol del nacionals. Segons la premsa va morir el dia 20 en els turons que envolten Son Servera.

¹⁰¹ Aquest, l'any 1935, estava destinat a Palma. Del mes de desembre del 1936 al maig del 1940 va estar destinat a la 1a Companyia, 2a Secció de Calvià. A partir del mes de juliol del 1938 el feren caporal provisional, i des del mes de febrer del 1939 fins al juliol del 1939 va anar destacat a Palma i posteriorment es va integrar en el seu destí passant a la 3a Secció de la 1a Companyia del post des Llamp, que s'anomenava Grup de Sosteniment de Calvià, i el juliol del 1940 va passar al post de vigilància i resistència de la platja de Peguera.

capità que es desplaçà a Manacor i informà el comandament que era impossible la defensa per no tenir forces suficients. A sa Bassa, on estava situada la casa de la família Mas, hi havia l'Oficina d'Estat Major i allà es va plantejar el problema amb què es trobaven els defensors de Son Servera, que es veien atacats per forces molt superiors. Els informaren que no hi havia cap columna de reserva i que era impossible enviar reforços. Entre els caps i oficials reunits en aquella habitació hi havia postures enfrontades: uns deien que era necessari abandonar Son Servera i establir una nova línia de defensa, mentre que altres caps i oficials deien que entregar Son Servera era obrir i entregar tota la zona nord a les forces desembarcades. Va guanyar la darrera postura, la de no abandonar de cap manera Son Servera. Els republicans havien ocupat el puig de sa Font i ja s'estenien per la zona coneguda com es Molins, gairebé arribant al cementeri, tot amenaçant d'envoltar el poble. Al cap d'una hora s'havia aconseguit rellevar de la seva posició una companyia del Terç de Mallorca que estava a ses Toltes i de Fetget es va retirar una companyia d'infanteria i una secció de carabiners, juntament amb un comboi de queviures i municions. Quan arribaven no sabien si els republicans haurien entrat ja a la població, però en sentir un tret de canó s'adonaren que no era així. Quan entraren al poble s'abraçaren als guàrdies civils i carabiners que defensaven Son Servera i començaren a atacar. Una mica més tard va arribar des de Palma una companyia de Falange que es va encarregar del flanc dret. Al cap de poc s'havia aconseguit conquerir es Molins i el cementeri, a més d'un turó anomenat es Pins.¹⁰² Aquest 22 d'agost va ser ferit greument el tinent Ramón Santaner Valls, que va morir quan era traslladat a l'hospital d'Artà.

En el *Diari d'Operacions* del dia 23 d'agost del 1936 consta el que hem esmentat en el paràgraf anterior, quan una secció de Falange i una altra de carabiners varen rellevar en el sector de Son Servera la força de la 2a Companyia de la Legió.¹⁰³ Aquest dia hi havia a la plaça dues peces d'artilleria que llançaven sobre el puig de sa Font i dues més a Ca s'Hereu, i formaven la força una secció d'infanteria, a més de força de sanitat, carabiners i guàrdia civil.¹⁰⁴

En aquesta mateixa data, 23 d'agost, les baixes foren la del carabiner Juan Valero Perujo, que va ser ferit contús, a més dels carabiners Manuel Artigas Tornero, Gabriel Crespí Femenias i Constantino Becarés Pérez, que degueren ser ferits lleus ja

¹⁰² *Almudaina*. N. 19.549. Divendres 9 de setembre de 1938.

¹⁰³ DURAN, M. (1982). *1936 en Mallorca*. Volum I. Ed. Imatge 70. Palma. P. 207.

¹⁰⁴ MARTÍNEZ BANDE, J.M. (1970). "La invasión de Aragón y el Desembarco en Mallorca." *Monografías de la Guerra de España*. N. 3. Ed. San Martín. Madrid. P. 159.

que no consten com a ingressats a l'Hospital Militar de Palma.¹⁰⁵ El caporal Manuel Figueruelo García ja el mes de maig del 1936 estava ingressat a l'Hospital Militar i va tornar ingressar-hi altra vegada, ja que consta que hi estava per ferit greu en el front de Son Servera. I també va ser baixa en aquesta data el carabiner de la duana d'Andratx, José Gómez Quintero Mayorga, ingressat a l'Hospital Militar de Palma per ferit lleu en aquest mateix sector.¹⁰⁶

El dia 24 d'agost hi va haver només una baixa, la del carabiner Manuel Navarro Monleón, que va ser ingressat a l'Hospital Militar de Palma. I el darrer carabiner ferit en aquest sector del front, encara que les seves ferides no revestien gravetat, fou la de Manuel Caro Díaz, el dia 31 d'agost del 1936.

En el comunicat d'operacions de la columna de Son Servera, del dia 26 d'agost del 1936, es diu que durant tot el dia hi va haver tiroteig de fusell i metralladores en totes les posicions i que s'havien certificat les baixes d'un carabiner mort i d'un carabiner i tres falangistes ferits.¹⁰⁷

El dia 27 d'agost del 1936 es comunicava que durant el dia, per espai de sis hores, havien estat bombardejades i metrallades les posicions sense que se'n produís cap baixa.¹⁰⁸

Respecte de la data del dia 26 d'agost no he trobat constància documental que hagués estat així, ja que no consten en la relació que es va fer el mes de febrer del 1940 els ferits en aquest període que pertanyien a la 5a Comandància de Carabiners de Balears. No consten ferits ni el sector de Son Servera ni en el de Manacor; només en el de Son Carrió consta com a ferit en aquesta data el carabiner Hermenegildo Estrens Lucas, que ho va ser lleu.¹⁰⁹

Els carabiners de la 5a Comandància de Balears que consten en una orla com a caiguts en el bàndol dels nacionals foren, a més dels anotats, els cornetes José Núñez Cachazo¹¹⁰ i Sergio Castañeda Adeba, i els carabiners Baldomero Sahagún González i Manuel Reca Velenzuela.¹¹¹

¹⁰⁵ ARCHIBAL. Fons *Almudaina*, 857-2.

¹⁰⁶ L'any 1938 estava destinat a la 3a Secció de la 1a Companyia.

¹⁰⁷ DURAN, M. (1982). *1936 en Mallorca*. Volum II. Ed. Imatge 70. Palma. P. 234.

¹⁰⁸ DURAN, M. (1982). *1936 en Mallorca*. Volum II. Ed. Imatge 70. Palma. P. 235.

¹⁰⁹ ARCHIBAL. Fons *Almudaina*, 857-2.

¹¹⁰ Segons informacions orals, aquest carabiner va morir a la posició des Molins. Podria ser el que consta com a mort el dia 26 d'agost. Falta confirmar documentalment.

¹¹¹ Tal vegada el carabiner que consta com a mort en la data del dia 26 fos un d'aquests.

Quan es va rellevar el comandament del bàndol nacional varen desaparèixer les columnes i es formaren cinc agrupacions. Una d'elles la comandava el comandant d'artilleria Luís Cerdó Grana, que estava a Manacor en posició de reserva i formava part de la 1a Secció de Lluçmajor de la 1a Companyia de Carabiners. Segons el full de serveis d'un carabiner, el vespre del dia 29 d'agost sortiren de Manacor cap a Son Servera, passant per Artà, perquè s'havia rebut l'ordre d'ocupar Pula, cosa que feren i on varen romandre fins al 31 d'agost.¹¹²

Després de la retirada de les forces republicanes, el dia 1 de setembre del 1936, a Cala Bona hi havia una vintena de presoners republicans custodiats per falangistes i carabiners comandats pel tinent de carabiners Pablo Saiz Gralla;¹¹³ foren pujats a un autocar i conduïts a Manacor.¹¹⁴

El diumenge dia 20 de setembre del 1936 es va organitzar a Son Servera una festa amb presència de les autoritats militars per commemorar la victòria sobre les tropes republicanes desembarcades. El dematí es va celebrar una missa solemne en *Te Deum* a la qual va assistir, segons la premsa, tot el poble; posteriorment es va fer una desfilada i la gent es va concentrar a la plaça Major, on es va formar la presidència composta pel comandant militar, el batle Rafael Juan Galmés, el comandant de post de la Guàrdia Civil, Antonio Campins, el de carabiners, Raimundo Arbona, i altres autoritats civils i religioses. Les tropes desfilaren segons l'ordre següent: tropes d'artilleria, carabiners, Guàrdia Civil i Falange, tot amenitzat per la Banda de Música de Falange. L'horabaixa es va jugar un partit entre el FC Serve-rense i un equip format per soldats d'artilleria. Per acabar s'interpretaren himnes militars i es ballaren boleros.¹¹⁵

Epíleg

Acabada la Guerra Civil, per llei de 15 de març del 1940, es va dissoldre el Cos de Carabiners i en el cas de Balears la 5a Comandància va passar a anomenar-se, pri-

¹¹² Estic intentant investigar on estaven destacades cada una de les seccions de les cinc companyies de carabiners durant el front.

¹¹³ El mes de febrer del 1935 va ingressar en el Cos de Carabiners, procedent de tinent del Grup de Forces Regulars Indígenes de Ceuta n. 3 i va ser destinat a Tarragona. El mes de maig del 1935 va destinat des de la Comandància de Tarragona a la 5a de Balears. El juliol del 1936 estava destinat a Felanitx i comandava la secció tot declarant-se addicte als nacionals. El mes de novembre del 1937 comandava la Ronda de Palma i el mes d'agost del 1939 va rebre el premi d'efectivitat de 1.300 pessetes per dur 13 anys d'oficial. El mes de gener del 1940 va ascendir a capità.

¹¹⁴ *Almudaina*. N. 18.926. Dimecres 9 de setembre de 1936.

¹¹⁵ *Almudaina*. N. 18.938. Dimecres 23 de setembre de 1936.

merament, 61 Comandància de Balears de Costes i, posteriorment, l'any 1941, va passar a anomenar-se 141 Comandància de la Guàrdia Civil de Costes, integrada totalment per carabiners, per tal de diferenciar-la de les comandàncies rurals, que eren guàrdies civils.

La raó principal per dissoldre el Cos de Carabiners, al meu entendre, i que a continuació exposaré com a exemplificació en el cas de les Illes Balears, va ser que la majoria dels seus membres eren partidaris de la República i que quan va esclatar l'*Aixecament* varen adoptar una postura en contra o en molts de casos ambigua i escèptica respecte del curs del cop.

En el cas de Mallorca varen ser els únics que feren front amb armes als aixecats, com va ser a sa Pobla, Sóller i Pollença. En el cas de Manacor adoptaren una postura en contra, encara que no feren ús de les armes i en altres casos fugiren amb barca cap a zona republicana, com una part dels carabiners de la secció de Santanyí (posts de Portocolom i Santanyí).

A Menorca els carabiners també es posaren a favor de la República, tret dels tinentes Miguel Vila Olaria,¹¹⁶ Vicente Ferrer Torres¹¹⁷ i Antonio Aznar Molina, que foren afusellats o assassinats. En el cas d'Eivissa va passar igual; en un primer moment es posaren a favor dels insurrectes però es passaren a les forces republicanes quan aquestes conquistaren l'illa. Segons informes elaborats amb posterioritat per la Comandància Militar d'Eivissa, es deia que el mes de juliol del 1936 la força la componien uns trenta-cinc carabiners i que estaven subjectes a vigilància per no fiar-se d'ells.¹¹⁸ Segurament quan les forces republicanes abandonaren Eivissa també se n'anaren, segons es desprèn del que deia el comandant militar Antonio Montis que el 2 d'octubre del 1936 havia arribat a Eivissa una companyia de metralladores de Falange per manca de carabiners.¹¹⁹

Així i tot, es va emetre un informe on s'especificava que de la 5a Comandància de Balears s'havien sumat a l'*Aixecament* vint-i-cinc caps i oficials i quatre-cents nou individus entre classes i tropa.¹²⁰

En tot cas, també he fet un estudi de les seccions de Lluçmajor i Andratx on es veu

¹¹⁶ Comandava la Secció de Maó.

¹¹⁷ Comandava la Secció de Ciutadella.

¹¹⁸ ARCHIBAL. Fons *Almudaina*, 935-47.

¹¹⁹ ARCHIBAL. Fons *Almudaina*, 857-10.

¹²⁰ *Procarabineros. Por un Jefe y un Capitán del Cuerpo*. Ed. Imprenta de la Divina Pastora. Sevilla. 1937. P. 75.

el grau d'adhesió dels membres del Cos de Carabiners a la insurrecció.¹²¹

Llucmajor pertanyia a la 1a Secció de la 1a Companyia i la componien un tinent, dos sergents, dos caporals, un carabiner de 1a, un corneta i trenta carabiners d'infanteria. D'ells, nou foren empresonats, és a dir, pràcticament un 29 % es va mantenir lleial a la República, mentre que un 71 % va seguir les ordres dels seus comandaments que s'havien adherit a la insurrecció.

Andratx era de la 3a Secció de la 1a Companyia i la formaven un tinent, un brigada, un sergent, un caporal, un carabiner de 1a, un corneta i quaranta-sis carabiners. D'ells, 12 varen ser empresonats i tres foren donats, en un principi, per desaparèguts. En total foren quinze que no donaren suport als aixecats, és a dir, un 30 %.

Cal assenyalar també que el mes de setembre del 1940, en el fort d'Illetes, estaven detinguts i subjectes a diferents procediments judicials un brigada, un sergent, un caporal de mar, un carabiner de mar, un carabiner de 1a i vint-i-set carabiners de 2a. Dos eren de la 1a Companyia (capçalera a Palma), dos de la 2a (capçalera a Sóller) i els altres de la 5a (capçalera a Inca).¹²²

Molts dels carabiners, quan va esclatar la insurrecció, es mostraren indiferents i acataren les ordres dels seus superiors encara que fossin d'ideologia republicana.¹²³ Com he esmentat anteriorment, el Cos era molt constitucionalista, tal com ho havia demostrat sempre al llarg de la seva història.

En el cas de Son Servera no he duit a terme l'estudi ja que no he pogut consultar –com he citat anteriorment– els *fulls de comissari* del 1936. Tal vegada amb els temps ho pugui aconseguir.

¹²¹ Estic elaborant el de Calvià que era la 2a Secció de la 1a Companyia.

¹²² Entre aquests, n'hi havia alguns dels que havien fugit amb barca de la 1a Secció de Santanyí a començament de la guerra.

¹²³ Molts, tant en un bàndol com en l'altre, ho foren no per ideologia sinó per la situació geogràfica on varen trobar-se.

Relació dels carabiners destinats al terme municipal de Son Servera

	Grau		Padró
Aguarejo Blanco, Antonio	Carabiner retirat		1916
Alajarín Delgado, José	Carabiner		1925
Álvarez Carreras, Andrés	Carabiner	Destinat l'any 1936 a Cala Bona	1935
Andrés Fernández, Manuel	Sergent		1930
Aniceto Gastán, Pedro	Carabiner	Destinat l'any 1921	
Arbona Rigo, Raimundo	Caporal	Post del Raig Va ascendir a suboficial	1925-35
Barrueco Guarda, Joaquín	Carabiner		1925
Brio Infante, Lutgardo	Caporal		1930
Caballero Méndez, Gaspar	Carabiner		1925
Calderón Gamazo, Esteban	Carabiner	Destinat l'any 1897	
Chicote Guillén, León	Carabiner	Cala Bona	1930
Collantes, Antonio	Carabiner		1935
Conca Casimiro, Francisco	Carabiner		1925
Cortijo Martín, Francisco	Carabiner		1925
De la Cruz Oller, Joaquín Maria	Carabiner	Cala Bona	1925-30
Delgado Callejón, Jerónimo	Carabiner	Consta com a retirat	1916
Díaz Parras, Gaspar	Carabiner		1925
Egea Empuy, Juan	Carabiner		1935
Esteban Beulet, Nicanor	Carabiner		1911
Estelrich Millán, Vicente	Carabiner	Destinat l'any 1897	
Fernández Acero, Vicente	Caporal	Destinat l'any 1889	
Fernández Rev. Silverio	Carabiner	Cala Bona	1930
Ferrer Escandell, Antonio	Carabiner		1911
Flaquer Tous, Gabriel	Carabiner		1911
Fraile Sánchez, Juan	Caporal	Destinat l'any 1893	
Gallardo Domínguez, Luís	Carabiner	Cala Bona	1930
García Gutiérrez, Agripino	Carabiner		1925
García Merlos, Pedro	Carabiner		1925-30
García Muñoz, Félix	Carabiner	Destinat l'any 1921	
González Lorenzo, Pedro	Caporal 1a	Destinat l'any 1888	
González Urbano, Alfonso	Carabiner		1925
Gracia Santa Maria, José	Carabiner	Cala Bona	1935
Guillem Boer, Juan	Carabiner		1930
Hernández Lajos, Julián	Carabiner		1911
Herrera Sánchez, Pedro	Carabiner		1930
Hidalgo García, Antonio	Carabiner	Destinat l'any 1921	
Jaume Esteva, Pedro	Tinent	Destinat l'any 1884	
Lacruz Goya, Joaquín	Carabiner		1925
Lareu Fuster, Manuel	Carabiner		1930
Lobato Ríos, Francisco	Carabiner	Destinat l'any 1921	
López Román, Manuel	Carabiner	Destinat l'any 1921	
López Usero, Rafael	Carabiner		1925-40
Lorenzo Vicente, Martín	Carabiner	Destinat l'any 1921	
Luján Almansa, Cavetano	Carabiner		1925
Martín Hernández, Eugenio	Carabiner	Destinat l'any 1921	

Mas Puig, Antonio	Carabiner		1871
Mateo Blanco, Cipriano	Carabiner		1911
Mercader Martínez	Carabiner	Destinat l'any 1921	
Montiel González, Antonio	Carabiner		1911
Montoria Leandro, José	Carabiner		1925
Morán de Castro, Miguel	Carabiner		1925
Mundina Guallar, Pedro	Carabiner	Cala Bona	1930
Muñoz Garrido, José	Carabiner	Cala Bona	1935
Narváez Simón, Juan	Carabiner		1925
Nebot Lliteras, Juan	Sergent		1938
Palmer Sancho, Juan	Carabiner	Cala Bona	1930
Parejo Andreu, Antonio	Carabiner	Consta com a retirat	1920
Pascual Fernández, Cándido	Carabiner		1925
Pedraza Rabir, Juan	Carabiner	Cala Bona	1930
Pinas Redondo, Leandro	Carabiner		1925
Pino Francés, Rafael	Carabiner		1930
Pitarch Bellés, Lorenzo	Carabiner	Cala Bona. L'any 1921 ja hi estava destinat	1930-35
Quevedo Martínez, Severiano		Destinat l'any 1936	
Rebollo Valls, Víctor	Carabiner		1938
Reinero Seita, Francisco	Caporal	Destinat l'any 1921	
Ribot Castro, Manuel	Carabiner		1911
Rodríguez Díaz, Miguel	Carabiner	Cala Bona	1935
Rodríguez Serrano, Antonio	Carabiner	Cala Bona	1925-40
Rojo Blanco, Zacarías	Preferent	Destinat l'any 1921	
Sánchez Gabira, Rafael	Carabiner		1925
Sancho Ribot, Pedro	Carabiner	Consta com a retirat	1930
Socias Nebot, Juan	Carabiner		1911
Solano Ampuria, Alejandro	Carabiner	Cala Bona	1935
Soler Gómez, Gabriel	Carabiner	Destinat l'any 1897	
Tamayo González, José	Carabiner		1911
Torres Hernández, Ángel	Carabiner		1925
Torres Hernández, Vicente	Carabiner		1935
Tous Ayudes, Miguel	Preferent	Destinat l'any 1897	
Vargas Delgado, Felipe	Carabiner		1925
Viñas Valdivieso, Antonio	Carabiner		1938
Vives Juan, Salvador	Carabiner	Consta com a retirat	1923

L'ELEMENT JUEU DURANT LA GUERRA CIVIL A SON SERVERA: UN TAST SOBRE EL *TORQUEMADAS SCHATTEN* DE KARL OTTEN

Laura Miró Bonnín

Presentació

La present comunicació tractarà d'aproximar-se a les referències que conté el *Torquemadas Schatten* de l'alemany Karl Otten (1889-1963) sobre Son Servera, esmentat a l'obra amb el nom imaginari d'*Iglesias*. Aquesta novel·la no pretén realitzar una reconstrucció històrica de la Guerra Civil, cosa que ha provocat que autors com Massot i Muntaner hagin considerat que no és una font útil per aproximar-se als esdeveniments bèl·lics i als seus derivats. Però en aquesta comunicació volem anar més enllà d'una mera reconstrucció de fets, als quals podem apropiarnos mitjançant una immensa bibliografia, i persegüim l'objectiu de fixar-nos en la persecució dels jueus de què parla Otten, per tal de considerar, de qualche manera, la imatge que va endur-se'n l'alemany de la societat mallorquina d'aquella època.

Foren molts els escriptors estrangers que novel·laren sobre la Guerra Civil; en el cas d'Otten és sobretot interessant de veure les reflexions d'aquells que visqueren l'esclat del conflicte en primera persona. La Guerra Civil marcà un bon grapat d'estrangers que havien cercat refugi a Mallorca, quan l'èxit del cop d'estat a l'illa traslocà els seus plans.

Com a símbol de la catarsi que suposà la consolidació del *Movimiento* a l'illa trobam el seu llevat. En els decennis que iniciaren el segle XX, Mallorca, pel seu entorn paradisiac, començà a consolidar-se com a destinació turística. Les experiències dels primers viatgers, reflectides en diferents peces artístiques, animaren el desplaçament d'un grup d'estrangers que formaren autèntiques colònies a zones com Cala Rajada. En aquest lloc, hi trobam sobretot refugiats alemanys, però amb una diversitat ideològica considerable (pacifistes antifeixistes, entre els quals hi havia algun jueu que fugia de l'Holocaust, i simpatitzants del nazisme). Fou tal l'impacte de l'emigració alemanya a l'illa que fins i tot existien dues publicacions periòdiques en llengua germànica, *Die Woche* i *Die Insel*, i es crearen algunes escoles alemanyes.

L'esclat de la contesa civil no fou gens favorable per als estrangers que no combregaven amb les idees dels nazis: alguns d'ells foren empresonats i d'altres, aquells que tengueren millor sort, aconseguiren fugir. Precisament al llevat de Mallorca, concretament a Porto Cristo, fou on els republicans, dirigits pel capità Bayo i el capità Uribarry, desembarcaren per iniciar unes operacions que permetessin arrabatar Mallorca als nacionals, el desenllaç nefast de les quals ja ha estat prou considerat.

Mallorca vista des de fora

Tal com hem introduït anteriorment, a les primeres dècades del segle XX Mallorca s'havia anat consolidant com a destinació turística. Un dels factors que influïren en aquesta tendència fou la presència de nombrosos escriptors i artistes internacionals que plasmaren l'entorn de l'illa en la seva obra. Mallorca era un indret que afavoria la inspiració d'uns artistes d'esperit inquiet, que amb els anys han obtingut la consideració que els pertoca.

Parlam de personatges de l'envergadura de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, del músic polonès Frédéric Chopin, de l'escriptora francesa de pseudònim George Sand, dels escriptors Rubén Darío, Robert Graves, Jorge Luis Borges, Albert Camus o de l'escriptora Gertrude Stein. En l'àmbit estatal podem destacar les narracions de Camilo José Cela, Vicente Blasco Ibáñez o Santiago Rusiñol.

Cadascuna de les obres dels diferents autors mencionats presenten unes particularitats concretes, però en aquest punt intentam desgranar els elements comuns que estableixen quant a la descripció de l'illa, el seu entorn i els seus habitants, posant l'accent en la imatge amb la qual representen la societat mallorquina. L'atracció de l'illa es basa en la benignitat climàtica, en la imatge paradisiàca que ofereix, així com la calma que transmet. Aquests elements descriptius són en els que coincideixen tots els autors estrangers. No dubten a lloar les condicions que ofereix Mallorca, la seva naturalesa, fins al punt de versar una descripció tan detallada que els apropa als camps de la geografia i les ciències naturals.

La idealització bucòlica de Mallorca pot veure's reflectida perfectament quan George Sand (Amadine Aurre Licile Dupi) afirma que descriure Mallorca és més tasca de pintors que d'escriptors, tot apel·lant a la inefabilitat de la bellesa del seu paisatge. Coincidint amb l'arxiduc Lluís Salvador, explica que ha quedat encisada per la "bellesa salvatge" de l'illa.¹ Com bé sabem, personatges com l'arxiduc, Chopin o Robert Graves s'instal·laren a diferents llogarets de la Serra de Tramuntana, declarada l'any 2011 Patrimoni de la Humanitat com a paisatge cultural.

Un altre dels atractius que oferia Mallorca entre aquests reconeguts personatges era la seva benignitat climàtica. De sobres és coneguda la instal·lació de Chopin o de Rubén Darío a la recerca del poder curatiu del clima de l'illa. La imatge d'harmonia que pareixia oferir Mallorca era també un bon reclam, per la qual cosa en

¹ Sand, George. (2009). *Un hivern a Mallorca*. Edicions 62: Barcelona.

un temps en què Europa estava sotmesa a les armes aquest indret es convertí en una mena de refugi.

Des del punt antropològic, alguns d'aquests autors ens ofereixen reflexions ben interessants per apropar-se al caràcter mallorquí. En aquest punt, la idealització defalleix i la perspectiva és molt més crítica. Els autors del primer terç del segle XX noten l'endarreriment de la població mallorquina en qüestions intel·lectuals i ideològiques. Òbviament, aquesta descripció és referida a les faccions menys afavorides, especialment a la pagesia.

George Sand destaca el caràcter desconfiat del mallorquí i explica que al ciutadà illenc no li agraden les preguntes. Destaca la laboriositat dels individus que treballen al camp, però també els menysprea quan diu que són incapaços de reflexionar. Des de l'estranger, l'enorme impacte que encara té la religió catòlica a l'illa no es pot entendre i és concebut, naturalment, com una manca de progrés.²

Precisament aquest serà un dels trets que més destacarà Karl Otten en l'obra protagonista de la nostra comunicació: *Torquemadas Schatten*. El mateix títol ja ens fa entendre aquestes circumstàncies: *A l'ombra de Torquemada*. I és que a Mallorca l'ombra de Torquemada (primer inquisidor general de Castella i Aragó) era allargada encara a la contemporaneïtat. Les repressions sofertes pels jueus convertits al catolicisme i els seus descendents no troba paral·lel en cap altre indret del món.

El Sant Ofici del Tribunal de la Inquisició es va acarnissar durament a Mallorca. Des del 1435, a Mallorca oficialment ja no hi havia individus de religió jueva. Ja el 1391 es va iniciar una onada de conversions resultant de l'assalt patit pel call jueu de Palma.³ L'expulsió definitiva a la resta de l'Estat, dirigida pels Reis Catòlics, es confirmà l'any 1492. Però la Inquisició no es conformà amb les conversions i de mica en mica va posar setge a tots aquells sospitosos d'haver-se convertit per conveniència, els qui seguien criptojudaitzant. La repressió més forta arribà entre els anys 1677 i 1691, amb uns actes de fe en els quals fins i tot s'executaren tres individus cremats de viu en viu.

Aquestes execucions massives, amb les seves respectives confiscacions de béns, lluny de passar a la història, es difongueren. Existia un interès per part de l'Església de donar a conèixer tots aquells que havien estat jutjats pel Sant Ofici. Els més po-

² *Ibid.*

³ Els pogroms del 1391 no són exclusius de Mallorca; es tracta d'un fenomen generalitzat produït a diferents ciutats de Castella i Aragó. A Mallorca també s'assaltà el call jueu d'Inca.

derosos pogueren esborrar l'empremta que havien deixat els seus avantpassats, però part de la societat mallorquina quedà assenyalada. La publicació de *La Fee Triunfante* del jesuïta Francesc Garau i la disposició de les gramalletes infamants amb els llinatges dels condemnats al claustre del convent de Sant Domingo serviren per perpetuar l'estigma. Tot culminà en la marginació de quinze cognoms concrets, coneguts a partir d'aleshores com a xuetes: Aguiló, Bonnín, Cortès, Forteza, Fuster, Martí, Miró, Picó, Pinya, Pomar, Segura, Tarongí, Valentí, Valleriola, Valls. Aquest ostracisme ha perdurat fins gairebé l'actualitat; el boom turístic i la configuració d'una societat multicultural han afavorit el seu apaïvament.

L'element xueta ha donat lloc a una àmplia bibliografia i, alhora, ha estat un dels temes que més curiositat ha despertat entre els autors que viatjaven i escrivien sobre l'illa. El fet que sigui una qüestió exclusiva de Mallorca, que ni tan sols es repeteix a les illes veïnades, ha donat lloc a diferents reflexions que pretenem esmentar.

Són molts els escriptors, historiadors i antropòlegs estrangers que han reflexionat entorn a la qüestió xueta, la qual cosa ens fa entendre la curiositat que desperta un tema tan particular i ens indueix a pensar en el seu aprofitament turístic, en uns moments en els quals s'està pensant en un canvi de model turístic, desestacionalitzat. Un dels camps que es poden explotar en aquest sentit és la cultura, com a alternativa al vell model de sol i platja.

El primer estudi de referència sobre els jueus a Mallorca el realitzà precisament un estranger. Estam parlant de Lionel Isaacs, que publicà l'any 1936 *Els jueus de Mallorca*. Per altra banda, encara avui dia disposam de peces elaborades per estrangers sobre la qüestió xueta que són una autèntica referència. Trobam per exemple una obra històrica paradigmàtica com és *Els xuetes de Mallorca: els conversos i la Inquisició de Mallorca*, de Baruch Braunstein. En el camp de l'antropologia, és imprescindible fer referència als argentins Laub amb la seva publicació *El mito triunfante: estudio antropológico-social de los chuetas mallorquines*. Des del punt de vista sociològic, l'americà Kenneth Moore contribuï amb *Los de la Calle: un estudio. Los católicos-judíos de Mallorca* (1976).

Deixant de banda els estudis científics, trobam en la literatura estrangera referències al tret diferencial que marquen els xuetes a Mallorca. La mateixa George Sand, a *Un hivern a Mallorca*, ofereix un tast sobre la qüestió conversa en un diàleg:

Joven -dijo el monje- estas fosas que ves no son pozos, ni siquiera tumbas; son los calabozos de la Inquisición. Es aquí donde durante muchos siglos han aparecido lentamente todos los hombres que, culpables o inocentes ante Dios, desgradados por el vicio o extraviados por el furor, inspirados

por el genio o por la virtud, se han atrevido a tener un pensamiento distinto al de la Inquisición.⁴

Robert Graves també conreà el tema xueta. Graves ho va fer més densament, dedicant-li tot un llibre: *La Branca Morta de l'Arbre d'Israel*.

La imatge harmonitzada de Mallorca entra en contradicció quan els autors comproven la situació que viuen els descendents de jueus conversos. Tampoc no casa aquesta idea amb el panorama que viurà l'illa, així com la resta de l'Estat, durant els anys 30. La Guerra Civil truncà la vida de molts de mallorquins i, en especial, interrompé els plans d'aquells estrangers que havien trobat refugi a Mallorca.

D'entre els estrangers que visqueren en primera persona l'esclat de la contesa civil a l'illa cal destacar, a més de la protagonista del nostre treball, la conegudíssima novel·la del francès George Bernanos: *Les Grans Cimetières sous la Lune (Els grans cementeris sota la lluna)*, del 1938. De l'alemany Albert Vigoleis Thelen és *Die Insel des zweiten Gesichts (L'illa de la segona cara)*, del 1953.

Del bàndol feixista citam les obres *Son of Spain (Fill d'Espanya)*, contextualitzada a Pollença durant la Guerra Civil, escrita pels alemanys A.R. i R.K. Weekes (1938); i *La innominada* de l'italià Francesc Ferrari Billoch.

Aquestes dues obres són ben representatives del suport internacional del qual gaudia Franco, amb Hitler i Mussolini com a principals aliats, cosa que es demostrà en les contribucions al bàndol nacional durant la guerra.

El refugi de Cala Rajada

Els resultats de la Gran Guerra (1914-1918) foren determinants en el sorgiment del moviment nazi a Alemanya. La derrota dels imperis centrals comportà el lideratge dels aliats durant unes negociacions de pau que no tingueren pietat amb Alemanya. Les clàusules imposades en el Tractat de Versalles (1919), en especial les pèrdues territorials i les sancions econòmiques, juntament amb censuren militars que declaraven Alemanya com la màxima responsable de la Primera Guerra Mundial, foren rebuts al país germànic com un autèntic *Diktat*. Alemanya, a més de reparar la destrucció soferta en el seu territori, es veié obligada a realitzar unes contribucions periòdiques per a la reconstrucció dels altres països contendents.

⁴ Citat per Font, Miquel dels Sants. (2007). *La fe vençuda: Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*, Palma: Miquel Font Editor, p. 117.

El sentiment de frustració entre la població alemanya s'ajuntà amb les penúries típiques d'un context de postguerra. Aquestes circumstàncies foren el brou de cultiu perfecte perquè la població acollís les idees d'un dictador populista i demagog com posteriorment seria Adolf Hitler. L'NSDAP⁵ (Partit Nacional Socialista Obrer Alemany) li serví d'eina per apropar-se a les classes populars, a les quals prometia sortir de la letargia a la qual estava sotmesa.

Entre els intel·lectuals europeus dels anys 20 hi havia una sensació de rebuig cap a les armes sobretot derivat de la destrucció que generà la Gran Guerra. El sentiment que una cosa semblant no havia de tornar a succeir els impregnà. Però Hitler predicava un discurs totalment contrari. Partidari de "l'ull per ull, dent per dent", inicià una carrera armamentística que acabà desembocant en la Segona Guerra Mundial.

A l'entorn nefast que generà la Primera Guerra Mundial li hem d'afegir el crac econòmic del 1929. La fallida econòmica als EUA s'estengué per Europa i incidí en una economia ja prou malmesa com era l'alemanya. Però a Hitler aquesta situació li serví d'autorització per prosseguir amb els seus plans maliciosos.

La consolidació de Hitler com a Führer dins del III Reich alemany transcorregué paral·lel a una activitat repressiva brutal. Precisament a Mallorca, els refugiats alemanys que s'acolliren durant els anys 30 reunien alguns dels factors que Hitler volia exterminar d'Alemanya.

La terrorífica repressió que inicià Hitler suposà l'exili d'un gran nombre d'alemanys, entre ells molts d'intel·lectuals i personatges representatius del món cultural alemany. Els ideals pacifistes d'aquest sector no combregaven amb les teories de l'espai vital de Hitler, que propicià una carrera armamentística adreçada a ampliar les fronteres d'Alemanya. Part dels refugiats a Mallorca també reunien la condició de ser de raça jueva.

En aquest temps es configurà una autèntica colònia estrangera a Cala Rajada. L'onada d'arribada d'estrangers s'inicià l'any 1930 i anà augmentant paulatinament fins a aconseguir el seu punt àlgid l'any 1935. Llavors, la tendència a la segona meitat de la dècada ja fou descendent. Així doncs, obtenim dades prou representatives

⁵ El 1935 es constitueix a el Terreno, barriada de Palma, una associació representant de l'NSDAP alemany. En els seus estatuts diu que es prohibeix implicar-se en assumptes polítics espanyols i que la seva funció estarà centrada en la política alemanya.

amb la següent estadística: la relació d'estrangers a Cala Rajada era d'un 2,01 % l'any 1930, un 28,35 % l'any 1935 i un 5,05% el 1940.⁶

Gran part d'aquests emigrants eren alemanys, ateses les circumstàncies ideològicament contrariades que es vivien en el país germànic. Per contra, la configuració d'un govern republicà de signe esquerrà a l'Estat espanyol els atreia.

Un dels pioners en arribar a Cala Rajada fou l'escriptor antifeixista alemany Albert Vigoleis Thelen. Vigoleis arribà a Mallorca l'any 1931, fugint dels horrors nazis que perseguien els jueus, i hi visqué fins al 1936. Hem esmentat abans que l'any 1953 escrigué una novel·la que tenia com a protagonista Mallorca: *L'illa de les dues cares*. Albert descrivia la població mallorquina com a molt conservadora i vinculada als enraonaments catòlics. Segurament, amb el títol *L'illa de les dues cares*, Vigoleis volia escenificar el contrast existent entre la imatge harmonitzada de Mallorca i el caciquisme existent en el seu tarannà, comandat per l'Església i per altres faccions poderoses.

D'entre els estrangers que deixaren la seva empremta a Cala Rajada podem destacar un escriptor i un periodista que es refugiaren a Mallorca emprant un camí ben diferent a les seves experiències passades. Parlem de Heinz Kraschutzki i Jack Bilbo, els quals decidiren iniciar diferents activitats productives i comercials per sobreviure a l'illa.

Començarem parlant de Jack Bilbo, alemany d'ideologia antifeixista, que abans d'arribar a Mallorca ja havia viscut com a immigrant als EUA. Allà destacarà per la seva activitat com a escorta del gàngster més conegut mundialment, Al Capone. Aquesta etapa de la seva vida es plasmarà a *Al servicio de Al Capone. Memorias de un gángster*. La tasca com a escriptor de Jack Bilbo no es resumeix tan sols en aquesta obra, però aquesta és sobretot coneguda pel fet de parlar d'un personatge tan polèmic, el qual Bilbo coneixia de primera mà i sobre qui podia oferir un testimoni impagable.

Amb el seu establiment a Cala Rajada (1932) Bilbo hagué de pensar en una forma per obtenir uns beneficis econòmics que permetessin la seva subsistència a l'illa a curt termini. Tanmateix, la seva estada a Cala Rajada no fou superior a un any. Malgrat això, Bilbo, amb la idea que tengué d'obrir un bar d'ambientació africana,

⁶ Einseil, Gabi; Massanet, Maria; i Rexach, Gregori. (2015). *El temps s'esmicola: l'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936)*, Capdepera: Ajuntament de Capdepera.

aconseguí deixar la seva empremta. En el poc temps que estigué a l'illa consolidà el Wikiki (nom del bar) com un local de referència que reunia els estrangers instal·lats a Cala Rajada, ideològicament afins.⁷

El personatge estranger instal·lat a Cala Rajada durant els anys 30 de qui tenim més informació és, sense cap mena de dubtes, Heinz Kraschutzki. Disposam d'una àmplia referència en el seu *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*, publicació editada pòstumament l'any 2004. Heinz Kraschutzki havia participat en la Primera Guerra Mundial, raó per la qual havia quedat desencantat de les pugnes militars i decidí integrar-se en moviments pacifistes durant la dècada dels 20. El fet que fos de religió jueva tampoc no convidava a la seva permanència a l'Alemanya nazi. Així doncs, el mes de maig del 1932 s'establí amb la seva família a Cala Rajada. A Mallorca posà en funcionament una empresa que venia manufactures elaborades amb ràfia. A Cala Rajada va fer amistat amb altres refugiats, ideològicament afins, especialment amb Karl Otten. Novament, l'esclat de la Guerra Civil fou un cop fort per a Kraschutzki, que fins i tot fou donat per mort el mateix any de l'esclat del conflicte. L'alemany fou empresonat durant el règim franquista, concretament se'l retingué a les presons del Castell de Bellver, de Can Mir i a la presó provincial.⁸

En definitiva, en aquest apartat hem prestat atenció a alguns dels casos més destacats de personatges estrangers reconeguts que visqueren a Cala Rajada entre la inauguració del III Reich alemany i l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. Aquesta síntesi intenta demostrar l'existència d'una colònia sobretot alemanya a Cala Rajada, les seves intencions a Mallorca, l'atractiu que hi trobaren, així com el *modus vivendi* que adoptaren.

Karl Otten, els jueus i Mallorca

Karl Otten va néixer a Oberkrüchten (Renània) dia 29 de juliol del 1889. Durant la seva joventut ja s'interessà per qüestions culturals: estudià sociologia i història de l'art.

L'adjectiu que millor descriuria Otten i la seva activitat política seria el de pacifista. Havent viscut de ben a prop la guerra entre Turquia i Albània de començaments

⁷ Massot i Muntaner, Josep. (1990). *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁸ Kraschutzki, Heinz. (2004). *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*, Palma: Miquel Font Editor.

de segle XX i havent estat empresonat arran de la publicació d'un manifest en el context d'aquesta guerra, aviat s'adonà que la solució als conflictes polítics no requeria en les armes. La seva vessant pacifista pot veure's ben reflectida en el títol de la revista que va dirigir entre 1918 i 1933: *Der Friede (La pau)*.⁹

L'assalt de Hitler al III Reich alemany i la seva consolidació com a *Führer* no fou gens favorable per als interessos d'Otten. Com a representant del món intel·lectual i pacifista, va ser vigilat per les SA. Aquesta circumstància propicià l'exili d'Otten i de la seva dona a París, des d'on va planificar la seva arribada a Cala Rajada. És interessant matisar que la dona d'Otten era de religió jueva, motiu afegit en la recerca d'un refugi.

L'estada d'Otten i de la seva parella a Cala Rajada transcorregué en harmonia. Començà l'any 1933 i perdurà fins al 1936 (tenint en compte que els hiverns del 1933-1934 i 1934-1935 els va passar a París). La tranquil·litat trobada al llevant mallorquí s'interrompé a partir de dia 16 de juliol del 1936, amb el cop d'estat que inicià la contesa civil. Com hem dit en anteriors apartats, a Cala Rajada hi havia una autèntica colònia d'alemanys en aquesta època, però no tots ells eren antifeixistes, sinó que també n'hi havia de simpatitzants amb el nazisme. Un mes després del cop d'estat, Otten fou denunciat pel cònsol alemany a Palma, però tengué la sort de ser auxiliat per un vaixell de guerra anglès que el traslladà a Barcelona, des d'on passà a París. Pròximament, viurà a Londres i desenvoluparà els darrers anys de la seva vida a Suïssa.¹⁰

Malgrat el poc temps que Otten passà a Mallorca, aprofità la seva estada per dedicar-li una novel·la, precisament la que pretenem analitzar breument en aquesta comunicació. El *Torquemadas Schatten* va ser publicat per primera vegada el 1938 a Estocolm. Sembla que l'edició tengué una tirada superior als 500 exemplar, però sofrí la cremadissa per part dels nazis durant l'ocupació d'Holanda. L'any 1981 fou reeditada a Amsterdam.

En anteriors apartats hem incidit en la qüestió xueta, en assenyalar que uns alemanys, en alguns casos també jueus, que fugien de l'horror nazi trobaren refugi a Mallorca, ni més ni manco l'illa on esdevenia una de les majors ignomínies amb justificació antisemita. Estam parlant de la qüestió xueta, que al començament del segle XX s'havia anat apaivagant, encara que en quedaven algunes escletxes.

⁹ Massot i Muntaner, Josep. (2005). *Guerra Civil i repressió a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

¹⁰ *Ibid.*

Un segle tan conflictiu com fou el XIX a l'Estat espanyol no va passar debades per als xuetes de Mallorca. Cada moment conflictiu era una autorització més per entrar a les cases dels xuetes, per propinar-los insults i per destruir les seves pertinences. A finals del segle XVIII podem assumir que les autoritats, la monarquia de Carles III concretament, actuen per tal que oficialment l'estigma de ser xueta s'acabi. Proclama tres reials cèdules (1782, 1785 i 1788) en què iguala els xuetes en drets respecte dels seus compatriotes. Òbviament, les restes d'antixuetisme en el segle XIX permeten entendre que la fi de l'estigmatització oficial no es correspon amb una tolerància en l'àmbit popular. Els segles de marginació havien fet efecte i la superació de l'assumpte dels cognoms no podia ser qüestió de dies.

L'arribada de visitants i emigrants estrangers a Mallorca afavoriren l'inici de la superació del tema xueta. Malgrat això, encara en el segle XX persistien fonaments de la marginació tals com les dificultats per configurar matrimonis mixts. Com a reacció a l'ostracisme patit, els xuetes tendiren a l'endogàmia, a tenir una major consciència de grup. Aquest aspecte es pot comprovar també en l'especialització promoguda en certs oficis. En aquest sentit, les clàusules de puresa de sang que hi havia per impedir l'accés dels conversos a certs gremis tengué com a conseqüència que els xuetes conreassin uns oficis determinats, els més típics l'argenteria i el comerç ambulat. Tots aquests aspectes queden talment reflectits tant a Ciutat com a la Part Forana.

Un altre dels sectors difusors de l'odi cap als descendents de jueus conversos fou l'Església. De sobres és coneguda la influència de l'Església en la societat mallorquina del segle XX, només interrompuda per la segona experiència republicana.

La Inquisició serví de braç executor a la Monarquia hispànica, liderant una persecució i vigilància cap a aquells que havien abjurat la religió jueva a Mallorca. Aquesta institució seguí vigent fins al 1834, encara que en la seva darrera etapa l'activitat repressora va ser molt minsa.

Durant el segle XIX l'element antixueta en el si de l'Església queda prou reflectit en l'eclesiàstic xueta Francesc Tarongí i Cortès. Els esdeveniments produïts durant la negació de la predicació d'aquest clergue de la cerimònia de les Quaranta Hores a la parròquia de Sant Miquel de Palma són coneguts com *sa Taronginada*. A partir d'aquesta negació, determinada per l'ecònom de la parròquia Miquel Maura (germà del futur president Antoni Maura), mossèn Tarongí es convertí en un dels més acèrrims defensors de la causa xueta. Tarongí s'atreví a publicar escrits interpel·lats per diferents personatges referents de l'època. Tota la narració dels esde-

veniments, dels estires i arronses que comportà *sa Taronginada* es pot consultar a l'obra paradigmàtica del clergue xueta: *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca. Polémica contra las preocupaciones de clase*.¹¹

Avançat el segle XX, concretament durant la II República Espanyola, notam alguns canvis que fan entendre un canvi de mentalitat: en aquest període per primer cop un sacerdot xueta va oficiar una missa a la Seu. No es més que un fet simbòlic, però alhora constitueix una fita gens menyspreable atesos els antecedents.

Durant la II República a Mallorca, una de les organitzacions més significatives era la Lliga Laica. Hem de destacar, en el sentit de la qüestió que estam recurrent, els intents d'aquesta plataforma per impulsar actes de reparació cap als xuetes. Dins la Lliga Laica hem de destacar alguns personatges xuetes reivindicatius com ara Mateu Martí (més conegut com *Ateu Martí* pel seu sentiment anticlerical), Gabriel Meneu Pinya o Marià Aguiló i Aguiló. També se'n comprometeren d'altres no xuetes com Aurora Picornell, Gabriel Alomar i Villalonga o Joan Mas Fiol.¹²

Des de la Lliga Laica s'impulsà una petició a l'Ajuntament de Palma perquè el 1931 celebràs un homenatge a Caterina Tarongí en el 240è aniversari de la seva execució per part de la Inquisició. Caterina Tarongí, el seu germà Rafel Tarongí i el rabí Rafel Valls foren cremats de viu en viu per la Inquisició, ja que es negaren a abjurar la religió jueva abans de morir (1691). En aquesta època es posà de relleu sobretot la figura de Caterina Tarongí, a la qual es considerava la *Juana de Arco mallorquina*. Es pensà a homenatjar-la amb una estàtua, raó per la qual es recaptaren fons en un àpat celebrat al Grand Hotel de Palma.¹³

Tot i les previsions, l'Ajuntament finalment no es comprometé a liderar l'homenatge a Caterina i reduí el seu reconeixement cap als xuetes en l'assignació d'un carrer a Caterina Tarongí i la concessió del nom d'una plaça a l'esmentat Francesc Tarongí i Cortès (les autoritats franquistes en retiraren els noms dels seus respectius carrer i plaça).

La Lliga Laica, sobretot Ateu Martí, no es conformà i acabà fixant una placa commemorativa devora el seu xalet de s'Arenal.

¹¹ Miró, Laura. (2015). "La condició xueta en el segle XIX", *Randa*, 75, p. 15-31.

¹² Alomar, Gabriel (1930), "El concepto de la Santidad", *Ciudadania: Òrgan del Partit Republicà Federal*, 1, p. 1-2.

¹³ Martí, Mateu (1931). *Catalina Taronjé. La Sotana Roja: semanario enemigo de todas las iglesias*, 1, p. 1-2.

Però l'esclat de la Guerra Civil Espanyola no fou gens favorable ni per als jueus que es refugiaven a l'illa ni per a uns xuetes que eren assenyalats de sang impura pels seus llinatges. La col·laboració de Hitler i Mussolini amb el bàndol franquista durant la guerra concedia un paper rellevant a l'antisemitisme. Part dels refugiats estrangers (jueus en alguns casos) a Mallorca i concretament a Cala Rajada optaren per fugir o foren represaliats per part dels franquistes.

A continuació reproduïm un fragment del dietari del vicecònsol honorari de Gran Bretanya a Mallorca, Francesc Aguiló Molina (precisament de cognom xueta), prou esclaridor sobre la situació dels jueus refugiats a l'illa just després del cop d'estat:

Con motivo del movimiento militar en contra de la política el Gobierno, que empezó en Marruecos el 18 de julio y en Mallorca día 20, volvieron a tomar actualidad los judíos residentes en Mallorca. Nada iba contra ellos, pero el haber manifestado, algunos de ellos, en diversos lugares su desdén al "nazismo" alemán, hiciera que fueron molestados en los momentos primeros del movimiento. A parte de estos, han tenido prisioneros a varios alemanes, por haber hecho algo en contra del nuevo régimen. Llegándose a acusarles de tener en su poder, varias emisoras clandestinas, para apoyar a las fuerzas de Madrid. El malestar de la situación movió a muchos el deseo de embarcarse, y por las oficinas del consulado inglés, fue un continuo desfile de visitas, preguntando, inquiriendo mil detalles, llegando a solicitar el amparo inglés, algunos de los detenidos. Quienes estuvieron algo mal, fueron los componentes de una pequeña colonia de refugiados judíos de Cala Ratjada. Muchos de estos, pobres, por salir de Alemania antes del año 1933 y declarados sin nacionalidad, eran los componentes de la colonia. No faltaba entre ello, el profesor, humilde fabricante de alpargatas, ahora, para ganar su sustento y el arruinado banquero Kraus. Bastantes de ellos, estaban ocupados en hacer objetos de rafia, que se cuidaba uno de ellos -antiguo teniente-comandante del ejército alemán- de hacer las ventas. Por su carácter liberal este señor fue detenido. Su señora Kraschutzki (el apellido del marido) judía alemana, vino a solicitar protección por su marido. A más del dolor de su petición, se unía el dolor tremendo que se hizo al aplastarse un dedo con la porzuela del coche que la condujo a Palma. -Pobre señora! Venía enferma y después de sufrir un desmayo en la oficina, la acompañó el Sr. Fribaust a la Casa de Socorro (agosto 36). Insistió pero no se le pudo ayudarla por ser [carga] de la autoridad local. En el desfile de personajes extranjeros para embarcarse, no faltan los "vendedores de plazos" que hace varios años existen en palma. Desean embarcar pero atentos a sus negocios, embarcan poco a poco, y otros que no embarcarán por no dejar sus dineros invertidos al "crédito". Por eso conocí a diversos personajes, que sin atreverme o considerarme los "puro judíos" tampoco podrían crearlo "arios". Vino el antiguo propietario del negocio "Muebles y cuadros" Ignacio Spitzzen, checoslovaco, siendo su esposa americana y tienen dos niños. Ella desea embarcar a su familia y él seguir el negocio, por ser su único medio de vida. Según me contó él, traspasó el negocio, hace bastante tiempo, a los señores Gligen y Weisman, ambos polacos. En el embarque de extranjeros, salieron diversas dificultades. El gobierno inglés, daba viaje gratis a sus recogidos, pero no podía evitar los viajeros de otros países. El cónsul general alemán en Barcelona, no admitía judíos alemanes sin nacionalidad; el francés, no permitía la entrada en Francia a los rusos, etc. Y así a muchos judíos les es imposible dejar ésta isla. Y estos,

contando sólo la colonia de Cala Ratjada de 50 alemanes, a más de otros, no pudieron tomar asilo en el buque inglés Douglas. 7 Agosto.¹⁴

Del fragment anterior es desprèn que el cop d'estat no vaticinava un futur agradable per als estrangers refugiats residents a l'illa. La decisió de molts d'ells va ser acudir al Consolat Britànic de Mallorca, un país democràtic que podria entendre la seva situació i ajudar-los a abandonar l'illa. Com hem explicat anteriorment, un dels estrangers que partiren en aquests bucs de guerra que situà Gran Bretanya per socórrer els estrangers instal·lats a l'illa fou Karl Otten. Pitjor sort tengué Heinz Kraschutzki, que en haver estat desnacionalitzat tengué més problemes, fins al punt d'acabar sent empresonat per les autoritats franquistes. La seva condició jueva l'afectà durant el seu empresonament.

Aquesta anècdota la conta el mateix Kraschutzki. En un primer moment Kraschutzki "com a no catòlic, havia rebut el permís del director per a no haver d'assistir al servei religiós". Però més tard narra una situació ben diferent, en la qual un sacerdot li recorda la seva obligació d'assistir a missa com a pres. Kraschutzki explica que hi anà qualche vegada i que pel fet de fer-se la cerimònia en llatí no entenia res en absolut.¹⁵

La Guerra Civil i els primers anys del franquisme foren una etapa dura també per als xuetes. Molt s'ha escrit entorn dels rumors existents sobre l'elaboració d'unes llistes que preparaven les autoritats franquistes a l'illa, a instàncies del seu aliat nazi, per tal de deportar els individus de sang impura als camps de concentració. En aquest sentit, els màxims assenyalats a Mallorca eren els portadors dels quinze cognoms xuetes, cap als quals encara part de la societat mallorquina sentia cert recel. A cops s'ha conclòs que l'enginy del bisbe Miralles en afirmar que la repressió podria afectar gran part de la població mallorquina si es rescatassin les memòries de la Inquisició evità la catàstrofe.

Durant el franquisme trobam una gran quantitat de xuetes tant en la part represaliada com en la col·laboradora. Potser el cas més cridaner sigui els d'uns xuetes que s'enrolaren dins la *División Azul*, força aliada de Hitler que Franco envià a la Segona Guerra Mundial per combatre en el front rus. A la novel·la *Carrer de l'Argenteria*, 36, contextualitzada durant la Guerra Civil, Antoni Serra explica que alguns xuetes actuaren d'acord als preceptes franquistes per tal d'evitar una

¹⁴ Citat a Font, Miquel dels Sants. (2007). Op. cit., p. 152-154.

¹⁵ Kraschutzki, Heinz. (2004). Op cit.

repressió pel fet de ser descendents de jueus.

El tema de les llistes no s'ha contrastat amb documentació d'arxiu, però malgrat això trobam altres proves que quelcom passava a Mallorca en els anys que transcorren entre la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial. Entre el 1938 i el 1940, a Mallorca s'emeteren expedients de puresa de sang en enllaços matrimonials de mallorquines amb italians i alemanys. Cap d'aquests expedients fou sol·licitat per una dona de llinatges xuetes. Així doncs, queda molt encara per investigar i reflexionar sobre la qüestió xueta en el període tractat.

Iglesias en el Torquemadas Schatten

La novel·la *Torquemadas Schatten* (*A l'ombra de Torquemada*) és una font realment interessant per reconstruir la imatge que se'n dugué l'alemany Karl Otten de la societat mallorquina després de la seva estada a l'illa. Durant la narració, Otten parla de tres llogarets, als quals concedeix noms imaginaris: Pueblo (Artà), Cabra (Capdepera) i Iglesias (Son Servera). El context temporal de l'obra se situa en els instants del triomf del cop d'estat a Mallorca (20 de juliol del 1936). Posteriorment, narra el context de guerra, l'organització de l'esquerra i la brutal repressió patida.

En un primer moment, Karl Otten ofereix una descripció bucòlica de l'entorn del llevant mallorquí. L'alemany observa el seu paisatge encisador, la calma que desprèn i valora la tranquil·litat regnant. Possiblement aquesta fotografia és la que animà Otten a instal·lar-se a Cala Rajada i així ho vol deixar palès en el seu *Torquemadas Schatten*.

No podem catalogar aquesta novel·la d'històrica, ja que algunes de les dades que ofereix l'autor alemany són del tot surrealistes, cosa que ha provocat que autors com Massot i Muntaner l'hagin menyspreada dient que alguns dels seus passatges són "inversemblants".¹⁶ Però la nostra perspectiva és més propera a la que anuncia Francisca Roca (2016) quan explica que es tracta d'una novel·la constructiva, on més que narrar uns fets concrets se cerca una ficció vinculada al compromís pacifista d'Otten.¹⁷ En aquest punt observam la justificació de la seva tendència a l'exageració.

¹⁶ Massot i Muntaner, Josep. (1990). Op cit.

¹⁷ Roca, Francisca. (2016). "Karl Otten y su visión de la Mallorca del 1936", dins Borrero, V. Y Martos, J.J. (ed.) (2016). *Miradas híbridas sobre la lengua y la literatura alemanas*, Alemanya: Franz&Timme, p. 161-176.

Un altre dels elements que ens interessa rescatar del *Torquemadas Schatten* és la caricatura que realitza de l'habitant autòcton illenc. Otten observa que els secrets que amaga la societat illenca, la convulsió intrínseca al seu teixit social, contrasta amb la imatge idíl·lica que ofereix el seu paisatge i la sensació d'harmonia que desprèn l'illa.¹⁸

La submissió de les classes populars es representa en alguns diàlegs, en els quals els mallorquins llevantins concedeixen explicacions sobrenaturals a uns fets concrets. En aquest sentit, l'ombra de l'Església era allargada. Les reflexions dels personatges autòctons els defineixen com a individus necessitats d'una emancipació mental, sotmesos a l'adoctrinament dels poders fàctics, incapaços d'actuar mitjançant la raó i tendents a la superstició. Aquest context social gaudia del beneplàcit d'uns poderosos interessats en la limitació de l'alfabetització. Així doncs, el triomf del cop d'estat es pot entendre, també, a través d'aquestes circumstàncies. Només uns quants personatges fugen d'aquesta imatge; són els que precisament a l'obra organitzen una mena de resistència en aquests pobles.¹⁹

Per altra banda, a més a més, Otten vol plasmar la situació del bàndol nacional a Mallorca, així com els seus suports. Karl parla de la presència d'individus feixistes italians i nazis, al mateix temps que situa *Voerge* (*Verga*, pseudònim de Joan March i Ordinas) com el capital financer del cop d'estat. En aquest sentit, amb aquestes dades Otten està sent versemblant amb allò que passava a Mallorca en el context tractat a la novel·la. Sabem de la influència de personatges com Arconovaldo Bonacorsi, més conegut com el comte Rossi, al llevant mallorquí. Així mateix, coneixem l'afluència de nazis a Cala Rajada, sobretot concentrats a l'hotel Castellet.

Pel que fa a la resistència d'un grup de republicans a Pueblo que conta Otten, destacarà per sobre dels altres el personatge d'Antònia. Utilitzant l'antroponímia autòctona, Otten crea una mena d'heroïna que lluita per la conservació dels ideals democràtics. Aquest grup resistent defugiria de la descripció d'Otten de la societat mallorquina com a sotmesa.

Així doncs, aquests individus liderats per Antònia representarien una esquerra obrera, el futur de la qual es truncà amb els resultats de la Guerra Civil. Otten menciona l'expedició catalana dirigida pel capità Bayo per arravatar els pobles del llevant mallorquí al bàndol franquista. Aquest grup de personatges resistents

¹⁸ Otten, Karl. (2014). *Torquemadas Schatten*, Eutin: Reisebuch.

¹⁹ *Ibid.*

intentaren adherir-s'hi, però, com la història ens conta, el fracàs de l'expedició significà de nou el començament d'un període ben repressiu. Malgrat la identificació pacifista d'Otten, al *Torquemadas Schatten* acaba admetent que l'única manera possible de vèncer els feixistes era mitjançant la força de les armes.²⁰

Alguns dels trets que provoquen que Massot i Muntaner menyspreï l'obra protagonista del nostre treball són les dades exagerades que inclou: en primer lloc, podem situar que els pagesos mallorquins d'Otten parlen de Torquemada. Resulta una contradicció que Otten expliqui que les classes populars del llevant mallorquí són majoritàriament analfabetes i incultes, i, alhora, conti que aquestes saben qui fou Torquemada.

Com hem dit abans, Otten titlla aquestes faccions menys afavorides d'incultes i d'incapaces de vessar una opinió pròpia, però al mateix temps els recorda amb nostàlgia i els reconeix com a persones d'una excel·lent qualitat humana.

Otten es mostra molt preocupat pel component jueu a l'esclat de la Guerra Civil que narra al *Torquemadas Schatten*. Fins i tot assegura que a les coves d'Artà n'Antònia va trobar els cossos momificats d'uns individus represaliats a l'època medieval per la Inquisició. Naturalment, aquests fets són imaginaris, però són un fil d'interpretació no explorat.

Massot i Muntaner destaca la preocupació d'Otten per l'element jueu durant la Guerra Civil, però també conclou que l'alemany no fa cap referència dins la seva obra a la qüestió xueta. Des del nostre punt de vista, aquestes mencions a Torquemada i a la Inquisició, encara que no siguin explícites, podrien ser perfectament identificables amb la qüestió xueta. Resulta impossible que les classes populars dels anys 30 sabessin qui era Torquemada, però no per això obviaven una marginació iniciada per la Inquisició i continuada durant tota la contemporaneïtat mallorquina. És ben possible que Karl Otten, més encara estant instal·lat a la ruralia, sentís parlar sobre els xuetes i així ho plasmàs a la seva obra.

Hem d'entendre que l'aliança de Franco amb Hitler i Mussolini atorgava una vessant antisemita al bàndol nacional, per la qual cosa tant els jueus estrangers refugiats a Mallorca com els individus portadors de llinatges xuetes veren perillar la seva existència.

²⁰ *Ibid*

El cas dels estrangers és més clar, com hem introduït en anteriors apartats; alguns d'ells cercaren auxili en el Consolat Britànic a Mallorca i partiren en vaixells de guerra anglesos. Per la seva banda, els xuetes visqueren els rumors sobre la possible elaboració d'unes llistes per deportar-los. En aquest sentit, en molts de casos la seva defensa fou mostrar la seva adhesió al *Movimiento*. Concretament en el cas de Son Servera, trobam l'execució sabuda de dos xuetes: Josep Miró Aguiló i Josep Miró Picó, sense afiliació política coneguda. Amb això no volem dir en cap cas que la repressió perseguís els xuetes, ja que trobam xuetes tant col·laboradors com condemnats per Franco.

En definitiva, amb l'esclat de la Guerra Civil a Mallorca pareix que torna a tenir protagonisme un concepte recuperat per Hitler a Alemanya, vigent a la Mallorca contemporània, però d'origen medieval. Estam parlant de la puresa de sang, l'absència de la qual, combinada amb una procedència hebrea, hagués pogut ser nefasta si els resultats de la Segona Guerra Mundial haguessin donat la victòria als feixistes.

Recapitulació

En aquesta comunicació hem volgut incloure una sèrie de reflexions:

1. La imatge de Mallorca en els anys 30, amb una tranquil·litat i harmonia regnants, serví perquè l'illa acollís un bon grapat de jueus que fugien de les garres nazis.
2. No deixa de sobtar-nos que aquests individus elegissin Mallorca, una zona on també esdevenia una marginació de tipus antisemita. Tot i això, s'ha de dir que els valors republicans serviren per apaivagar i fins i tot reivindicar la valentia dels xuetes durant l'edat mitjana i moderna.
3. L'esclat de la Guerra Civil truncà els plans de molts d'estrangers, que fugiren en observar l'èxit del cop d'estat de Franco, aliat de Hitler i Mussolini. L'actuació britànica, en aquest sentit, els permeté fugir.
4. L'estada de Karl Otten a Mallorca demostra la configuració d'una autèntica colònia alemanya a Cala Rajada. Les amistats que va teixir i l'interès a representar l'illa en el *Torquemadas Schatten* ofereixen bona mostra de l'impacte que li suposà la seva estada a Mallorca.
5. Des d'aquesta comunicació volem reivindicar la importància del *Torquemadas Schatten* per entendre l'esdevenir del llevant mallorquí amb l'esclat de la Guerra Civil. Potser no l'hem de concebre com una novel·la històrica, però introdueix uns diàlegs prou interessants per reflexionar sobre les condicions de

les classes populars d'aquella època. És incomprendible que no existeixi una edició traduïda al català que permeti la difusió d'un interès per l'obra entre la societat mallorquina. Referències d'aquest tipus, d'altres autors estrangers, sí que han estat prou difoses, per la qual cosa amb aquesta comunicació hem volgut posar de relleu els trets més interessants que ens aporta Otten i sobre els quals encara queda molt per pensar.

LA DEPURACIÓ DEL MAGISTERI. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES DE SON SERVERA 1936-1943

Aulí Ginard, Antoni (AMEIB)
Pons Julià, Joan (AMEIB)

Introducció

El juliol del 1936 un grup d'oficials militars planejaren un cop d'estat per enderrocar la República i establir una dictadura de caràcter militar. La idea era solleva primer els quaters del Marroc, formats per soldats professionals de la legió estrangera i pels regulars marroquins (soldats del Marroc comandats per oficials espanyols que formaven l'elit de l'Exèrcit d'Àfrica), i així estendre la rebel·lió als quaters de la península, però militars lleials a la República descobriren el pla i difongueren ràpidament la notícia.

Els primers moments varen ser dies de tirs als carrers, caos i confusió en una batalla cos a cos. Gairebé cap guarnició secundà en un primer moment la sublevació. En la majoria de ciutats la guerra va començar amb un tiroteig en els quaters militars on oficials sollevats s'enfrontaren amb els seus companys lleials a la República. Aviat milícies formades per sindicats obrers i els guàrdies d'assalt (cos de policia militar de la República que coexistia amb la Guàrdia Civil) s'uniren a les forces republicanes, mentre que les milícies falangistes s'uniren als sollevats.

Alguns guàrdies civils, segons els llocs, s'uniren alguns amb els republicans i d'altres amb els sollevats. Els sollevats intentaren mobilitzar els soldats sota el seu comandament, però aquests darrers tampoc no es mostraren obediets. Finalment les forces republicanes dominaren les dues terceres parts del territori espanyol, incloses la majoria de ciutats industrials, i els sollevats dominaren principalment les zones agrícoles. Ambdós bàndols executaren milers de combatents de l'exèrcit contrari sense que sapiguem fins a dia d'avui la xifra exacta. Així va començar una guerra civil que va durar tres anys, va desolar el país i va provocar més d'un milió de morts.

La repressió a la zona feixista (nacional) va formar part, des del primer moment, de l'estratègia dissenyada pels sollevats per aconseguir el poder i per mantenir-se indefinidament en ell. Es pretenia, i de fet s'aconseguí, crear un ambient de control polític i ideològic generalitzat que produís un efecte no sols intimidador sinó també paralitzant a través de la sensació que ningú no estava fora de perill de l'acció repressora de l'Estat. A les zones ràpidament dominades pels sollevats es va instal·lar un règim de terror indiscriminat per evitar que l'enemic pogués organitzar la resistència. En aquestes zones, la Falange va assolir, amb el vistiplau dels militars, la responsabilitat de dur a la pràctica les consignes franquistes.

La rebel·lió militar donaria pas immediatament a la depuració franquista i repu-

blicana que de forma progressiva es va aplicar, entre d'altres, als docents en exercici, així com als alumnes que estudiaven magisteri. Durant els 3 anys que va durar la Guerra Civil i en línia coherent amb la radicalitat ideològica que es va establir en ambdós bàndols, va tenir lloc una depuració que es podria justificar, en aquest cas, per raons de necessitat i per la idea de comprovar la fidelitat cap a un o l'altre bàndol.

La depuració fou un tipus de repressió motivada per la guerra que es va estendre a tots els funcionaris de l'Estat, inclosos el personal administratiu i subaltern, així com als funcionaris municipals i a tots els treballadors relacionats o adscrits amb institucions i organismes oficials. Respecte dels mestres, i en concret a les Illes Balears, la depuració franquista fou selectiva entre els mestres de les escoles públiques, essent el seu principal interès esporgar del cos *els rojos*, cosa que significava una àmplia gamma d'actituds, comportaments i sensibilitats. El concepte *rojos* implicava tenir qualsevol actitud, costum o manifestació de simpatia cap a les polítiques republicanes que es consideraven que anaven contra la societat conservadora promoguda per l'Església. En algunes ocasions el simple fet de pertànyer a un sindicat o d'haver defensat els canvis legislatius dels governs republicans eren causa que es catalogàs el mestre de *rojo*.

Les represàlies de tipus professional com les que varen afectar els docents foren durant el règim franquista una forma molt eficaç de sancionar els desafectats i paralitzar els no addictes, així com de premiar els incondicionals mitjançant les places vacants que deixaven els represaliats. Aquestes depuracions polítiques professionals que afectaren molt especialment l'Administració pública foren un instrument per a la sanció d'idees i de conductes inconvenients en el nou règim i per adequar el perfil ideològic dels funcionaris i treballadors al servei de l'Estat i de les directrius que regien en la dictadura.

Mallorca i Eivissa sofriren la depuració franquista i Menorca, una doble depuració, primer republicana i després franquista. Primer, el Govern de Manuel Azaña va decretar el cessament de tots els empleats que haguessin tengut relació amb el moviment de subversió o fossin enemics declarats de la república. A continuació els sollevats varen iniciar la seva investigació sobre la moral, la conducta i les opcions polítiques dels mestres i de les mestres d'escola. Així mateix, com a primera mesura, varen destituir tots els funcionaris, els quals havien de signar la seva adhesió incondicional al nou *Movimiento Nacional* per recuperar la seva situació laboral. Aquesta mesura també afectà els centres privats, per tal d'evitar que el personal docent separat de l'ensenyament oficial pogués ser admès en els centres privats.

A Mallorca es produïren dos processos de depuració franquista. El primer, entre setembre del 36 i març del 37. A causa que el juliol del 1936 molts de mestres es trobaven de vacances, a l'hora de començar el curs escolar i amb el conflicte armat estès a molts de racons de la geografia peninsular, hi havia escoles encara sense mestres.

L'inspector Joan Capó i Valls de Padrines va rebre la missió d'organitzar tot el sistema educatiu de les Illes segons les necessitats del nou règim franquista. D'aquesta manera, dia 19 de setembre del 1936 es va establir un tribunal que havia d'examinar les fitxes dels mestres nacionals i resta de personal de tots els centres educatius de les Illes Balears. Aquest tribunal estava format pel Sr. Mateu Torres Bestard, pel Sr. Antoni Nicolau i pel Sr. Alfredo Llompart com a president. Cadascun dels mestres rebia les fitxes que s'havia d'encarregar de tornar emplenades, amb els informes del capellà, del batle, del comandant de la Guàrdia Civil i d'un pare de família de reconeguda solvència moral, tots ells veïnats del poble o ciutat on estava ubicada l'escola. A Eivissa es creà un tribunal semblant a l'anterior. Segons dades del Dr. Jaume Serra i Barceló, a Mallorca i a les illes Pitiüses foren declarats no aptes més del 25 % del mestres depurats.

El segon tribunal depurador va durar des del març del 37 fins al desembre del 43 i estava format pel Sr. Bartomeu Bosch (president del tribunal i capellà), Sr. Lluís M. Mestras (inspector en cap d'Educació), Sr. José Ramis de Ayreflor (president de l'Associació Catòlica de Pares de Família), Sr. Rafael de Ysasi Ransomé (coronel d'artilleria retirat) i Sr. Gabriel Morell Font (persona de reconeguda solvència moral).

Aquest segon procés depurador va ser molt més contundent que el primer, perquè formulava en molts casos acusacions genèriques i vagues que feien que els interessats ignorassin *qui i de què* se'ls acusava. La Comissió Depuradora del Personal de Magisteri de Balears havia de rebre en el termini de vuit dies un informe en el qual s'havia de fer constar la conducta professional del mestre, la seva conducta religiosa, la conducta social i particular, si va formar part d'alguna associació secreta, les seves actuacions polítiques i el partit o partits polítics amb què simpatitzava i havia militat, si l'ensenyament que impartia estava relacionat amb les idees del Frente Popular i Asociaciones Secretas, i si havia simpatitzat amb partits nacionalistes. Tota la documentació s'enviava a Burgos, seu del tribunal en àmbit nacional. La Comissió Depuradora va revisar més de 500 expedients i el nombre de mestres sancionats foren el 35 %.

Les decisions del Tribunal Depurador podien suposar per a les persones interessades:¹

- Sense sanció.
- Trasl·lat a un altre destí, que podia ser dins la mateixa o a una altra província.
- Jubilació anticipada.
- Inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.
- Suspensió de feina i sou per un o més períodes.
- Separació definitiva del servei.

A més a més es revisaren els noms que tenien abans del 18 de juliol del 36 totes les escoles de l'Estat. Aquesta tasca fou realitzada pels ajuntaments per adequar els noms als principis ideològics de la *Nueva España liberada*. Els canvis de nom estaven destinats a perpetuar la memòria dels herois del *Movimiento Nacional*. En el BOE del 22 d'octubre del 1938 i signat pel cap de servei nacional de Primer Ensenyament apareix l'ordre que regulava aquesta disposició, en la qual figura el següent paràgraf:²

Para esta denominación se tendrán en cuenta las siguientes normas:

- a) Figuras representativas de nuestro Movimiento nacional
- b) Hombres ilustres por su valor y significación nacional
- c) Héroes de nuestra Cruzada
- d) Maestros muertos en campaña o asesinados por los rojos
- e) Personalidades altruistas con el orden docente.

Els mestres i les mestres de les escoles públiques

Quan va esclatar la guerra, a Son Servera hi havia una escola graduada de nins, una escola unitària de nines i una escola mixta a Cala Bona. Els mestres que exercien aleshores a l'escola graduada de nins eren els següents: Sebastià Fornaris Juan (direcció), Joan Forteza Picó (secció primera) i Cristóbal Jiménez López (secció segona); Joana Pascual Rosselló era la mestra de la secció de pàrvuls. La mestra que exercia a l'escola unitària de nines era Asunción Martínez Cangrós. El mestre de l'escola mixta de Cala Bona era Bartomeu Rigo Rosselló. Aquesta escola fou suprimida per ordre ministerial dia 16 d'agost del 1937.

¹ AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedients de depuració. Documentació general.

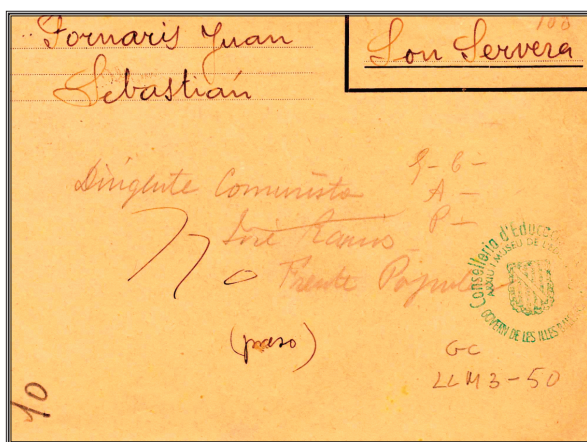
² BOE 114 de 22 d'octubre del 1938, pàgina 1.934.

Escola graduada de nins de Son Servera

Sebastià Fornaris Juan

Nascut a Son Servera el dia 2 de juny del 1897. Mestre de primer ensenyament (08-03-1917). El seu primer destí com a mestre substitut fou l'escola unitària de Banyalbufar. Prengué possessió dia 15 d'octubre del 1921 i hi va romandre fins al 14 de novembre de 1924. Posteriorment, també com a interí, va ser mestre a les escoles de Sant Joan (Mallorca) i de Sant Cristòfol, en es Mercadal (Menorca). Estant en es Mercadal, va fer oposicions i dia 1 de febrer del 1926 prengué possessió de l'escola unitària d'Ariany on va fer de mestre fins dia 18 d'octubre del 1931. Dia 19 d'octubre del 1931 arribà com a mestre propietari a l'escola unitària de Son Servera. El mes setembre del 1934, amb la creació de l'escola graduada, el nomenaren director.

A partir del dia 1 d'octubre del 1936 el Primer Tribunal Depurador el va sancionar: «suspensio de empleo y sueldo». En el sobre del Primer Procés de Depuració es pot veure que la Guàrdia Civil, el batle i el capellà havien fet els seus informes. Tot i això, se l'acusava de ser dirigent comunista i de pertànyer al Frente Popular. A més a més apareix el clàssic «NO» que indicava que segons el tribunal no era apte per continuar la seva tasca docent. Entre parèntesi figura la paraula «preso» tot i que no ens consta en el seu expedient que fos empresonat.

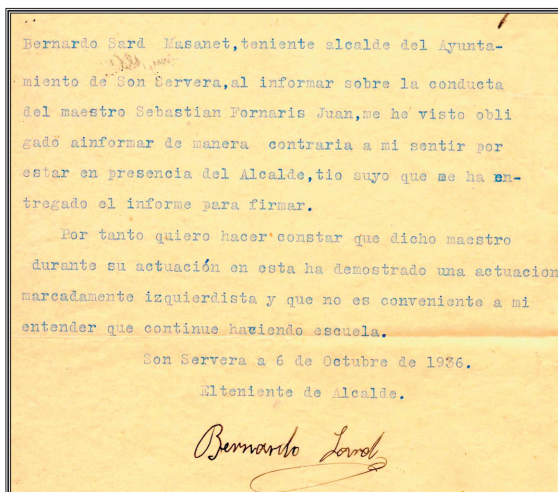
Sobre del Primer Tribunal Depurador del mestre Sebastià Fornaris.

Per aquests motius, el dia 5 de novembre es confirmà la suspensió de feina i sou a partir del dia 1 d'octubre, situació amb la qual va continuar fins dia 1 de gener del 1940. Dia 6 d'octubre del 1936 el tinent de batle de l'Ajuntament va enviar una nota aclaridora al Tribunal tot explicant el següent:³

³AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Sebastià Fornaris Juan.

[...] Me he visto obligado a informar de manera contraria a mi sentir por estar en presencia del Alcalde, tío suyo que me ha entregado el informe para firmar. Por tanto quiero hacer constar que dicho maestro durante su actuación en esta ha demostrado una actuación marcadamente izquierdista y que no es conveniente a mi entender que continúe haciendo escuela.

Aquest fet demostra que en alguns casos els informes del Primer Tribunal Depurador no eren del tot objectius ja que, de vegades, les afirmacions que es feien sobre els comportaments dels docents estaven mediatitzades pel fet que el mateix mestre pogués tenir algun vincle o relació amb el batle, el capellà, la Guàrdia Civil o les persones de reconeguda solvència moral que feien els informes.

Informe del tinent de batle de l'Ajuntament de Son Servera.

Dia 27 de juliol del 1940 el Segon Tribunal Depurador va resoldre l'expedient de depuració i en ratificà la sanció:⁴

[...] un año de suspensión de empleo y sueldo, traslado dentro de la provincia e inhabilitación para cargos directivos y de confianza en instituciones culturales y de enseñanza.

Dia 24 de gener del 1941, gràcies a una ordre administrativa que cita una instància adreçada al subsecretari de la Presidència del Govern de l'Estat,⁵ li fou cancel·lada la sanció:

[...] a los maestros sancionados con suspensión que ya lo hubiesen por Autoridad competente, les será abonado dicho tiempo, y por ello debe entenderse cancelada la suspensión del maestro [...].

Dia 24 de gener del 1941 prengué possessió com a mestre de l'escola unitària de nins de Campanet per «traslado forzoso». Hi romangué fins al 31 d'agost del 1951.

⁴AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Sebastià Fornaris Juan.

⁵AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Sebastià Fornaris Juan.

Dia 20 d'octubre del 1950, quan era inspector en cap el Sr. José Blat Gimeno, es declara cancel·lada la nota desfavorable que constava en el seu expedient personal com a conseqüència de la sanció imposada.⁶

[...] CONSIDERANDO que la O.M. de 15 de febrero de 1949 (B.O. del 20), viene a regular la cancelación de notas desfavorables por sanciones impuestas en resolución de expedientes de depuración, y a tal efecto sienta la doctrina de que las sanciones que tienen fijado límite de duración deben entenderse cumplidas y canceladas, a todos sus efectos, una vez agotado el plazo señalado, [...].

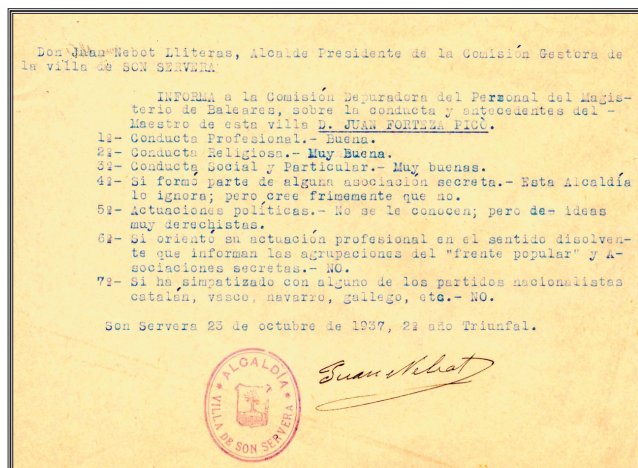
[...] CONSIDERANDO QUE EL Sr. Fornaris, después de su sanción, ha observado una intachable conducta moral y profesional, tanto pública como privada; (...) ESTA INSPECCIÓN ENTIENDE que procede acceder a la petición del Sr. Fornaris, declarando cancelada la nota desfavorable que consta en su expediente personal, [...].

Dia 1 de setembre del 1951 tornà a la graduada de Son Servera on es va jubilar per impossibilitat física dia 2 de maig del 1966.

Joan Forteza Picó

Nascut a Artà dia 20 d'agost del 1910. Mestre de primer ensenyament (17-03-1932).

El seu primer destí com a mestre interí fou l'escola unitària núm. 1 de nins d'Artà, on exercí des del 17 de juny del 1932 fins al 7 d'octubre del 1934. El 12 de novembre del 1934, després de fer oposicions, obtengué en propietat la plaça de mestre de l'escola graduada de Son Servera.

Informe del batle de l'Ajuntament de Son Servera.

Dia 1 d'octubre del 1936, per ordre governativa, fou destinat a l'escola d'Artà, però

⁶AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Sebastià Fornaris Juan.

ja s'havia incorporat a files el 18 d'agost i per tant la seva plaça estava vacant. Administrativament parlant, dia 15 de setembre del 1937 va tornar a prendre possessió de la seva plaça a Son Servera. Dia 5 de juny del 1939, acabada la guerra, fou llicenciat i tornà a l'escola graduada de Son Servera. Tant en el primer procés com en el segon tots els informes que es presentaren sobre aquest mestre en els tribunals depuradors foren molt favorables i, per tant, fou depurat sense sanció.

Dia 31 d'agost del 1950 va cessar com a mestre de Son Servera i per concurs general de trasllats passà a l'escola unitària núm. 1 d'Artà, el seu poble.

Cristóbal Jiménez López

Nascut a Illora (Granada) el dia 25 d'abril del 1909. Mestre de primer ensenyament (02-11-1928). El seu primer destí després de fer oposicions fou l'escola de Gorgua-Padrenda (Ourense) on va exercir des del 13 de juny del 1931 fins al 31 de gener de 1936. Dia 1 de febrer del 1936, per concurs de trasllats, prengué possessió de l'escola graduada de nins de Son Servera, de la qual fou nomenat director dia 1 d'octubre del mateix any. Dia 1 d'agost del 1937 va passar com a voluntari a la Milícia de Falange Española Tradicionalista y de las JONS per assistir als cursos d'alferes provisional i, per tant, passà a la situació d'excedent forçós fins que es va llicenciar el mes de setembre del 1939. Com a militar fou condecorat amb diverses medalles. Depurat sense sanció amb excel·lents informes. Dia 20 de novembre del 1939, a causa d'una permuta amb el mestre Monserrate Santandreu, passà a ser el director de l'escola graduada de Santanyí.

Monserrate Santandreu Sancho

Nascut a Son Servera dia 12 de novembre del 1903. Mestre de primer ensenyament (17-06-1929). Va ser mestre interí a les escoles de Sóller, Son Negre i Maria de la Salut. Després de fer oposicions fou destinat a l'escola d'Osera (Lleida) de la qual prengué possessió dia 11 de novembre del 1930. Dia 20 d'octubre del 1931 s'incorporà com a director a l'escola graduada de nins de Santanyí on romangué fins al 30 de setembre del 1936. Per ordre governativa, dia 1 d'octubre del 1936 prengué possessió de l'escola graduada de nins de Son Servera, on va exercir fins dia 14 de setembre del 1937, quan tornà de nou al seu centre educatiu. Dia 21 de novembre del 1939 va permutar la seva plaça amb el mestre propietari de Son Servera, Cristóbal Jiménez. Fou depurat sense sanció. Dia 14 de setembre del 1967, quan era mestre d'aquesta escola, es va jubilar voluntàriament en tenir més de 60 anys i haver exercit com a mestre més de 30 anys.

Bartomeu Rigo Rosselló

Nascut a Ariany dia 24 de desembre del 1906. Mestre de primer ensenyament (09-04-1927). Des del 15 de setembre del 1927 fins a l'11 de novembre del 1934 va exercir com a mestre interí a les escoles d'Alaró, Sant Jordi (Eivissa), Capdepera, Maria de la Salut, Ariany i Santa Margalida. Dia 12 de novembre del 1934, per oposicions, va prendre possessió de l'escola mixta de Cala Bona, on va exercir fins al 30 de setembre del 1936, quan la plaça quedà vacant i posteriorment fou suprimida l'escola. Dia 1 d'octubre del 1936 prengué possessió com a propietari de la graduada de nins de Son Servera, on va ser mestre fins al 31 de desembre del 1943. Depurat sense sanció amb bons informes. Dia 1 de gener del 1944 va passar, per concurs de trasllats, a ser mestre de l'escola nacional mixta de Marratxinet (Marratxí).

Antoni Cifre Suau

Nascut a Pollença dia 29 d'octubre del 1909. Mestre de primer ensenyament (16-02-1934). El seu primer destí com a mestre fou l'escola graduada de Son Servera. Prengué possessió com a interí provisional dia 25 de gener del 1938. Depurat sense sanció. Dia 31 d'agost del 1939 va cessar per l'arribada d'un mestre propietari a l'escola.

Joan Llinàs Carbonell

Alumne de magisteri. Agregat en pràctiques.

Joana Pascual Rosselló

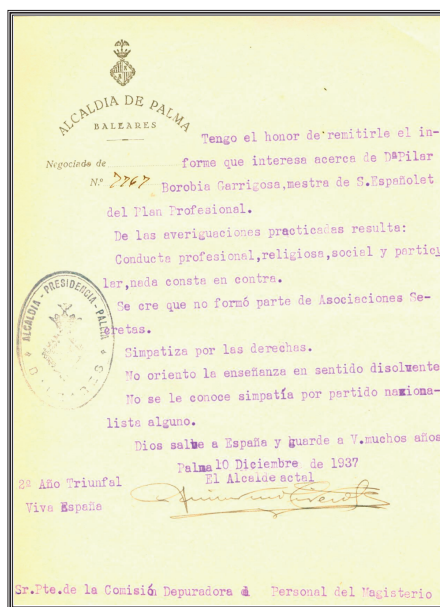
Nascuda a Binissalem dia 1 de maig del 1916. Mestra de primer ensenyament (04-08-1934). El seu primer destí com a parvulista fou l'escola graduada de nins de Son Servera. Dia 23 d'octubre del 1934 prengué possessió de la plaça. Dia 11 d'octubre del 1937 fou declarada com a apta pel tribunal depurador i va sol·licitar ser inclosa en les llistes de mestres interines. Dia 18 d'octubre del 1937 va cessar com a parvulista de la graduada i no va tornar a exercir fins dia 1 de febrer del 1938 a l'escola de Caimari.

Maria del Pilar Borobia Garrigosa

Nascuda a Palma dia 4 de novembre del 1912. Mestra de primer ensenyament (05-10-1932). Mestra del grau professional. Va prendre possessió de la plaça dia 19 d'octubre del 1937 i va cessar com a mestra dia 12 de desembre del 1938 (demanà una excedència). Depurada sense sanció just abans d'arribar a Son Servera amb excel·lents informes.

María de los Ángeles Burguera Fernández de Pinedo

Nascuda a Cuba dia 1 d'agost del 1891. Mestra de primer ensenyament (03-12-1932). Militant de Falange Espanyola. Vivia a Formentera. Va exercir com a parvulista a la graduada de Son Servera des del 4 de gener fins al 3 de maig del 1939 per estar la seva escola de la Savina (Formentera) en zona perillosa. Depurada sense sanció.

Informe del batle de l'Ajuntament de Palma

Paula Socías Cirer

Nascuda a Palma dia 30 de novembre del 1909. Mestra de primer ensenyament (14-12-1929). Va exercir com a mestra interina a les escoles de Sant Joan Baptista (Eivissa) i a Alaró. Dia 4 de maig del 1939 prengué possessió com a parvulista de l'escola graduada on va fer feina fins dia 14 de setembre del 1939. Depurada sense sanció.

Maria Melis Melis

Nascuda a Capdepera dia 19 de març del 1909. Mestra de primer ensenyament (07-02-1930). Va exercir com a mestra interina a les escoles de Capdepera, Santa Margalida, Artà, Sant Jordi (Eivissa) i Felanitx. Fou sancionada pel Primer Tribunal Depurador, però posteriorment el Tribunal Depurador Provincial la depurà sense sanció. Dia 4 de maig del 1939 prengué possessió com a parvulista de l'escola graduada on va romandre fins dia 18 de gener del 1943.

Margalida Escanellas López

Nascuda a Palma dia 31 de juliol del 1894. Mestra de primer ensenyament (15-11-1917). El seu primer destí com a interina fou a l'escola del Vivero de Palma. Dia 26 de gener del 1943 prengué possessió de la plaça de parvulista a l'escola graduada on va romandre fins dia 31 de desembre del mateix any. Afiliada a la Secció Femenina de Falange. Depurada sense sanció amb molt bons informes.

Escola unitària de nines de Son Servera

Asunción Martínez Cangrós

Nascuda a Sueca (València) dia 28 de març del 1914. Mestra de primer ensenyament (16-05-1933). Va ser mestra interina a les escoles de Vall d'Alba (Castelló) i Riola (València). Dia 2 de gener del 1935, a través dels *cursillos*, obtengué la plaça i prengué possessió com a mestra de l'Escola Unitària de nines de Son Servera. De dia 1 d'octubre del 1936 fins al 14 de setembre del 1937, per ordre governativa, durant el *ball de places*, va exercir com a parvulista a l'escola graduada de Montuïri. El 15 de setembre del 1937 es va reincorporar a la seva plaça on romangué fins dia 23 de febrer del 1940, quan li concediren una excedència voluntària. El 24 de juny del 1941 la Comissió Depuradora informà que no hi havia cap inconvenient perquè la mestra reingressàs. Però no va tornar a Son Servera.

Catalina Pujadas Sastre

Nascuda a Sant Joan dia 6 de juny del 1913. Mestra de primer ensenyament (28-11-1932). Va ser mestra interina de les escoles des Pla de na Tesa i de Maó. Dia 1 d'octubre del 1936, per *ball de places*, prengué possessió de l'escola unitària de nines per ordre governativa. Depurada sense sanció. Dia 14 de setembre del 1937 cessà per l'arribada de la propietària.

Josefina Torres Bonet

Nascuda a Lluçmajor dia 7 de novembre del 1898. Mestra de primer ensenyament (20-08-1935). Mestra auxiliar de lletres de l'Escola Normal del Magisteri Primari de Balears (03-07-1936). El seu primer destí com a mestra interina fou l'escola graduada de nins de Santa Catalina de Palma. Dia 24 de febrer del 1940 va arribar a l'escola unitària de nines, també com a interina, substituint la mestra Asunción Martínez. El 23 d'abril del 1941 va deixar l'escola i ocupà plaça de mestra auxiliar

a l'Escola Normal de Palma. Depurada sense sanció.

Magdalena Pereyra Soliva

Nascuda a Barcelona dia 24 de juny del 1916. Mestra de primer ensenyament (13-09-1940). També tenia el títol de batxillerat universitari. El seu primer destí com a mestra interina fou l'escola unitària de nines de Son Servera, on exercí des de l'1 de maig al 12 de setembre del 1941. El 13 de setembre del 1941 prengué possessió per permuta de l'escola de Sant Vicenç (Eivissa). No li afectà el procés de depuració.

Francisca Bisquerra Isern

Nascuda a Palma dia 9 de juliol del 1878. Mestra elemental (27-03-1897). Va ser mestra interina de les escoles de Fornalutx, sa Pobla, Sant Llorenç i Sant Vicenç (Eivissa). Dia 13 de setembre del 1941 prengué possessió com a mestra d'aquesta escola a través d'una permuta amb la mestra anterior. Ocupà la plaça fins dia 31 de juliol del 1942. Depurada sense sanció.

Isabel Maria Amengual Espinosa

Nascuda a Capdepera dia 20 d'octubre del 1915. Mestra de primer ensenyament (04-08-1934). Fou mestra interina de les escoles de Sant Vicenç (Eivissa), Son Catlar (Campos), Capdepera i Sant Ferran (Formentera). Dia 1 d'agost del 1942 obtengué plaça per oposicions com a mestra propietària provisional a la unitària de nines de Son Servera. Va exercir a l'escola fins dia 31 de desembre del 1943, quan passà a l'escola unitària de nines núm. 2 d'Artà. Depurada sense sanció.

SA FEINA DES CAMP EN TEMPS DE SA MEVA INFANTESA

Mateu Servera Fena

Ja ha plogut molt d'ençà aquell temps fins ara. I és que he tornat enrere més de setanta anys! Així que fil a s'agulla i partim!

Després d'haver batut, recollit ses ametles, se figues, ses garroves i s'oliva, també ja s'havia tapat s'era amb vuit o nou carretades d'alga i ja s'havien tret es fems des corrals, païsses, solls, vaqueries..., tallades ses voreres de romeguers, esparregueres, mates... i se començava a fer guaret, que consistia a començar a llaurar. També se li deia «tomar es rostoll», ja que hi havia poca saó. Normalment s'emprava *s'arada amb orelles*. Primer se sembrava es farratge, que normalment era per pasturar es bestiar de cabestre, que eren ses cabres i ovelles, normalment en terres primes.

Per sant Rafel (24 d'octubre) era sa data indicada per sembrar ses faves, si hi havia saó. S'emprava *s'arada amb pala* i ses possessions ho feien amb *s'arada amb rodes*, que eren molt grosses i se li enganxaven dues bísties. En poc temps s'incorporaren arades amb rodes molt més petites a ses quals bastava enganxar una bístia i feien molt bona feina, motiu pes qual molt de petits pagesos en compraren. A darrere s'arada, hi anava sa *donadora*, que era sa qui repartia ses faves dins es solc. Se solia sembrar un solc ple i dos de buits, o sigui, se tiraven ses faves dins un solc i dos solcs no, i en es tercer se tornaven a repartir ses faves. Ses finques on se sembraven ses faves eren a ses que, normalment, se posaven es fems i s'adob. Normalment també se sembraven uns quants solcs de xítxeros. Quan s'havia acabat de sembrar, se passaven ses *rastres* i d'aquesta manera sa terra quedava més plana. A continuació se sembrava s'ordi, sa civada i es blat, i per acabar se sembraven es ciurons, i si sa terra era bona també s'aprofitava per sembrar farratge. Se mesclava amb civada i vases, la segaven verda, l'assecaven i era destinada a vaques i bous. També se procurava assecar aufaus quan n'hi havia molta, sobretot es mes de maig.

En es principi s'ordi, sa civada i es blat se sembraven amb *s'arada d'orelles* i també era necessària una donadora. Després s'incorporaren ses sembradores, que foren una bona millora ja que sembraven dos solcs a uns 40 cm un de s'altre. En un principi foren un poquet criticades ja que n'hi havia que deien que es gra estava massa espès. Més tard, a ses possessions de bona terra, ses sembradores duïen més solcs. Ses sembradores finalment foren acceptades i només se sembrava amb *s'arada d'orelles* es ciurons, ses llenties i ses guixes.

Se procurava acabar de sembrar per ses festes de Nadal (domés es ciurons i a ses finques de bona terra se sembraven més tard). Quan ja s'havia acabat de sembrar,

ja era hora de passar es ganxos amb s'arada des mateix nom. I com era una *arada amb ganxos*? A darrere sa rea, a uns 30-40 cm hi anaven col·locades dues petites paletes planes, una a cada costat, que s'eixamplaven i s'estrenyen, i se llaurava dins es solc buit. Normalment a ses faves, per estar sembrades més amples, se n'havien de fer dos. I es sembrats se llauraven amb sa *sembradora*, una arada que feia molt bona feina ja que es solcs estaven a sa mateixa distància. Acabat de passar es ganxos, en temps meus, ja hi passaven ses puntes. I què eren *ses puntes*? A un *fuell* d'un poc més d'un metre anaven aferrades aquestes pecetes que cada una tenia de cinc a sis puntes d'uns deu a dotze centímetres de llarg.

A damunt hi anava un seient de fusta igual de llarg i uns braços on s'enganxava sa bístia. Se passava per damunt es llaurat i ses puntes se clavaven dins sa terra, era com una entrecavada. N'hi havia que, en lloc de passar ses puntes, passaven ses rastres i més o manco era igual.

Quan jo era jovenell, el conco Miquel (un germà des padrí) me contava coses des temps passats i me deia que, quan arribaven a sa finca per entrecavar, primer de tot se llevaven se espardenyas i si havia molta poca saó i sa terra era forta en tot lo dia no arrabassaven ni una senalla de terra. Record també que me contà que un dia va anar a passar amb ganxos a una finca i quan va acabar de passar ses puntes li digué a un veïnat que se coneixien si volia que li passàs també per sa seva terra, i ell li va dir que sí! Quan va acabar quedà ben esculat, perquè es sembrat era molt petit, havia quedat enterrat i quasi no es veia (se passaven ses puntes o ses rastres, domés sa primera vegada, quan es sembrat era molt petit). Quan li va tocar d'anar a passar es ganxos (se solien passar dues vegades almenys) a sa mateixa finca, estava tan acollonat que no gosava mirar es sembrat, perquè pensava que tot havia mort. Idò no!, es sembrat estava ben viu i ben estufat. A poc a poc aquesta feina fou acceptada.

Es conradors serverins sempre anaven enfeïnats! En temps de passar es ganxos, es llorencins o manacorins, per posar un exemple, fins a les nou ben tocadés podien estar en es cafè, ja que hi havia molta roada, però es serverins havien d'anar a cercar alga per posar-la a sa soll des porcs i a ses vaques, i endemés havien d'anar a ses terres de reguivól (que de cada any n'hi havia més) a preparar sa terra per sembrar tomàtiguères, prebes, alberginieres, patates, moneis, etc.

Es mes de maig era quan començaven de veres *ses meses*; tal és així que ses festes des patró sant Joan, durant tot es segle denou i gran part des vint, se perllongaven dins es mes de juliol, i es motiu era ben clar (com diuen es assentaments de s'arxiu): per ses feines des camp.

Com ja he dit, es mes de maig se començaven a segar ses faves (de vegades a darreries d'abril); després s'ordi, sa civada i es blat. Sa *faus* ers s'eina per segar, d'uns 40 cm, envoltada i a sa part de dedins hi havia sa fulla que tallava, molt prima i dentada. Se posaven es segadors a sa mà esquerra es *canons*, que eren de canya i que cobrien es dits, i d'aquesta manera s'evitava que se fessin talls. Tot es segat se posava en terra i se deien *gavelles*, que se lligaven i se feien ses garbes; de deu a dotze gavelles més o manco se necessitaven per fer una garba. I deu garbes era un *cavalló*. Per acabar, se segaven o arrabassaven es ciurons i ses guixes.

En poc temps s'incorporaren ses *màquines de segar*. Aquesta eina va ser una bona millora i evitava molta feina. Però, tot s'ha de dir, en es principi foren bastant criticades ja que si es segador, que anava damunt sa màquina i era es qui tirava es segat damunt sa terra, no era expert, tot es segat quedava molt escampat. Aquesta màquina tenia dos braços on anava enganxada sa bístia i es segador de damunt sa màquina i amb una *forca* retirava es segat i el posava damunt sa terra.

En haver acabat de lligar s'havien de transportar ses garbes a s'era. Aquesta feina se deia *garbejar*. Se garbejava amb so carro, en es qual se li havia afegit una eina que se deia sa *bastimenta*. Estava feta de vuit barres, dues a sa part de davant, dues a darrere i dues a cada costat.

Aquesta eina li donava molta amplitud, per darrere, per davant i pes dos costats. Se col·locaven dins es carro i a damunt sa *bastimenta* catorze, setze, devuit... garbes (això depenia des carro i de com eren de grosses ses garbes). Se solia garbejar molt dematí ja que es sol feia caure moltes espigues.

He sentit a dir que antigament, a ses possessions, llogaven dones que sa seva misió era precisament replegar ses espigues. Es drama *Son Servera, cent anys enrere* (inspirat en sa pesta), escrit pes Metge Vell. D. Miquel Servera, i musicat per D. Antoni M. Servera Pasta, té un tros que fa menció a ses *espigoleres*. I diu així: «Recollim espigues que van a les eres per ser desgranades i el blat amollar. Del blat que floreix el mes de Maria. I que el sol de juny el fa madurar.» Temps molt antic ses possessions llogaven espigoleres que recollien ses espigues que es segadors deixaven.

Ja hem garbejat i per tant ja tenim ses garbes a s'era. I què se feia de ses garbes? Idò se feia una petita *garbera*, que consistia a posar ses garbes una damunt s'altra; se'n posaven, per exemple, quatre, una devora s'altra, a damunt se'n posaven tres i després dues. Se procurava que sa garbera no fos gaire alta, ja que, si fos així,

aturaria es vent, que era primordial per fer net. Es dematí, ja fuita sa roada, se posaven ses garbes a damunt s'era i s'escampaven per tota s'era, tot procurant posar ses espigues en es centre de s'era, d'aquesta manera s'assegurava que es blat, ordi civada etc., una vegada esflorat pes *carretó*, quedàs dins s'era. A damunt s'era hi havia es *piló*, que era redó, d'uns 30 cm d'alt i 40 de llarg, i enmig hi havia clavat un ferro gruixadet de més d'1 m d'alt en què anava ficada sa *barra*. Sa biga era un tronc de pi d'una llargària de menys de mitja era i a un cap tenia un forat on se posava dins es ferro des piló, i a s'altra part tenia una roda i a darrere es carretó; a davant s'enganyava sa bístia i perquè no se marejàs se li posaven unes clucals que li tapaven es ulls, que eren de llatra i folrades de roba.

Ara vos diré sa glosa: 'Si no fos pes carretó, que va darrere-darrere, no hi hauria cap somera que batés un cavalló!'. I au, voltes i més voltes! Qualcú havia de cantar i així animava sa bístia. Temps passats hi havia cançons apropiades per fer aquesta feina. També s'havia de girar unes quantes vegades sa batuda. Quan sa palla ja començava a estar en condicions, se retirava de s'era per mitjà des *rampins*, que tenia devers 1 m d'ample amb uns ferros corbats i un mànec llarg. Quan sa batuda ja estava llesta, se llevava sa bístia de s'era i se començava a ventar amb *forques*, que eren de fusta i a sa part de baix s'obrien en tres o quatre parts, molt paregudes a ses que duen es nins es dia de sant Antoni. Retirada sa palla, ja domés quedava es gra i es *ventim*; per separar-lo se feia una *carena* de tota s'era i se tornava a començar a ventar; també s'emprava sa *pala* de fusta molt pareguda a ses pales per recollir sa brutor de ses cases, però es mànec anava en consonància amb sa pala.

Finalment apareixia sa *porgadora/aradora*, que eren tres pals alts i enganxats amb senalles on se posava es gra, quasi net, i es vent se'n duia sa polsina i amb una granera se'n duia allò més gros que queia damunt es caramull; se posava es gra dins sacs i els se'n duien a casa. Més tard s'incorporà sa ventadora i quan no feia vent s'emprava. Era grosseta, la rodaven i tirava es ventim perquè es gra caigués dins una senalla.

Ara he de dedicar unes quantes retxes a ses terres de reguivol (en es meu temps se deien així). Primer se sembraven, si sa finca era grandeta, patates per a s'embarcament. Se solien sembrar de Reis fins a sant Antoni.

Si tot anava bé, se treien es darrers dies d'abril o a principi de maig i seguidament se sembraven ses mongetes blanques, que s'arrabassaven i batien a principi des mes d'agost, i se tornaven a sembrar patates. Era s'únic tros de terra on se feien tres sembrades. També se preparava sa terra per sembrar tomatigueres, alberginieres, prebes, melons, sindris, cols, moneis, blat de les índies... Es pagesos serve-

rins, es mesos d'estiu, anaven molt enfeinats!

Figues, ametles, garroves i oliva

Bé, ara començaré amb sa recollida de figues, ametles, garroves, oliva, etc. I començaré amb una dita que diu 'Per sant Pere enrevolten sa figuera!'. Aquesta dita mos diu que per aquestes dates ja havien madurat ses *figues flor*. Que jo recordi, domés n'hi havia de tres castes: *albacor*, *roges* i *carabassetes*. Ses millors eren ses *albacor* i ses *roges*. Ses *carabassetes* també eren anomenades *xereques*, i ho eren! Que jo recordi, domés s'empraven de menjar pes porcs.

Una altra dita diu 'Per sant Llorenç figues a querns!'. Jo sempre he cregut que sa paraula *querns* se referia a una moneda, però no he trobat res en es diccionari. També començaven a madurar ses figues *bostenques*, que crec que volien dir *agostenques*, ja que començaven a madurar en aquest mes. Ses primeres que maduraven eren ses *roges* i ses *albacor*, però en poc temps també maduraven ses *paratjals*, que eren ses primeres amb què se feien acops. I què era un *acop*? Una figa madura s'obria i se posava a damunt un *canyís* i quan ja era quasi seca s'ajuntava amb una altra, s'espitjaven un poquet i ja estava fet s'acop. Un poc més tard també se feia sa *bordissot blanca*, que eren ses més fines, i ses *bordissots negres* que tenien molta melsa.

Ara explicaré com se feien es *canyissos*. Se tallaven unes vint canyes de devers 2 m, se posaven davall tres tanyades d'ullastre com es dit gros i de sa mateixa llargària que es canyís; cada canya anava fermada a sa verga d'ullastre, se'n posava una a cada costat i s'altra enmig, de devers 1 m d'ampla. Aquests eren es més emprats en es nostro poble.

També n'hi havia de *caramutxa* i es procés era més a manco es mateix. Es fusters també en feien de fusta, petitets. Aquestes dues classes de canyissos bastava una persona per entrar-los dins es *sequer*. Però es de canya en feien falta dues, una a cada costat.

Com podeu pensar, a damunt es canyissos també posaven figues, que se posaven en es sol per assecar. Se solien posar ses figues que ses persones pensaven menjar. Es *rutlons* (figues de menys qualitat) se solien posar a damunt es terrats. Ses figues més apreciades per menjar seques eren ses *d'ortella*, que eren molt fines; ses *sitcels*, petites però molt dolces; ses *carabassetes*, que eren ses que se pagaven més cares; per suposat ses *bordissots*, tant blanques com negres; ses de *coll de dama*,

que també n'hi havia de dos colors... Ses més bones per menjar madures, després de ses *figues flor*, eren sense cap dubte ses *bordissots* negres, ses de la *senyora*, *colls de dama*... I si feia un octubre més bé sec ses *martinenques* eren boníssimes just mel! Ses més indicades per fer *rutlons* eren ses altres, que n'hi havia de moltes castes: *porquenyes* blanques i negres, *jaume gran* (que eren de pell molt gruixada); *calderones*, *roquetes*... i ses ja anomenades: *roges*, *albacor* (de molsa blanca i vermella).

Sa collita de ses figues depenia d'una manera importantíssima des temps. Si feia ventet i un bon sol, bon any assegurat! En canvi, si plovia, dies ennigulats i xaloc, mala barraca!

No se feien més que *rutlons* i de no molt bona qualitat, era qüestió de passar-los molt pes forn, que feia de sol. En es meu temps, tant ses figues seques com es *rutlons*, se posaven dins caixons. Ses figues eren per a ses persones i es *rutlons* eren pes bestiar.

En temps de sa meva infantesa se feia un dolç molt bo i molt apreciat: es pa de figa. Se molien ses figues i se li afegia bessó d'ametles, crec que un poquet torrats, i també se li afegia llavor d'anís i, envoltat amb fulles de figuera, se posava un temps dins es forn i resultava una autèntica golafreria! He llegit que hi havia possessions amb molt de figural i per no haver de dur ses figues a ses cases feien *sequers*, que era on s'assecaven ses figues. Jo record haver-ne vist dos a sa possessió veïnada de Pocafarina.

Sa recollida de figues era una feina que requeria molta de dedicació i paciència, i molt d'esment perquè no se banyassin, ja que si era així ja l'havíem fotuda!

Ses possessions, per fer sa collita de ses figues, se veien obligats a llogar ses *figueroleres*, que es nom ja mos diu que eren ses encarregades de fer tota sa feina que suposaven totes ses figues, ja fos collir-les d'en terra (que normalment se feien es *rutlons*) o de damunt (ja fossin verdes o seques), fer es *acops*, posar-les damunt es canyissos, entrar-les a cobri es vespre si se creia que podria ploure... També estirar-les, i en què consistia estirar-les? Idò ses figues, una vegada seques, s'oprimien amb sos dits de sa mà unes quantes vegades, quant més vegades s'estiraven més bones eren, curios però era així.

En es sequers se feien moltes de festes. Ja he dit que sa majoria eren dones, idò allà compareixien es joves i se ballava, se cantava i se feia festa. Crec que hi ha mú-

sica popular dedicada a aquestes festes. En aquest moment no en record cap, però si diré aquesta glosa que diu així: «sa nostra figuerolera ha caiguda d'un cim al i diu que no s'ha fet mal, perquè no se'n riguin d'ella». Es darrer vers també diu: «perquè pensava amb en Pere». No hi ha cap dubte que ses figues foren importantíssimes temps molt passats. Domés record aquest vers que diu «...no me vull casar per ara, perquè són buits es urons». Me digueren que temps molts llunyans es urons era on se posaven ses figues. I en temps de sa meva infantesa ses figues, tant verdes com seques, varen ser una bona ajuda d'aliment.

I ara ha arribat es moment d'escriure un capítol important de ses feines des camp: sa collita d'ametles. Es dilluns de sant Salvador solien començar sa collita ses possessions. Tal volta ja feia uns pocs dies que es pagesos serverins ja havien començat.

Per tomar ses ametles s'empraven ses forques (que eren molt diferents de ses de batre), sa majoria solien ser d'ullastre, d'un gruix un poquet més que es dit gros de sa mà i d'una llargària d'uns dos metres, un poquet més, i molt més llargues eren ses canyes. També n'hi havia de pi, in pinotell jove. Tant a una com a s'altre, en es cap de dalt hi havia un forcat, molt necessari per punyir i tomar ses que estaven aferrades per sa goma.

Si s'ametler era un poc gros, un espolsador (així s'anomenaven es qui tomaven ses ametles) pujava a damunt s'obre, i si era molt gros n'hi pujaven dos. Ses ametles, com és natural, queien en terra i per recollir-les se posaven uns llençols de tela; més tard se posaren de moda es llençols de tela de plàstic, més grossos i més pràctics. Ses ametles sa posaven dins sacs que se duïen a casa.

Se començava amb ses classes més primerenques, que solien ser sa classe *d'en pou*. N'hi havia de tota casta, de grosses i de petites, de *l'engany*, de *n'horrac*, de *sa canal* (que eren molt males d'espolsar), *d'en pons*, *d'en pate...* i més tard s'incorporaren ses *vivots* i ses *jordis*, que eren molt bones; ses *barquetes*, *berrines*, ses de *flor vermella* (anomenades així perquè sa flor era molt vermella). En canvi ses *d'en pons* sa flor era més blanca.

Ja les tenim a casa, i ara? Què feim per separar-les de sa clovella? Idò s'emprava una eina que se deia *sa rascadora*, d'una alçada de devers un metre, part de fusta i de ferro, dues barres de fusta de més de dos metres i d'una alçada d'un poquet de vint centímetres, que s'aguantava damunt quatre barres de fusta que anaven ficades ses dues de davant i de ses de darrere, i d'una a s'altra hi anava ficada una

barra, d'aquesta manera s'aguantava molt bé. I de dalt a baix hi anaven clavades i separades, per un poquet més que un centímetre, unes barretes de ferro i, entre una barreta i s'altre queien ses clovelles de ses ametles dins ses dues fustes de dalt i amb sa mateixa amplària hi havia s'aplanadora d'uns deu centímetres de gruixa i d'uns cinquanta centímetres de llarg. Davall hi anaven clavats unes cintes de ferro (iguals que sa rascadora). A darrere se posaven ses ametles i s'aplanadora les hi passava per damunt, pressionant un poquet, i d'aquesta manera s'aconseguia que moltes d'ametles quedassin pelades, ses altres quedaven mes fluixes. Totes ses ametles, pelades i sense pelar, queien dins una senalla que s'havia posat davall de sa rascadora i ses clovelles queien pes forcat. Mes tard en dugueren d'elèctriques que feien més bona feina. Se podien vendre ses ametles i també es bessó. En aquest cas les duien a ses *trencadores*, que com diu sa paraula servien per tren-car-les i triar es bessó.

De fet se feien moltes de vetlades per triar bessó, sobretot si hi havia al·lotes joves, perquè en aquest cas no faltaven es bergantells. Ses ametles torrades tampoc no podien faltar es dia de ses matances.

Quan s'havien acabat de recollir ses ametles, se començava amb ses garroves. Ses garroves eren s'aliment des bestiar: cavalls, muls, ases, també cabres i ovelles, fins i tot porcs... Ses que sobraven se venien. He sentit a dir que allò que envoltava certes medecines era fet de sa farina que en feien des pinyons, per aquest motiu anaven bastant cares, ja que després s'emprava sa química. També he llegit que ses pastisseries d'Anglaterra empraven sa farina de garrova per fer pastissos, també ja a Mallorca.

Per altra part, s'oliva se recollia d'en terra, tres o quatre vegades, i després se duia a sa tafona per fer oli. Amb so pas des temps ja no se fa res com en temps passats.

Començaré per sa classe d'oliveres; pràcticament ja no se'n fan de sa mallorquina, que se diu *empeltre*. S'ha donat pas a ses classes modernes com ara *arbequina*, *picual* i unes quantes més. Se cullen de damunt s'obre, mig madures i mig verdes. No estan molts de dies a secar, només un dia o dos.

A sa tafona les ventilen per llevar ses fulles i les renten. Jo he estat a una tafona moderna i no se pareix en res a una d'antiga. Basta dir que es tafoner va amb una bata i pareix un metge.

S'ha treballat moltíssim en tots es aspectes perquè s'oli de Mallorca tengui sa fama

que té: s'anàlisi de sa terra, proves amb sa mescla de diferents classes... i per acabar he de dir que darrerament s'olivera ja no és un abre, perquè les sembren a poca distància una de s'altra i se fan més bé *bardisses*. A Mallorca, ara per ara, només s'oli i es vi tenen futur.

I ja domés hi ha una feina per apuntar. Se començava es mes de setembre fins normalment a s'abril: es podar, que en es meu poble se li deia *etxequeiar*. Se començava amb sos ametlers i després es garrovers, figueres i finalment ses oliveres.

Per acabar, és un deure donar ses gràcies a ses persones que m'han ajudat a recordar certes feines i eines. Potser hi ha qualche equivocació, en tot cas en deman disculpes. Però hi ha tantes races de figues, d'ametles, fins i tot en ses eines d'un poble a un altre canvien de nom... que és complicat afinar en tot plegat! Res més a dir d'aquest capítol de sa nostra infantesa que sincerament crec que no havia de caure en l'oblit. Moltes gràcies.

ELS BÚNQUERS DE LA COSTA DE SON SERVERA: REVITALITZACIÓ D'UN PATRIMONI INADVERTIT

Gabriel Vives Ferrer
Núria Planas Novella

Introducció

El búnquers de la costa de Son Servera, municipi ubicat a l'est de l'illa de Mallorca, són un element patrimonial no només poc estudiat en àmbit històric,¹ sinó també relativament poc conegut en comparació a d'altres elements del mateix poble que, tal vegada a causa de la seva major antiguitat o monumentalitat, gaudeixen d'un nivell de coneixement més elevat per part de la societat. El seu poc atractiu visual, moltes vegades el deficient estat de conservació en què es troben i la falta de conscienciació per part del conjunt de la societat que aquests búnquers tenen un valor patrimonial són els principals factors que fan que aquesta situació sigui així. Per tant, pensam que aquesta manca d'estudis històrics i la situació actual en què es troben la majoria de búnquers de Son Servera justifiquen la realització d'aquest article.

Generalment, aquells elements patrimonials que han perdut la funció per a la qual foren creats, pateixen sovint un estat d'abandonament i un procés de degradació que moltes vegades acaba amb la seva desaparició o destrucció si no són objecte d'una protecció, adequació i divulgació per part dels organismes competents, que en la majoria dels casos són les administracions públiques. Malauradament, la pèrdua de patrimoni, sigui pel motiu que sigui, és un fet que es produeix sovint en l'actualitat i el patrimoni militar no n'és una excepció. En el cas dels búnquers costaners, el seu desús com a estructura militar (entre altres causes, com veurem més endavant) han provocat que molts dels que foren construïts avui en dia ja ni tan sols existeixin, mentre que els que queden estan cada vegada més degradats i oblidats. Aquesta situació no només afecta els búnquers, sinó també molts altres elements patrimonials que avui dia encara es conserven però que si no es posa remei aviat acabaran per desaparèixer, com per exemple els forns de calç.

Per tant, l'objectiu del present article és estudiar aquests búnquers des d'una doble perspectiva: per una banda, s'intentarà analitzar la història d'aquestes construccions militars des de la seva creació fins a l'actualitat, fent especial èmfasi en determinar quines causes provocaren la seva construcció, en quin moment i per quin motiu foren abandonats, i perquè uns han arribat als nostres dies i altres no; per altra banda, es proposaran un conjunt de mesures i adequacions per intentar revitalitzar aquest patrimoni, és a dir, conscienciar la societat del seu valor i de la

¹ Si que existeix un treball final de màster (autor: Jaume Prats Adrover) que és especialment interessant quant a característiques estructurals i arquitectòniques dels búnquers (disponible en línia: <http://upcommons.upc.edu/handle/2099.1/13614>), tot i que segons aquest treball al municipi de Son Servera resten només 6 búnquers, quan en realitat se'n conserven almenys 7 o 8, com veurem al llarg del present article.

necessitat de la seva protecció, conservació i difusió.

La metodologia de treball ha tengut també un doble vessant: per una part, s'ha duit a terme un treball de camp, consistent en la recerca i fotografia dels búnquers que actualment es conserven al litoral serverí; per l'altra, s'ha realitzat una tasca de recerca documental a l'arxiu Intermedi Militar de Balears (AMIB) i a l'Arxiu Municipal de Son Servera (AMSS).

Els búnquers de Son Servera

El valor patrimonial

Els elements de caràcter militar que es conserven a Son Servera són relativament escassos i poc espectaculars si ho comparam a altres indrets. Tot i així, resten encara avui en dia tot un seguit d'exemplars de búnquers escampats a llarg de la zona nord de la costa del municipi que no gaudeixen, però, de cap tipus de protecció legal i, per tant, la seva situació en el futur es pot veure compromesa. El primer que hem de preguntar-nos, no obstant això, és el següent: aquests búnquers, són patrimoni? Lògicament, abans de respondre aquesta pregunta hem de determinar necessàriament què és patrimoni, és a dir, quina o quines característiques ha de reunir un element per ser considerat com a element patrimonial.

No hi ha dubte que el patrimoni és una construcció social. És a dir, un element no és patrimonial per si mateix, sinó que és el conjunt de la societat la que li atorga un valor concret que el converteix en patrimoni.² Per exemple, avui en dia considerem patrimoni un talaiot, però això no sempre ha estat així: ni just després de la seva construcció ni en moltes altres èpoques es va considerar que un talaiot fos un element patrimonial i, per tant, susceptible de ser conservat; així mateix, avui en dia considerem que les monedes romanes són patrimoni, però quan estaven en circulació no eren considerades com a tal, sinó simplement com a monedes. Per tant, cada societat determina, segons el seu judici, quins elements han de ser considerats patrimoni i quins no. En definitiva, el patrimoni no és una cosa estàtica ni permanent, sinó tot el contrari, atès que depèn dels criteris de la societat de cada temps històric. Això ens porta, però, a una altra pregunta: d'acord amb quin valor (o valors) una societat determina què ha de ser patrimoni i què no?

Els elements patrimonials poden tenir un o més tipus de valor diferents. El primer

² Entre molts d'altres, veure Barreiro (2012), 35-36.

que teoritzà sobre aquest tema fou l'austriac Aloïs Riegl,³ tot enfocant la qüestió sobretot en els monuments i les obres d'art. En tot cas, Riegl establí 5 tipus bàsics de valor que pot tenir un element patrimonial: el valor d'antiguitat, és a dir, el valor d'un objecte pel fet de tenir molt de temps;⁴ el valor històric, que és el valor que té l'element pel fet que representa una època i uns fets determinats;⁵ el valor commemoratiu intencionat, que seria el valor que té un monument quan el seu objectiu concret és recordar un fet concret; el valor instrumental, que és el valor, per dir-ho així, d'ús de l'element (per exemple, una església pot ser considerat un element patrimonial pel motiu que sigui, però seguir tenint un ús litúrgic en actiu); finalment, trobam el valor artístic, que Riegl analitzava d'acord amb la seva idea de *Kunstwollen*.

Un element pot tenir qualsevol d'aquests valors alhora⁶ o tenir-ne només un. Quin valor patrimonial poden tenir, doncs, els búnquers de Son Servera? Podem descartar el valor d'antiguitat, atès que són relativament moderns; tampoc no el commemoratiu, ja que mai foren construïts amb la intenció de recordar res; actualment no tenen un valor instrumental perquè han perdut la seva funció militar i lògicament no tenen cap valor artístic. Així doncs, només ens queda el valor històric, que és el que nosaltres pensam que atorga valor a aquestes construccions. És a dir, podem considerar que els búnquers formen part del nostre patrimoni històric perquè constitueixen un vestigi d'una època passada i són testimonis d'una situació històrica concreta: les tensions bèl·liques existents durant la II Guerra Mundial i la importància estratègica de Mallorca atesa la seva situació al centre de la Mediterrània occidental en aquest context internacional. Tot i la suposada neutralitat d'Espanya en el conflicte entre aliats i forces de l'Eix, els costos i esforços que suposà la construcció d'aquests búnquers econòmicament (recordem que ens trobam en un moment molt delicat per a l'economia de l'Estat espanyol, que acabava

³ Riegl (2008 – original de 1903).

⁴ Interessant resulta, respecte de la reflexió de Querol (1997), 638, sobre la relació existent entre els conceptes patrimoni arqueològic i antiguitat.

⁵ Reinterpretam aquí les paraules de Riegl, més enfocades, com hem dit, a l'àmbit de la història de l'art, Riegl (2008), 57: «El valor histórico de un monumento reside en que representa una etapa determinada, en cierto modo individual, en la evolución de alguno de los campos creativos de la humanidad.» Nosaltres entenem que aquest valor històric es pot entendre d'una forma més àmplia quan parlam de patrimoni històric o cultural en general: un element que representa un moment o uns fets històrics determinats, o que ajuda a explicar i a entendre una situació determinada del passat, té, des del nostre punt de vista, valor històric. En paraules de Querol (1997), 643: «Lo importante no es el objeto en sí, sea éste lo valioso o artístico que sea, sino el contexto sistémico del objeto en la medida en la que contribuye a la explicación del proceso histórico.»

⁶ Alguns valors sí que poden entrar en contradicció entre si i per tant s'ha d'elegir en cada cas quin es potencia i quin es matisa o suprimeix, sobretot a l'hora de dur a terme tasques de restauració. En tot cas, altres autors han teoritzat sobre el valor del patrimoni; en aquest sentit, resulten interessants les observacions de Barreiro (2012), 43-45.

de sortir de la guerra civil) demostren per si mateixos que la por, per dir-ho així, a una intervenció aliada a les costes de Mallorca fou real i que el règim franquista es preocupà d'erigir aquestes construccions precisament per dissuadir o dificultar als aliats la realització de dita operació. Tot i que no és possible conservar tots els vestigis que ens deixen els temps passats,⁷ hem de tenir en compte que si tots els búnquers d'aquesta època desapareguessin seria difícil explicar, almenys a través del registre arqueològic, les tensions políticobèl·liques de l'època i la serietat amb què el règim franquista va prendre's l'amenaça d'una intervenció aliada a Mallorca. A més, aquests búnquers són un dels pocs exemples d'elements militars històrics que conserva el municipi de Son Servera. Aquests dos fets són suficients, segons el nostre parer, per considerar els búnquers com un conjunt patrimonial amb un valor històric clar i, per tant, susceptible de ser protegit, conservat, investigat i difós.

Història i evolució

La Guerra Civil Espanyola (1936-39) suposà el final d'una època de relativa prosperitat per a Mallorca, on tots els sectors econòmics havien anat creixent en certa manera des dels anys vint, fins i tot una incipient indústria turística. A partir de l'any 1936 Mallorca quedà sota control dels revoltats i l'economia de l'illa s'enfocà cap al sector bèl·lic. Aquest fet no s'acabà un cop finalitzat el conflicte nacional, sinó que de fet s'incrementà la tensió amb l'inici de la II Guerra Mundial i Mallorca es convertí en un punt d'interès estratègic dins la Mediterrània occidental.

L'inspector de les fortificacions militars, el general Ricardo Fernández de Tamarit, fou el creador de la *linia Tamarit*, que era el conjunt d'instal·lacions defensives al llarg de la costa. Així, a partir del setembre del 1939, s'anà millorant tota la xarxa existent de nius de metralladora i canons, que ja s'havia començat a construir arran del desembarcament republicà a Porto Cristo l'agost del 1936.⁸ Per tant, el precedent de l'expedició de Bayo i les tensions creades arran del conflicte internacional iniciat el setembre del 1939 feren que hi hagués un temor real a un desembarcament i a una posterior ocupació de Mallorca, i provocaren la millora de les construccions defensives, especialment les de costa.

La construcció dels búnquers s'intensificà a partir de l'any 1940 i a la zona que ens

⁷ Com indica Pérez-Juez (2006), 25: «Es evidente que no podemos proteger, ni conservar, ni musealizar ni transmitir todo, porque estaríamos impidiendo la continuación del presente –el futuro–, la creación y el progreso y porque convertiríamos el ahora en un fósil del ayer.»

⁸ Jiménez Riutord, D. (1995).

ocupa se'n construïren 19 (en total 21 comptant els de la zona de Canyamel, que també quedaven inclosos en les planimetries i pressupostos de l'època).⁹ Un altre fet que ens demostra que la preocupació i la por a una invasió durant la Segona Guerra Mundial fou real és la gran quantitat de recursos humans i material destinats a la protecció de les costes: la construcció dels búnquers a la zona abans esmentada es pressupostà per més de 242.000 pessetes de l'època,¹⁰ una quantitat gens menyspreable si tenim en compte que aquesta inversió és només per als 21 búnquers construïts entre la platja de Canyamel i la punta de n'Amer.

Amb el final de la II Guerra Mundial l'any 1945 i la progressiva obertura del règim cap a l'exterior, el govern franquista veu refermat el seu poder a ulls internacionals i, per tant, la situació que s'havia creat durant els anys anteriors canvia radicalment; així, la temuda invasió aliada és cosa del passat i, per tant, tota l'estructura defensiva militar que recorria la costa mallorquina comença a perdre la raó de ser.¹¹ El desús d'aquestes estructures feu que el seu manteniment en actiu fos una despesa innecessària. En un document de 1950 podem observar una relació de l'estat en què es troben tots els búnquers del municipi i quines reparacions de manteniment s'hi haurien de fer. S'opta per deixar-los així com estan, ja que «teniendo en cuenta las distancias de la plaza a que estan situados el transporte de material y personal para su arreglo resultaria carisimo tanto que podria calcularse en unas mil pesetas por nido».¹² Com veim, per tant, es considerà que mantenir-los en actiu i en bones condicions resultava massa costós.

Cap als anys setanta i en plena expansió turística l'exèrcit cedeix els búnquers al municipi perquè en faci el que cregui més oportú,¹³ i serà llavors quan molts dels búnquers seran esbucats per part de l'Administració local amb el vistiplau de l'exèrcit.¹⁴ Un exemple concret d'això és el búnquer que estava situat a la zona de Cala Bona, que fou destruït a causa de les obres d'ampliació del port.¹⁵ No hi ha dubte que el creixement de la indústria turística i el desenvolupament urbà que

⁹ AIMB, 461

¹⁰ AIMB, Secció 1a 661, 4.

¹¹ «Estos nidos tienen la única y exclusiva misión de obstaculizar tropas en el preciso momento del desembarco» AIMB, secció 1a 661, 4.

¹² AIMB, 461.12.

¹³ «En cuanto los nidos situados en la zona marítimo-terrestre [sic] por ese Ayuntamiento se podrá igualmente dedicarlos a los fines que considere oportunos, o llevar a cabo su demolición» (AMSV), 296.1, 6.

¹⁴ Recordem que la badia de Cala Millor, tot i formar una única unitat militar i geogràfica, administrativament està dividida en dos municipis: Son Servera i Sant Llorenç des Cardassar. Dins el primer municipi, com hem dit abans, se'n conserven almenys 7 o 8, mentre que a la zona de Cala Millor que pertany a Sant Llorenç foren tots esbucats a causa de l'expansió urbanística de la zona.

¹⁵ AMSV, 296. 1.

aquesta provocà afectaren negativament la conservació de molts dels búnquers costaners, que es convertiren en una molèstia.

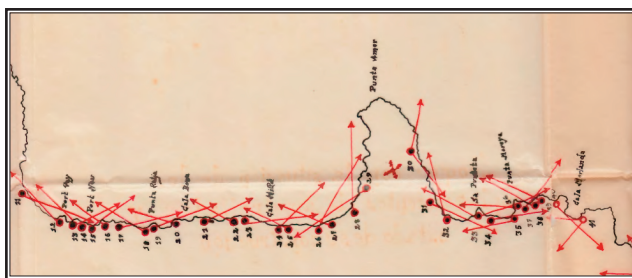
De tots els búnquers que es construïren, actualment ja només en queden 8, que presenten diferents estats de conservació, fet que ens ha de fer reflexionar sobre quines mesures s'han de prendre i quin camí s'ha de seguir per mantenir aquest petit reducte de la història més recent d'aquest país.

Relació de búnquers

Un dels majors problemes que ha presentat aquesta recerca ha estat la d'identificar els búnquers existents amb els plànols de l'època. Sovint les planimetries dels anys 40 i les restes que encara en conserven presenten contradiccions entre si, sobretot pel que fa a la ubicació i orientació dels búnquers,¹⁶ fet que dificulta la interpretació de la documentació d'arxiu. Per facilitar la comprensió i exposició dels búnquers existents hem assignat un número a cada búnquer seguint la direcció nord-sud. La relació de búnquers és la següent:¹⁷

-Número 1 (13)¹⁸

S'ubica en el Port Vell; presenta un estat de conservació relativament bo, tot i que la vegetació i els sediments cobreixen

Imatge 9: mapa del 1941 (AIMB, 461; fragment).

Búnquer número 1.

¹⁶ Veure imatge 9.

¹⁷ Podeu veure les fotografies de cada búnquer (el número que nosaltres donam a cada búnquer coincideix amb la numeració de les fotografies); per altra banda, el número que apareix entre parèntesi és el que cada búnquer té assignat en el mapa de búnquers del 1941 (AIMB, 461).

¹⁸ Coordenades: 39°37'50.70" N - 3°23'58.94" E. Les coordenades que s'ofereixen per a cada búnquer són aproximades i s'han obtingut amb el programa *Google Earth*.

part de l'estructura i l'espitllera, L'accés, que es troba a la part superior del mateix búnquer, està tapiat. La identificació d'aquest búnquer amb el número 13 del mapa de 1941 sembla clara.

-Número 2 (14)¹⁹

Ubicat també a la zona del Port Vell i en un estat de conservació similar al del búnquer número 1, tot i que aquest no té l'entrada tapiada. Com en el cas anterior, no pareix que hi hagi cap dificultat per associar aquest búnquer al número 14 del mapa.

Búnquer número 2.

-Número 3 (15)²⁰

Construït a la zona del Port Verd, aquest és el búnquer que presenta un estat de conservació més deficient. L'accés és molt difícil, ja que bona part del camí que s'havia construït arran de mar està esbucat. Està pràcticament tot cobert de vegetació, fins al punt que és impossible veure l'espitllera; de fet, només s'intueix la part més superior de l'estructura. Aquesta zona superior i el fet que sembla que en el mapa del 1941 apareix un búnquer construït en aquesta zona (recordem però que el mapa no presenta una tècnica cartogràfica exacta) ens fa pensar que aquesta estructura és realment un búnquer.²¹ Tot i això, només en podríem

Búnquer número 3.

¹⁹ 39°37'48.60" N - 3°23'57.52" E.

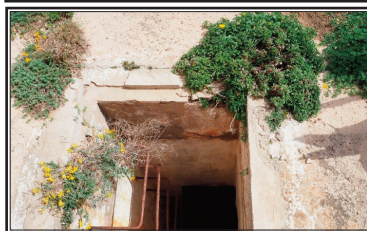
²⁰ 39°37'35.79" N - 3°23'49.53" E.

²¹ El problema és que en el mapa del 1941 la fletxa, que mostra cap on mira l'espitllera del búnquer, té una orientació sud, mentre que el búnquer número 3 està orientat a l'inrevés, és a dir, mirant cap al nord. Si no acceptam que el búnquer 15 del mapa és aquest búnquer número 3 (encara que l'orientació estigui equivocada), la informació que apareix en el mapa no quadra de cap manera amb els búnquers que es conserven i, per tant, hauríem de suposar que la informació del mapa és incompleta o errònia. Segons indica la llegenda del mapa, quan aquest es realitzà, la construcció dels 19 búnquers pressupostats entre el cap Pinar i la punta de n'Amer ja s'havia duit a terme; per tant, creim que es pot descartar que el mapa no estigués actualitzat o que es construïssin més búnquers en moments posteriors a la confecció del mapa. En definitiva, pensam que l'orientació del búnquer 15 (i també del 16) està equivocada i respon simplement a un error humà a l'hora de fer el mapa.

estar segurs que aquesta estructura és un búnquer després d'eliminar la vegetació que el cobreix, així que a hores d'ara ho plantejaríem com a hipòtesi.

-Número 4 (16)²²

Aquest és el búnquer de major grandària que hem documentat. Es troba al Port Verd i conserva encara l'escala d'accés a l'interior. L'entrada, que també es troba a la part superior, està oberta. Això sí, també és un dels búnquers que ha patit més l'acció erosiva de la mar a la base de l'estructura. Aquest búnquer també presenta problemes d'identificació en el mapa del 1941.²³

Búnquer número 4.

-Número 5 (17)²⁴

Aquest búnquer, també ubicat al Port Verd, té un bon estat de conservació i pràcticament no té vegetació ni sediments que l'afectin. Pareix fora de dubte que respon al búnquer número 17 del mapa del 1941, ja que és el primer que trobam al nord de la punta Roja.

Búnquer número 5.

-Número 6 (18)²⁵

Aquest búnquer està ubicat a la cara nord de la punta Roja. L'estat de conservació és força delicat, ja que les zones laterals estan fortament erosionades i la vegetació ocupa gran part de la zona superior del búnquer. És evident que es tracta del búnquer número 18 del mapa del 1941.

²² 39°37'32.50" N - 3°23'47.89" E.

²³ Com en el cas anterior, l'orientació que el mapa dona al búnquer és errònia (direcció nord, mentre que en realitat mira cap al sud). Si no acceptam aquesta hipòtesi de l'error humà, aquest búnquer hauria de ser el número 17 del mapa en lloc del 16, però això és impossible, perquè el 17 és fàcilment identificable i respon amb seguretat al búnquer número 5.

²⁴ 39°37'23.88" N - 3°23'41.19" E

²⁵ 39°37'11.64" N - 3°23'35.61" E..

Búnquer número 6.

-Número 7 (19)²⁶

Construït a la cara sud de la punta Roja, la seva identificació amb el búnquer número 19 del mapa no presenta cap dificultat, com ja passava amb el búnquer anterior. L'estat de conservació és bo, tot i que la base també ha patit certa erosió per part de la mar i l'accés és difícil ja que es troba dins una propietat privada (un restaurant que usa la part superior del búnquer com a terrassa).

Búnquer número 7.

-Número 8 (20)²⁷

Aquest búnquer es troba ja a Cala Bona. L'estat de conservació no és dolent, tot i que com els anteriors, la mar n'ha erosionat la zona inferior. L'entrada, que es trobaria a la part superior, està totalment tapiada. Com en el cas del búnquer número 5, pareix clar que aquest búnquer és el número 20 del mapa, atès que és el primer que trobam a la zona sud de la punta Roja, i en aquest cas sí que l'orientació que li atorga el mapa coincideix amb la que té el búnquer.

Búnquer número 8.

²⁶ 39°37'10.77" N - 3°23'35.83" E.

²⁷ 39°37'01.79" N - 3°23'32.66" E.

Gestió i museïtzació dels búnquers

Un dels objectius de la investigació i difusió del patrimoni és el plantejament de creació d'un pla de gestió²⁸ i protecció²⁹ per tal de donar-lo a conèixer i posar-lo en valor, tenint en compte que la difusió no només és exposar uns elements, sinó fer que el públic, independentment del seu nivell de formació o coneixement sobre un tema concret, obtengui un punt de vista complet de l'espai que visita.³⁰ Com diu Ruiz Parrondo, difondre és acostar el patrimoni al públic en general d'una forma senzilla, clara i vertadera.³¹

Per aquesta raó, els búnquers que encara queden a la costa de Son Servera són un element patrimonial prou interessant per plantejar-ne una museïtzació. Si bé és evident que no destaquen per una espectacularitat arquitectònica, el seu valor com a testimoni de la història, com hem vist, és més que obvi, ja que són un record de temps convulsos on la guerra imperà sobre la pau. Centrant-nos sobre com s'hauria d'organitzar la gestió, en primer lloc parlarem del perfil del visitant, per després fer esment a l'adequació, senyalització i gestió de l'espai.

Perfil del visitant

Podríem dividir-los en dues categories: per una banda, el públic local i, per l'altra, el turista. Pel que fa al primer grup, hi englobaríem tant els serverins com qualsevol altre visitant de Mallorca. Aquí també s'hi podrien incloure visites escolars, plantejant fins i tot la creació d'una unitat didàctica disponible per al professorat que la volgués fer servir per explicar els búnquers i el seu context històric. El segon grup, que estaria lligat al món del turisme,³² podria ser un element clau per plantejar una desestacionalització de la indústria turística del municipi a través de l'oferta d'una activitat pensada per a turistes de perfil més cultural i amb interessos

²⁸ La gestió del patrimoni és una qüestió complexa, fins i tot a l'hora de fer-la arribar a la societat en general. Com bé indica Ruiz Parrondo (2010), 173, no és el mateix interpretar que difondre: la primera usa també el patrimoni (ja sigui natural o cultural), però «dándole al intérprete cierto margen de libertad».

²⁹ Seria que aquests búnquers quedassin inclosos en el catàleg de patrimoni municipal per assegurar-ne la conservació.

³⁰ Quan gestionam patrimoni cultural, fer arribar el coneixement a la societat és fonamental. Com diu Santacana (2006), 149: «Es ineludible conservar el patrimonio arqueológico, pero resulta absurdo no explicarlo.»

³¹ Ruiz Parrondo, A. (2010).

³² No hi ha dubte que el turisme cultural s'ha convertit en els darrers anys en una indústria important, però per explotar-la eficientment es requereix de la investigació i difusió del patrimoni de cada territori; veure, respecte d'això, Tresserras (2004). Per altra banda, com bé indica Barreiro (2012), 44, el patrimoni també té o pot tenir un valor econòmic. No cal dir que la relació patrimoni-rendibilitat econòmica pot presentar problemes de caire ètic i científic si es prioritza el segon concepte sobre una gestió amb base científica del patrimoni.

l·ligats a la història, el paisatge i la cultura en general del lloc que visiten.

Adequació de l'espai a les visites

Per fer efectiva la posada en valor dels búnquers, la primera passa, evidentment, seria la neteja de l'espai: acondicionar els búnquers, tant de manera interior (eliminar residus que hi puguin haver en els que romanen oberts) com exterior (bàsicament es tractaria de netejar la vegetació i retirar els sediments que envaeixen parcialment les estructures). En alguns casos s'hauria de consolidar l'estructura del búnquer, sobretot quan l'acció erosiva de la mar posa en perill la seva integritat i restablir-hi els elements que hi puguin fer falta, com ara portes o barreres a l'obertura d'accés. Excepte que es pogués garantir la seguretat dels visitants, l'accés a l'interior hauria d'estar prohibit. Si existís la possibilitat de comptar amb major pressupost i fer una inversió més elevada, sempre que tècnicament fos possible, una opció interessant seria poder adequar l'interior d'almenys un dels búnquers per fer-lo visitable.

A causa de l'orografia i de les construccions que han anat poblant les zones costaneres és difícil, per no dir impossible, anar de búnquer en búnquer resseguint la línia de costa. Tot i això, estaria bé dissenyar una ruta que connectàs els diferents búnquers, encara que no pogués seguir exactament la línia de costa i hagués de tenir alguns trams per zona d'interior. En qualsevol cas, s'hauria de mirar cada cas i millorar els accessos de manera particular (l'accés és especialment difícil als 3 búnquers que es troben a la zona del Port Verd), ja sigui desbrossant el camí o bé reforçant-lo quan aquest s'ha vist perjudicat per l'acció marina.

Senyalització i informació d'accés als búnquers

Per fer visible un element patrimonial és convenient tant que s'hi pugui accedir de manera adequada com que també es doni a conèixer. Per això, una part de la proposta seria l'elaboració d'un mapa on s'ubiquessin els búnquers, tot indicant com arribar-hi i marcant mitjançant un codi de color la facilitat d'accés. El mapa podria tenir dues versions: la primera, en paper per tenir a les oficines d'informació turística del municipi; la segona, una versió web per consultar directament des del telèfon mòbil, amb les coordenades d'ubicació dels búnquers.

Sobre el terreny, com a mínim, s'haurien de col·locar indicadors per marcar la ruta on s'especificàs el búnquer que s'està visitant i la distància que hi ha fins al següent. Com a informació extra, l'indicador també podria incloure un codi

QR³³ que permetés accedir a una pàgina web amb contingut extra sobre els búnquers, on es trobaria informació històrica sobre aquests, el context on sorgiren i fins i tot una ruta virtual per ubicar els búnquers que existiren però que ja no hi són per ubicar-los en el mapa. Una altra opció de contingut extra seria la inclusió de material audiovisual per simular com seria la visió des de dins el búnquer, en cas que no se n'hagués pogut adequar cap per a les visites a l'interior. Així la realitat virtual ajudaria a oferir una experiència més completa als visitants.³⁴

La coordinació entre municipis veïnats per tal de donar a conèixer de manera conjunta els búnquers que queden seria una bona opció per oferir una ruta més completa i així tenir una perspectiva més clara del que suposava tot aquest entramat defensiu de la costa est mallorquina.³⁵

Altres exemples de museïtzació de búnquers

A l'hora de parlar de possibles estratègies de difusió i museïtzació, sempre és interessant conèixer altres iniciatives més o menys properes i que puguin presentar una certa semblança. Fora de Mallorca trobam diversos exemples de gestió patrimonial de búnquers, com per exemple els següents:

- Parc dels búnquers de Martinet i Montellà de Cerdanya.³⁶ Ubicat als Pirineus catalans i que forma part de la Línia Pirineus o Línia P, dissenyada després de la Guerra Civil i sorgida en el mateix context que els búnquers que trobam a Son Servera, és a dir, per evitar un possible atac aliat. Els búnquers de la Cerdanya formen part del conjunt de prop de 10.000 búnquers que es construïren des del cap de Creus fins al País Basc. El parc de búnquers disposa d'un centre d'interpretació amb un espai expositiu i de serveis. La ruta exterior pròpiament dita consta de 8 búnquers i un entramat de galeries subterrànies connectades entre si. El recorregut es fa amb monitor i dura 1 h i 45 minuts. A la plana web del parc hi ha material didàctic per descarregar per treballar amb alumnes de segon cicle d'ESO i batxillerat.

³³ Aquestes sigles fan referència a la nomenclatura *Quick Reponse* que es refereix als codis bidimensionals creats al Japó l'any 1994 i que permeten un accés ràpid a continguts web. L'ús d'aquests codis s'adscriu al concepte de *museografia nòmada*, que empra mitjans digitals per a la interpretació patrimonial; veure Meneses Plaza, L. (2014).

³⁴ No només les representacions virtuals ajuden a explicar el patrimoni; està demostrat que, en alguns casos, les reconstruccions (totals o parcials) ajuden a millorar la comprensió dels jaciments arqueològics i del patrimoni en general. Veure Masriera (2009) i també Santacana (2006).

³⁵ No són poques les ocasions en què criteris polítics predominen sobre criteris històrics o culturals quant a gestió de patrimoni, i això és un factor que s'hauria d'evitar. Veure Pérez-Juez (2006), 26-28.

³⁶ <http://www.bunquersmartinet.net/> [consultada dia 18/07/2017].

-Ruta de la Guerra Civil, Paredes de Buitrago (Puentes Viejas, Madrid).³⁷ Aquesta zona de búnquers s'ubica a la serra del Rincón (Madrid), a la zona de l'embassament de Puentes Viejas on tengué lloc la batalla de l'aigua durant la Guerra Civil Espanyola, en què republicans i feixistes es disputaren el control de l'aigua que abastia la ciutat de Madrid. Si bé aquests búnquers són anteriors als que podríem trobar a la costa serverina, també s'hi ha portat a terme una intervenció d'acondiciament i senyalització dels 25 elements arqueològics que s'hi troben. Segons s'observa a la plana web de la Comunitat de Madrid, on hi ha allotjada aquesta informació, el parc de búnquers no disposa ni de web pròpia ni de serveis divulgatius o d'interpretació més enllà de la senyalística in situ.

- Trobam també exemples de búnquers aïllats que estan museïtzats: és el cas d'un búnquer d'Holanda que ha estat convertit en un memorial de guerra.³⁸ La intervenció que s'hi ha duit a terme és realment curiosa: s'ha xapat literalment l'estructura en dues parts i s'hi ha fet passar el camí pel centre; d'aquesta manera, és possible veure l'interior del búnquer i passar-hi a través per observar el memorial que s'ha posat a l'interior.

- Finalment, un altre exemple de museïtzació d'infraestructures bèl·liques que podem trobar per Europa és el museu de Le Grand bunker. Atlantikwall³⁹ a Normandia.

Tot i les diferències evidents d'aquests jaciments amb els búnquers de Son Servera, sempre és útil conèixer altres exemples de museïtzació i gestió d'elements similars, encara que siguin de contextos molt diferents.

Conclusions

Quant a la història dels búnquers, podem arribar a les següents conclusions:

- Els búnquers són un testimoni important d'una època passada i un dels pocs exemples d'estructura defensiva militar que es conserven a Son Servera, i és per això que pensam que tenen un interès suficient com per ser considerats elements patrimonials.

³⁷ http://www.madrid.org/cs/Satellite?c=CM_InfPractica_FA&cid=1142651767196&language=es&pagename=ComunidadMadrid%2FEstructura&pv=1354323951145 [consultada dia 18/07/2017].

³⁸ <https://www.warhistoryonline.com/reviews/stunning-trio-seaforth.html> [consultat el dia 19/07/2017].

³⁹ <http://www.museedugrandbunker.com/index.asp> [consultat el dia 19/07/2017].

- La inversió realitzada pel Govern franquista en recursos humans i econòmics en la construcció dels búnquers demostra que el temor a una invasió aliada en el context de la II Guerra Mundial fou real.

- El canvi en les relacions internacionals i la progressiva obertura del règim franquista cap a l'exterior feu que els búnquers quedassin obsolets i en un estat total de desús.

- El desenvolupament urbanístic com a conseqüència de l'expansió de la indústria turística provocà, sens dubte, la demolició de bona part d'aquest tipus d'estructures, atès que s'ubicaven en zones de costa.

Per altra banda, quant a gestió patrimonial, les conclusions que podem extreure del que hem dit anteriorment són les següents:

- Amb una inversió econòmica no gaire elevada seria possible, com a mínim, oferir més visibilitat als búnquers, no només entre la població local, sinó també entre els visitants de la zona.

- L'estat de conservació no és dolent, si bé és cert que alguns han patit en major o menor grau l'acció erosiva de la mar, però la seva ubicació implica un risc i unes dificultats específiques a l'hora de gestionar-los.

- Potenciar el patrimoni local és un complement per al turisme de sol i platja, i pot ajudar a diversificar l'oferta turística existent.

- Conscienciar la població local de la importància i del valor històric d'aquests búnquers seria la millor manera de protegir-los per a generacions futures.

- Una coordinació entre diferents municipis serviria per coordinar millor les accions de gestió dels búnquers, ja que limita la difusió a un únic sector administratiu limita la visió del conjunt militar.

Bibliografia i fonts

- Barreiro, David (2012). «Arqueología aplicada y patrimonio: memoria y utopía», *Complutum*, 2012, vol. 23 (2). Universidad Complutense de Madrid, 2012, 33-50.
- Jiménez Riutord, D. (1995). «La defensa de Mallorca en la Segunda Guerra Mundial», *Lluc*, núm. 786, 108-111.
- Masriera Esquerra, C. (2009). «Anàlisi dels espais arqueològics reconstruïts versus consolidats - visions totals, visions parcials», *Mnemòsime. Revista Catalana de Museologia*, núm. 5, 47-59.
- Meneses Plaza, L. (2014): «Códigos QR: museografía nómada para la puesta en valor del patrimonio cultural», *Revista Eltopo*, núm. 3, 32-55.
- Pérez-Juez, A. (2006): «Reflexiones en torno al concepto de patrimonio histórico: paradojas e intereses», *Gestión del Patrimonio Arqueológico*, Madrid, Ariel Patrimonio.
- Querol, M. A. (1997): «El concepto de Arqueología para la sociedad española del siglo XX / XXI», *La cristalización del pasado: génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga: MEC, CSIC.
- Riegl, A. (2008 – original de 1903): *El culto moderno a los monumentos*, ed. La Balsa de la Medusa, Madrid.
- Ruiz Parrondo, A. (2010). «Interpretación y difusión: dos formas diferentes de ver el patrimonio», *@rqueología y Territorio*, núm. 7, 165-177.
- Santacana, J. (2006): «El arte de lo inútil. Las ruinas arqueológicas y el urbanismo», Santacana, J i Hernández, F. X (coord.): *Museología crítica*, Trea, Gijón.
- Tresserras, J. J. (2004): «El arqueoturismo o turismo arqueológico: un paso más para la valorización del patrimonio arqueológico», *Boletín GC: Gestión Cultural Nº 9: Turismo Arqueológico*, 2-7.

Arxius consultats

- Arxiu Municipal de Son Servera (AMSV)
- Arxiu Intermedi Militar de Balears (AIMB)

DETECCIÓ I ANÀLISI DEL CARÀCTER INVASIU DE
CARPOBROTUS EDULIS (L.) L. BOLUS SOBRE LES
POBLACIONS DE L'ENDEMISME
LIMONIUM BIFLORUM (PIGNATTI) PIGNATTI
A LES PLATGES DE LA COSTA DELS PINS
(SON SERVERA)

Miquel Capó¹ i Carles Cardona²

¹Grup de Recerca de Biologia de les Plantes en Condicions Mediterrànies. Departament de Biologia. Universitat de les Illes Balears (UIB). miquelcaposervera@gmail.com.

²Centre Forestal de les Illes Balears. Institut Balear de la Natura (Ibanat).

Resum

El caràcter invasiu de *Carpobrotus edulis* (L.) N. E. Br. s'ha documentat en diverses ocasions arreu de les Illes Balears. La seva capacitat invasiva ha suposat, en reiterades ocasions, la pèrdua de poblacions de flora litoral mediterrània, per la qual cosa ha estat necessària la intervenció de gestors de la Conselleria de Medi Ambient. En aquest hàbitat litoral, a més, hi viuen les espècies del gènere *Limonium* spp. Mill. que es caracteritzen pel seu elevat nombre d'endemismes.

En aquest estudi hem detectat la presència de *C. edulis* a les platges de la Costa dels Pins (Son Servera) que han envaït les poblacions de l'endemisme *Limonium biflorum* (Pignatti) Pignatti. A més, hem obtingut dades sobre l'abundància d'ambdues plantes en el territori i la seva interacció, i hem extret possibles prediccions del futur desenvolupament d'aquest hàbitat. I, per altra banda, hem realitzat un estudi de la capacitat germinativa de les llavors de *L. biflorum* amb exsudats de *C. edulis* per tal d'avaluar un possible efecte inhibitori.

Per tant, mitjançant aquest estudi podem concloure que:

- a) La presència de *C. edulis* en el territori serverí té unes implicacions greus quant a la conservació de l'hàbitat litoral.
- b) *C. edulis* provoca una restricció física de les àrees on s'ubica *L. biflorum* i a la vegada inhibeix el reclutament de nous individus de la població.
- c) És necessària una gestió d'erradicació eficaç a llarg termini i una conscienciació sobre les bones pràctiques de jardineria entre veïnats de les zones litorals si es vol garantir la supervivència de les poblacions de *L. biflorum* del terme municipal.

Introducció

Els espais naturals de les Illes Balears es caracteritzen per presentar una elevada diversitat tant de fauna com de flora. És per això que s'inclou dins un *hotspot* de biodiversitat que engloba la major part de la conca mediterrània. Aquesta gran diversitat biològica ve acompanyada també d'una peculiaritat d'alt valor ecosistèmic: la presència dels endemismes. A les Balears tenim uns 173 tàxons endèmics de flora (que resulten ser l'11 % de tots els tàxons vegetals natius de l'Illa).

Dins de tota la varietat de la flora endèmica de les Illes Balears trobam el gènere *Limonium* spp. Mill. que presenta un total de 43 espècies pròpies i exclusives de

l'arxipèlag. Aquest gènere viu principalment en les zones de litoral rocós, on protagonitza en molts casos les associacions vegetals presents en aquests hàbitats (*Chritmo-Limonietum*, saladines amb fonoll marí). La seva biologia reproductiva ha permès establir un aïllament local entre les distintes poblacions i ha conduït en molts casos a l'origen d'especiació (aparició de noves espècies). Com a exemples emblemàtics d'espècies incloses en aquest gènere trobam *L. barceloi* Gil & Llorens que es troba en perill crític d'extinció; *L. carvalhoi* Roselló & Sáez; *L. ejulabilis* Roselló, Mus & Soler; *L. boirae* Llorens & Tébar; *L. inexpectans* Sáez & Roselló, i *L. magallufianum* Ll. Llorens, que s'inclouen dins l'àrea biològica crítica de Magaluf, actualment molt afectades per la urbanització i la presència turística. Totes aquestes espècies esmentades, a més, han estat objecte d'un pla de recuperació iniciat l'any 2007 pel Govern de les Illes Balears.

De les espècies de *Limonium spp.* que es poden trobar per la zona litoral del municipi de Son Servera, cal destacar *L. biflorum* (Pignatti) Pignatti, ja que és endèmica de les illes Gimnèsies amb una distribució concentrada gairebé en la península de Llevant (Figura 1).

Figura 1. Mapa de distribució del *L. biflorum* en quadrants d'1 km². Escala 1:1000000.
(Font: Bioatles de les Illes Balears.)

Pel que fa al terme municipal de Son Servera, tan sols hi trobam una població que volteja el litoral de la Costa dels Pins. Aquesta població es troba situada en una zona freqüentment visitada durant l'estiu tant per turistes com per nadius. La urbanització ubicada gairebé a primera línia de costa ha suposat un impacte considerable per a la supervivència d'aquesta espècie, especialment per la construcció de vials, camins i escales que connecten la platja amb les propietats privades. Actualment no es coneix cap alta població d'aquesta espècie dins el terme municipal (figura 2), i en la part

Figura 2. Mapa de distribució de *L. biflorum* en el terme municipal de Son Servera en quadrants d'1 km². Les zones del municipi no incloses en la fotografia no presenten cap individu. Escala 1:50000. (Font: Bioatles de les Illes Balears.)

sud de la costa llevantina només es coneixen dues poblacions més en la costa litoral del municipi de Manacor (Sáez i Fraga, 2002).

Una de les amenaces més greus que ha patit la zona litoral on viuen aquestes espècies és l'aparició d'espècies exòtiques que provenen de jardins privats. En concret, l'espècie provinent de Sudàfrica *Carpobrotus edulis* (L.) N. E. Br. ha estat protagonista en la invasió d'hàbitats litorals per gairebé totes les zones temperades i mediterrànies del món. En el cas de les Illes Balears no ha estat una excepció. De fet, es varen realitzar gestions d'erradicació d'aquesta espècie en moltes zones de les Illes, una de les més extenses a Favàritx (Menorca) en el marc del projecte LIFE FLORA finalitzat l'any 2004.

En les platges del terme municipal aquesta espècie és gairebé absent a causa de l'adequació de la platja per a usos turístics, on es prioritza la presència d'arena sense vegetació per garantir espai a les persones usuàries. No obstant això, en aquelles zones més verges, com les platges de la zona de la Costa dels Pins, la invasió de la costa ha estat imminent. Gairebé en tota aquesta àrea la presència de *C. edulis* és abundant i en molts cops amb una superfície remarkable.

En aquest estudi no descrivim l'espècie *C. edulis* perquè la informació és prou accessible. Si en voleu conèixer més informació, us recomanem la consulta de la fitxa «CARREDU/EEI/FLO20» del *Catàleg Espanyol d'Espècies Exòtiques Invasores* del Ministeri d'Agricultura i Medi Ambient (2013) disponible electrònicament.

La distribució d'aquesta espècie invasora coincideix per tant amb la distribució de l'endemisme balear *L. biflorum*, fet que provoca així un conflicte en l'hàbitat litoral rocós entre ambdues espècies. A causa que ja s'ha documentat en altres experiències el risc d'exclusió d'espècies autòctones i endèmiques del seu hàbitat per la invasió de plantes exòtiques, consideram

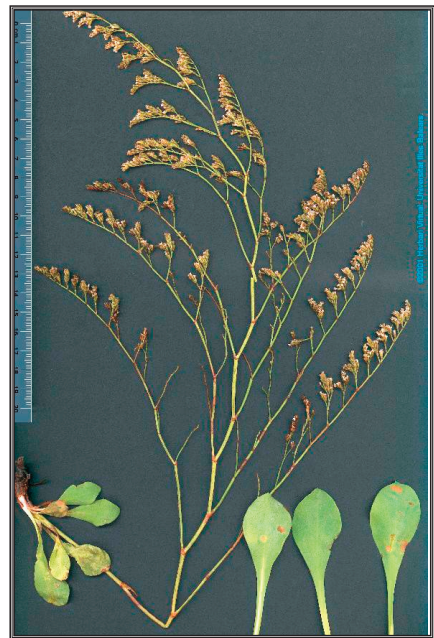

Figura 3. Imatge de *L. biflorum* representada en l'Herbari Virtual del Mediterrani Occidental.

d'alt interès biològic realitzar un estudi sobre l'impacte que està tenint actualment *C. edulis* sobre les poblacions de *L. biflorum* en la única població del municipi de Son Servera i de les repercussions amb vista a anys pròxims. En aquest context, proposam els següents objectius a acomplir en aquest estudi:

- a) Estimar l'extensió de *C. edulis* en la zona litoral de la Costa dels Pins.
- b) Quantificar l'abundància de *L. biflorum* en la zona litoral de la Costa dels Pins i detectar-hi possibles afeccions de *C. edulis*.
- c) Avaluar la capacitat germinativa de *L. biflorum* sota la influència dels exsudats de *C. edulis*.
- d) Plantejar propostes de gestió d'acord amb l'eliminació de *C. edulis* i la conservació de *L. biflorum*.

Material i mètodes

- Delimitació de l'àrea d'estudi.

L'anàlisi del territori el realitzarem mitjançant observacions en un transsecte lineal que vorejava la costa litoral des del final de la platja des Ribell (39°38'14"N, 3°24'28"E) fins a la part costera est on ja no se n'observaren més individus (39°37'58"N 3°25'47"). En les zones accessibles vàrem poder realitzar l'estudi sense inconvenients. En altres zones on observàrem individus des de la distància vàrem emprar prismàtics i càmera fotogràfica per tal d'aconseguir la major resolució possible de les dades a obtenir.

- Estimació de la superfície de *C. Edulis*.

La reproducció asexual per propàguls i gemmes ens va dificultar la quantificació del nombre d'individus exactes d'aquesta espècie. És per això que per tal de poder tenir informació més precisa sobre les dimensions de la planta i l'extensió per la zona vàrem optar per obtenir valors de cobertura vegetal en format de taques (per metres quadrats).

Vàrem considerar taques de *C. edulis* aïllats quan no observàvem cap tija que es connectàs entre elles. En el cas d'haver-hi fulles amb coloració marró o vermella també s'inclouen com a individu excepte que presenti un aspecte clarament mort.

- Quantificació d'abundància de *L. Biflorum*.

Per al recompte d'individus de *L. biflorum* vàrem considerar important la correcta diferenciació entre altres individus semblants de *L. minutum* i *L. virgatum* que també viuen per la zona. Com que la morfologia de l'individu està ben definida, el recompte es va basar en una quantificació de la població mostrejada. En aquest estudi no hem realitzat estimacions de densitat en subpoblacions ni hem definit l'hàbitat concret on s'ubica a causa que no es consideren dades necessàries per aconseguir els objectius.

Per tal de tenir una idea de l'estat de la població sí que hem considerat important esmentar caràcters com ara l'estadi de la planta (juvenil o adult) o diferenciar els individus vius i morts.

- Anàlisi de la interacció entre ambdues espècies.

Per tal de detectar si existeix un risc d'invasió de *C. edulis* directe sobre la població de *L. biflorum* vàrem anotar també el nombre d'individus de l'endemisme que es trobaven actualment coberts totalment o parcialment per l'espècie invasora.

Per tal d'evitar l'afectació de l'estabilitat del sòl en un territori tan fràgil no vàrem erradicar ni extreure individus de *C. Edulis*; per tant, no podem descartar possibles omissions d'individus completament tapats per la planta invasora.

- Estudi de la capacitat germinativa de *L. Biflorum*.

La fullaraca de *C. edulis* va ser macerada en aigua destil·lada durant 72 hores per tal d'obtenir un extracte dels composts foliaris. A partir d'aquest vàrem preparar tres concentracions distintes (25, 50 i 100 %) i hi vàrem realitzar els tests de germinació emprant llavors de *L. biflorum* emmagatzemades dins del Centre Forestal de les Illes Balears. Aquestes llavors varen ser germinades en condicions de 20º de temperatura constant i sense llum.

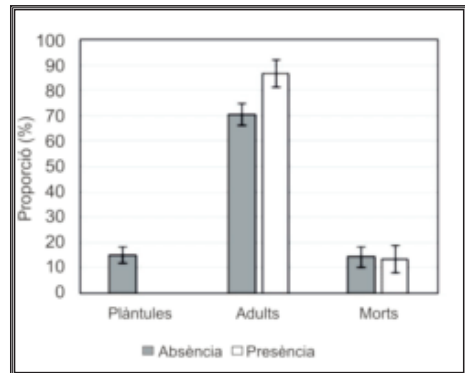
Per altra banda, també vàrem realitzar proves de germinació, tal com hem descrit, en distintes concentracions de clorur sòdic (NaCl) des de 0.1 M fins 0.4 M. L'aigua de mar al mediterrani contendria 0.4 M d'aquesta sal.

Resultats

- Delimitació de l'àrea d'estudi.

Els primers peus apareixen a la zona oest des Rajolí, juntament amb l'espècie em-

parentada *Limonium virgatum*. L'abundància és considerablement alta per tot es Rajolí fins a l'arribada del petit port ubicat devora l'Eurotel Punta Roja (Hipotels). Seguidament trobam un recorregut inaccessible des de terra a causa del fort desnivell i de la presència de murs de finques privades que tallen el pas. A uns 900 m de distància l'accessibilitat torna a ser favorable i seguim amb el cens poblacional fins a la darrera platja abans del mirador.

Gràfica 1. Nombre d'individus de *L. biflorum* en tota la zona estudiada, tot separant els peus coberts per *C. edulis* dels peus lliures.

- Estimació de la superfície de *C. Edulis*.

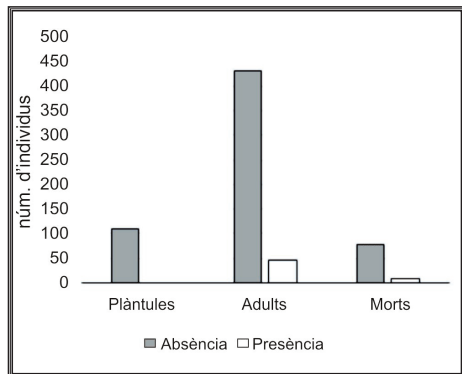
Les cobertes de *C. edulis* trobades han arribat a un total de 5 taques que cobrien unes àrees des de 12 a 25 m² de litoral rocós. En algunes parts hem observat que les gespes provenen dels propàguls que han aparegut a partir de planta cultivada en jardins privats i en diverses ocasions ha anat acompanyat d'altres espècies exòtiques cultivades (*Agave* spp., *Aloe* spp., entre d'altres).

- Quantificació d'abundància de *L. Biflorum*.

En les zones lliures de *C. edulis* hem comptat un total de 110 plàntules, 430 adults i 77 morts (617 individus en total), mentre que en les zones amb presència de *C. edulis* no hem localitzat cap plàntula, 47 adults i 8 morts (55 individus en total). Alguns dels individus morts detectats amb presència de *C. edulis* s'han trobat sota la gespa, mentre que d'altres de majors mides encara sobresortien cap a l'exterior. Quant als individus adults vius en àrees sense *C. edulis*, n'hem trobat en una gran variabilitat de mides, nivells de ramificació que varien entre una sola roseta basal de fulles fins a una gran densitat de ramificacions, individus amb inflorescències de l'estiu anterior però també sense elles i en zones rocoses properes a la mar i també en zones més interiors de la platja. En la Gràfica 1 es pot observar el recompte d'individus en funció de la presència de *C. edulis* i separats en funció de l'edat.

En les zones inaccessibles de la platja a causa de l'exclusió de propietats privades hem observat a llarga distància alguns individus de *L. biflorum* que no han estat

inclosos dins d'aquest cens. No hem detectat una interacció amb gespes de *C. edulis* dins d'aquestes propietats, encara que la visibilitat va resultar reduïda i no podem descartar el risc d'amença.

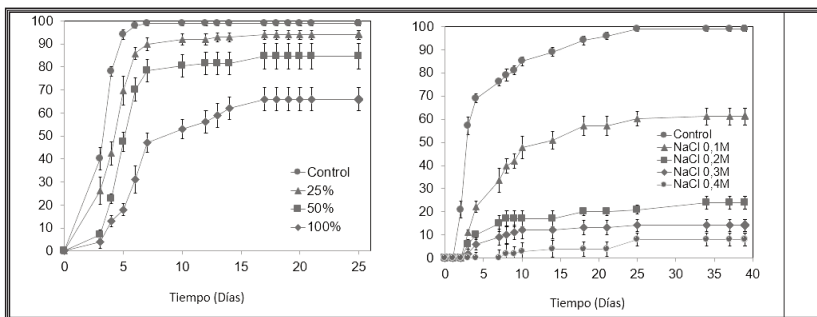
Gràfica 2. Proporción de *L. biflorum* en función de la seva etapa de creixement comparant peus coberts per *C. edulis* i peus lliures. Les barres d'error distingeixen la variació entre les distintes subpoblacions censades.

Per tal d'ajustar la proporció de cada classe d'edat en funció del nombre total d'individus censats dins i fora de les gespes de *C. edulis* hem realitzat un càlcul del percentatge de cada tipus d'edat respecte al total (gràfica 2). La proporcionalitat s'ha obtingut a partir de la proporció de cada subpoblació estudiada, de manera que hem pogut oferir dades de l'error típic. Podem observar que les proporcions de les classes d'edat respecte del total són prou similars en el cas dels adults i morts, mentre que en el cas de les plàntules és completament absent en presència de gespes de *C. edulis*.

- Capacitat germinativa de *L. biflorum* en extractes aquosos de *C. Edulis*.

L'extracte aquós de *C. edulis* ha produït un descens en la germinació d'un 44 %. Mentre que les llavors en el test control han germinat en un 100 %, les exposades al 0.4 M han germinat únicament al 66 %.

L'exposició a distintes concentracions de sal també ha demostrat una disminució en la germinació. A mesura que la concentració de sal augmentava en els tractaments de l'estudi, la taxa de germinació de les llavors disminuïa fins al 8 % en el tractament més concentrat i corresponent a l'aigua marina.

Discussió

La població de *L. biflorum* de la Costa dels Pins es troba actualment en baix risc de desaparèixer. La majoria d'individus es troben lliures de *C. edulis* i el reclutament de noves plàntules es manté per sobre dels individus morts, fet que indica una bona estabilitat poblacional. A més, la gran majoria d'individus adults han presentat restes d'inflorescències de la temporada passada (*Capó, obsv. pers.*). La detecció d'individus adults i plàntules en àrees construïdes (vora el port i sobre murs d'hotels propers) ens ofereix indicis que la població es troba en vies d'adaptació a l'alteració de l'hàbitat i no pareix ser un risc potencial per desaparèixer.

No obstant això, a sobre de les gespes de *C. edulis* hem observat únicament individus adults de grans dimensions i restes d'individus morts, alguns ja enterrats sota la gespa. Aquest fet delata que en el cas que ambdues espècies interaccionin entre si es produirà una inhibició del desenvolupament dels individus juvenils, sigui bé per inhibició física (això és cobrint completament la planta sense possibilitat de realitzar fotosíntesi) o bé per inhibició germinativa (això és no permetre que l'individu juvenil nesqui a partir de les llavors presents en el medi físic). A més, hem observat taques de *C. edulis* sense cap individu adult viu, però sí diversos individus morts coberts completament per la gespa. Això indicaria que abans de l'arribada de l'espècie invasora existia una subpoblació de *L. biflorum* que actualment ja ha desaparegut.

La reducció de la capacitat germinativa en exposició a l'extracte aquós de fullaraca de *C. edulis* ha demostrat l'efecte al·lelopàtic de les fulles sobre les llavors presents en l'hàbitat envaït. En aquest aspecte, *C. edulis* no tan sols tendria un efecte d'inhibició física per propagació cespitosa, sinó que també presentaria una inhibició química. Per altra banda, l'hàbitat de *L. biflorum* es veu restringit a causa de la disminució de la germinació en exposició de sal en concentracions d'aigua marina. En aquest aspecte, l'escenari on se situa *L. biflorum* ofereix unes condicions que no permeten un reclutament d'individus elevat i per tant qualsevol pertorbació (com la presència de *C. edulis* en el sistema) afecta greument l'estabilitat de la població.

C. edulis és una planta que es desenvolupa ràpidament gràcies a la seva propagació vegetativa (això és sense necessitat de produir llavors per desenvolupar individus) i les seves gespes tenen una taxa de creixement prou elevat en comparació amb les plantes autòctones del litoral balear. Aquest creixement accelerat li permetria arribar a prendre contacte en poc temps amb les subpoblacions estables de la zona

i posar en perill el correcte desenvolupament dels individus juvenils. Si bé la població no pateix actualment una reducció demogràfica important, certament el constant creixement de les gespes de *C. edulis* acabarà en pocs anys per reduir el reclutament de les noves plàntules i per cobrir els juvenils de mida reduïda.

Per tant, és necessari plantejar un protocol d'erradicació d'aquesta espècie invasora en la zona litoral de la Costa dels Pins si es vol promoure la conservació d'aquest endemisme. Si bé una eliminació intensiva de *C. edulis* sembla la opció més eficient, atès el nivell d'extensió de les gespes, una actuació intensiva podria provocar l'erosió del substrat, fet que perjudicaria greument l'estabilitat del medi litoral. Aleshores, s'hauria d'optar per una actuació més acurada, eliminant l'espècie invasora a una velocitat que permeti al medi físic i la comunitat vegetal propera anar-se readaptant a les condicions inicials.

A més, una vegada finalitzada l'actuació, és necessari un seguiment en els propers anys per tal de garantir que no han aparegut propàguls residuals de l'erradicació i que tampoc no s'han introduït nous exemplars a partir dels jardins privats propers.

Bibliografia

Ministeri d'Agricultura i Medi Ambient (2013). *Catàleg Espanyol d'Espècies Exòtiques Invasores*. «CAREDU/EEI/FL020» Disponible a:
http://www.magrama.gob.es/es/biodiversidad/temas/conservacion-de-especies/carpobrotus_edulis_2013_tcm7-307053.pdf

Sáez, Ll. i Fraga, P. (2002). «Noves aportacions al coneixement de la flora balear (II)». *Orsis* 17, 2002. 61-76.

Lloret, F., Médail, F., Brundu, G., Camarda, I.; Moragues, E.V.A; Rita, J. & Hulme, P.E. (2005). «*Species attributes and invasion success by alien plants on Mediterranean islands.*» *Journal of Ecology*, 93 (3), 512-520.

Vilà, M.; Tessier, M.; Suehs, C.M.; Brundu, G.; Carta, L.; Galanidis, A.; Moragues, E. & Traveset, A. (2006). «Local and regional assessments of the impacts of plant invaders on vegetation structure and soil properties of Mediterranean islands.» *Journal of Biogeography*, 33 (5), 853-861.

Consell de
Mallorca

Departament de Cultura

Ajuntament
de Son Servera